

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

IV. évfolyam, 1. szám

Volume IV., Issue 1.

2004. január – március / January – March 2004

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2004, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	5
MÁDL FERENC a Magyar Köztársaság Elnöke üdvözli a Hollandiai Mikes Kelemen Kört.....	6
TÁNCZOS OTTÓ : Ünnepi beszéd 1956.....	8
Hollandiai Mikes Kelemen Kör : KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – 45. Tanulmányi Napok – 2004.....	11
Szerzőink / Our authors.....	12
Szerkesztőség / Editors	14
KRSTIĆ, Boško (Vićentije) : A város az embereké, a hatalom az államé (Egy együttélés haszontalan tapasztalata)	15
Grad su ljudi a država vlast (jedno neprimenjivo iskustvo života s drugima)	20
The City Belongs to the People, the Power to the State	24
MÁNDY, Pál : Milyen értékrend felé haladhat az ökonomia a XXI-ik században?	25
Possible New Value Systems in the 21 st Century's Economics	31
KIBÉDI VARGA, Áron : Kép vagy installáció	32
Picture or Installation	38
LADIK, Katalin : Szenvedély és költészet rigólesen	39
Danyi Magdolna költészetéről	39
Hungarian Literary Observer 2003	42
POMOGÁTS, Béla : A macska szeme	43
ÍGY ÍRTUNK MI	45
JUHÁSZ, László : TÖRTÉNELMI EMIGRÁCIÓNK VÁLASZKERESÉSE A HELYTÁLLÁS ÉS A MEGALKUVÁS KÖZÖTT	45
GAÁL, Enikő : A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR MINT A NYUGAT-EURÓPAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ KULTURÁLIS FELLEGVÁRA	54
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	88

Kedves Olvasó!

A most elkezdődött 2004-es esztendőre minden Kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, nagyon Boldog Új Évet kívánunk!

Mádl Ferenc a Magyar Köztársaság elnöke tavaly októberben Hollandiában tett látogatása során találkozott a Hollandiai Magyar Szövetség és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör vezetőségével. A találkozás során a Hollandiai Mikes Kelemen Kör elnöke átnyújtott neki néhány példányt a Kör és a Mikes International kiadványaiból. Az Elnök Úr Körünknek címzett köszöntő levelének másolatát jelen számunkban közöljük.

A hagyományokhoz híven 2003. október 19-én a Hollandiai Magyar Szövetség a Hollandiai Mikes Kelemen Körrel karöltve megemlékezett az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról. Az emlékbeszédet a Hollandiai Magyar Szövetség alelnöke, Tánzos Ottó tartotta, amelynek szövegét ugyancsak közöljük.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör (<http://www.federatio.org/mikes.html>) idén szeptember 9 és 12. között rendezi meg a hollandiai Elspeet-ben, immárom 45. alkalommal hagyományos évi Tanulmányi Napjait. Az idei Tanulmányi Napok címe:

KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA

Új világrendeződések – Magyar életmezők

A konferencia témáját jelen számunkban közöljük. A Tanulmányi Napokkal kapcsolatos információt, beleértve a teljes műsorfüzetet a jelentkezési lappal, hamarosan a Tanulmányi Napok honlapján (<http://www.federatio.org/mikes3.html>) jelentetjük meg.

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyveket adtuk ki:

- ♣ **Ladik Katalin:** Fűketrec (A verseskötettel egyidőben számos vers hangköltemény formában is kiadásra került a szerző előadásában. Ezeket a hangkölteményeket (mp3-as formátumban) az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárának állományából a következő címről lehet letölteni: <http://mek.oszk.hu/01300/01329>)
- ♣ **Mariska Zoltán:** A filozófia nevében

A mai nap további kötettel bővült a Bibliotheca Mikes International állománya:

- ♣ **Boško Krstić:** Vodolija-Vízöntő (Kétnyelvű. Szerb és magyar; magyarra fordította Beszédes István és Varga Piroska)

A Bibliotheca Mikes International kiadványait a következő címről lehet letölteni: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

A Bibliotheca Mikes International keretében 2003-ban kiadott Al-Ghazáli *A tévelygésből kivezető út* című műve (Németh Pál fordításában) bekerült az 'Islamic Philosophy Online' (<http://www.muslimphilosophy.com/>) iszlám filozófiai honlap Al-Ghazali gyűjteményébe: <http://www.muslimphilosophy.com/gz/default.htm>

2003 november 27-én értesültünk az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár következő híreről:

'Az OSZK, az NIIF és a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet (<http://www.foruminst.sk/>) együttműködése nyomán a <http://www.mek.sk/> címen elindult a MEK szlovákiai tükrözése is. Az erdélyi együttműködésünkhöz hasonlóan a szlovákiai magyar kutatóintézet is aktívan segít az ottani kiadványok digitális beszerzésében. Saját kiadványai jelentős részét már el is juttatta elektronikus formában a MEK számára.'

Ezáltal reméljük, hogy a Mikes International kiadványai is könnyebben és gyorsabban elérhetőek lesznek.

A Szerkesztőség

Hága, 2004. január 7.

Dear Reader,

We wish to all our Readers a very Happy New Year!

During the past quarter we published within the framework of *Bibliotheca Mikes International* the following books:

- ♣ **Katalin Ladik:** Grass Cage (in Hungarian). (Several poems of the volume are performed by the author in the form of acoustic poetry, which are published simultaneously with the volume. These acoustic poems can be downloaded (in *mp3* format) from the following site of the National Széchényi Library's Hungarian Electronic Library: <http://mek.oszk.hu/01300/01329>)
- ♣ **Zoltán Mariska:** In the Name of Philosophy (in Hungarian)

Today we have published another volume within the Bibliotheca Mikes International series:

- ♣ **Boško Krstić:** Aquarius (Bilingual: Serbian and Hungarian. Translated from Serbian into Hungarian by István Beszédes and Piroska Varga.)

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Al-Ghazali's *Deliverance from Error* (translated from Arabic into Hungarian by Pál Németh and published in 2003 within Bibliotheca Mikes International) has been listed by the 'Islamic Philosophy Online' (<http://www.muslimphilosophy.com/>) site's Al-Ghazali collection: <http://www.muslimphilosophy.com/gz/default.htm>

The Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) will organize its 45th annual Study Week conference in Elspeet, the Netherlands between 9 and 12 September 2004. Its title is **EXPANSION OF CULTURES**. We will continuously update the site (in Hungarian) of the Study Week (<http://www.federatio.org/mikes3.html>).

The Editors

The Hague, January 7, 2004

A MAGYAR
KÖZTÁRSASÁG
ELNÖKE

Farkas Flórián elnök úr részére

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

2517 BX DEN HAAG

Suezkade 74

HOLLANDIA

I-4/2636-3/2003.

Tisztelt Elnök Úr!

Nagy örömmre szolgált, hogy 2003 októberi hágai utamon találkozhattam Elnök Úrral és a nagy múltú Hollandiai Mikes Kelemen Kör vezető munkatársaival. Engedje meg, hogy megköszönjem szellemileg és lelkiileg is gazdag tartalmú ajándék kiadványaikat.

A Mikes Kör megalakulásától kezdve kiemelkedően fontos intellektuális forrása volt a hollandiai, de egyben az Európában élő magyar emigrációnak. A menekültek között oly sok helyen tapasztalható széthúzásoktól, perpatvaroktól, részekre hullástól mentesen tette évtizedeken át azt, ami alapítóié, majd az 1956-ban csatlakozók szándéka volt a kezdetektől: szellemi és lelki támaszul szolgált a magyarságát, anyanyelvét és keresztyénységét fontosnak és megőrzendőnek tartó emigráns magyaroknak. Mindezt a nyitottság és a tolerancia, valamint az igényesség jegyében. Nehéz lenne kibogozni a kölcsönös egymásra hatásokat, mindenesetre nagy szerencse, hogy a Mikes Kör ebben partnerre talált mind a befogadó holland társadalomban, mind az örvendetesen nagy számú hollandiai magyar egyesületben, amelyek között olyan szintén patinás szervezeteket lehet

említeni, mint az Amszterdami Hungária Klub 1929 vagy a katolikus KMÉM – Pax Romana.

Meglátásom szerint éppen az említett nyitottság tette lehetővé a Mikes Körnek, hogy megtalálta helyét a magyarországi rendszerváltozás után megváltozott körülmények között is. Legyenek azok évtizedek óta Hollandiában élő emigránsok, az elmúlt években letelepedettek vagy éppen ösztöndíjas magyar diákok: ma is mindenki találhat aktuális és izgalmas programot, előadást vagy találkozást a „Mikes” révén.

Tisztelt Elnök Úr!

Kérem, tolmácsolja elismerésemet a Mikes Kör korábbi és jelenlegi vezetőinek és munkatársainak azért a munkaért, amit végeztek és végeznek a hollandiai és nyugati magyarság körében. Isten áldása kísérje szándékaikat.

Budapest, 2003. november 24.

Üdvözlettel:

Mádl Ferenc

TÁNCZOS OTTÓ :

A Hollandiai Magyar Szövetség és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör

2003. Október 23-i ünnepélyén elhangzott beszéd¹

Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim! Tisztelt ünneplő Közönség!

A Hollandiai Magyar Szövetség Vezetősége megkért, hogy szóljak 1956 október 23-ról, 1990 óta Nemzeti Ünnepeinkről.

1991-ben október 23-án véletlenül szülőfalumban, időközben város, a Tolna-megyei Tamásiban tartózkodtam még ott élő nővéremnél. Abban az évben volt tehát másodszer, hogy az ország nemzeti ünnepként emlékezhetett az október 23-án kezdődő dicsőséges és tragikus eseményekre, amelyek olyan meghatározóak lettek az ország háború utáni történelmében, és sok, itt is jelenlevő életében. Nyakkendőt kötöttem, és felvettem ünnepi öltönyt és kísértálmal a falu főterére, a meghirdetett hivatalos ünnepségre. Nagy nagy megrökönyödésemre, csodálkozásomra a szónoki emelvény körül csak a falu fűvőszeneke állt és talán 8-10 személy.

Meghallgattuk a polgármester becsületos beszédét, egy szavalatot és a fűvőszeneke himnuszát és szomorúan hazamentünk. Hát csak ez maradt meg 56-ból egy helységben, ahol annak idején a bevonuló szovjet csapatok két fegyvertelen honvédet agyonlőttek, később egy személyt halálra ítélte a bíróság és sok embert bebörtönöztek? Sajnos azóta is el kell ismernem, hogy ez az „elfelejtés” jelensége nem csak szülővárosomra jellemző. Sajnos el kell ismernünk, hogy a számunkra olyan megrázó és felemelő tragikus napok iskolai tankönyvek itt-ott unalmas fejtegetése lettek.

Sőt: ez év nyarán egy budapesti hetilapban megjelent egy közvéleménykutatás eredménye, amelyben a kérdezetteknek arra kellett választ adniuk, hogyan látják Kádár János szerepét '56 leverésében. Az ország összlakosságának csak 29%-a véli, hogy Kádár János elárulta a forradalmat. A magasabb iskolai végzettségűek közül is ez a szám csak 50%. Ilyen pusztító erejű maradt a demokratikus Magyarország 13 éve után is a kommunista rezsím hazugságáradata, '56 szisztematikus gyalázása 34 éven át.

Vizsgáljuk meg Kádár János szerepét 1956 november 4-e után. Mint tudjuk, ezen a napon hajnali 4.15-kor indultak meg a szovjet csapatok a Forradalom megsemmisítésére.

Kádár János Münnich Ferencel akkor Szolnokon tartózkodik.

November 11-i és 26-i rádióbeszédében félelem nélküli életet ígért, amnesztiával, minden forradalomban részt vett személynek. Sok embert ez megnyugtatót és sok forradalmi vezető azt gondolta, nincs félnivalója, hiszen sokszor ők csillapították a forrófejűeket, akik elégtételt akartak venni korábbi sérelmeikért. Aztán elkezdődött a megtorlás, Kádár János vezetésével, Münnich Ferenc asszisztálásával.

Megkezdődött a karhatalmi alakulatok szervezése, amelyekben Kádár javaslatára a volt ÁVH-sok döntő szerepet kaptak.

A KB december 10-i ülésén azt mondta: „1600 fasisztát kellett volna a másvilágra küldeni”.

Kádár javaslatára a KB december 28-i ülésén elrendelte az u.n. gyorsított eljárást a bíraskodásban. E rendelet alapján már 16 éven felülieket is halálra lehetett ítélni.

Dec. 3-án Kádár János mondta ki, hogy a Munkástanácsok hatalmát nem szabad lebecsülni, meg kell őket semmisíteni. A politikai döntést Marosán mondta ki december 8-án a Nógrád-megyei munkásküldöttség előtt: „Mától fogva lövünk”.

Jönnek a sortüzek:

December 6. Nyugati p.u.-nál Csémi Károly vezette karhatalmi alakulat a tömegbe lőtt. Több halálos áldozat. Kádár János Csémi fellépését személyesen megdicséri.

December 8. Salgótarján: 40-130 halott.

December 10. Miskolc: több halott.

December 12. Kihírdetik a statáriumot.

Január-februárban nagy letartóztatások.

Március 19-én létrehozzák az internálótáborokat.

¹ Elhangzott 2003. október 19-én a Vianeni Magyar Otthonban.

Kádár János beszélt először az MSZMP KB áprilisi ülésén a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsának létrehozásáról. E Tanácsnak joga volt jogerős ítéleteket súlyosbítni. Halálos ítéletei ellen nem volt fellebbezés. Két órán belül végrehajtották az ítéletet.

Ugyancsak az április 5-i KB jegyzőkönyvében a következő Kádár idézet található. Miután elítélte a bíróságok liberalizmusát, ezt tette hozzá: „Előfordult, hogy Nezvál elvtárs kiizzadt egy halálbüntetést és a Felső Bíróságon megesett a szívük rajta és a büntetést átváltoztatták életfogytiglanra ... Aki ellenforradalmár volt, meg kell büntetni”.

A letartóztatások akkor már teljes gőzzel folytak és akasztottak is. 1957-ben 77 személyt. 1957 novemberében ítélték el Déryt, Háyt, Zelket és több más író.

1958 jún. 16-án Kádár Vida Ferenc bíró közreműködésével halálba küldte Nagy Imrét és társait.

Augusztus 2-án Göncz Árpád és Bibó István kaptak életfogytiglant.

Augusztus 3-án Tánczos Gábor, Fazekas György 15 évet.

December 1-én kivégzik az Auschwitzot túlélő Angyal Istvánt és Szirmai Ottót.

1959-ben folytatódnak a kivégzések. Különösen vérlázító 56 katonatiszt és sorköteles honvéd kivégzése. Egyetlen bűnük, hogy az akkori törvényes kormány parancsára ellenállást tanúsítottak a szovjet csapatok ellen.

Vágó Tibor ítélte halálra Mansfeld Pétert, aki a forradalom alatt csak 15 éves volt.

A bosszúra éhes rendszer Kádár vezetésével visszatért az osztálybíraskodás ortodox bolsevikfelfogásához. „A törvényesség objektív értelmezése burzsoá szemlélet.” Ezek a kijelentések azért is cinikusak, mert egy nem teljes statisztika szerint csak 7,3 %-a a kivégzetteknek esett az u.n. osztályellenség kategóriába. 75 % munkás és paraszt volt.

Párthatározat alapján minden megyében egy bizottság döntött, a párttitkár vezetésével, hogy milyen büntetést kap egy vádlott. Ebben az 5-tagú bizottságban csak egy bíró volt. Ezek a bizottságok már jogerős ítéleteket is megváltoztattak.

Az internáltak száma közben elérte a 18 ezret.

Nézzük meg a Forradalom veszteségeit: a harci események alatt meghalt 2502 személy és kb. 20 ezer egyén sebesült meg. Ebben nincs belefoglalva a kb. 650 halott szovjet katona.

1960 december 31-ig a bíróságok majdnem 22 ezer személyt ítélték el a forradalomban való részvételért. Ezekből 16.500-t börtönre. A halálbüntetések száma 400-600 között van. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy 1848-49 után Haynau 120 embert végeztetett ki és 1200 került börtönbe.

Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a büntetés civil formáját is nagy mértékben alkalmazták. Tízezreket bocsátottak el állásukból, vagy fokozták le a hadseregben és a rendőrségen. Sokáig nem kaphattak útlevelet, gyermekeik nem mehettek egyetemre.

A hosszú börtönbüntetésre ítélték csak a '70-es években szabadultak.

Kádár János politikai múltjáról az egész pártpropaganda állandóan azt hangoztatta, hogy a 40-es évek végén a Rákosi-klika ellen volt és börtönbe is került. Erről egykori társa a sztalinista pártelitben, Nagy Imre a következőket írja: „Kádárnak annak idején döntő szerepe volt a koncepciós perekben. Akkor ő volt a Belügyminiszter. Kádár aláírásával ellátott vádanyag alapján járult hozzá Sztalin Rajk és társai kivégzéséhez”.

Kádár jegyzőkönyvezett, a börtönben lezajlott párbeszéde az akkor már megkínzott Rajkkal egy alávaló, durva, kegyetlen és érzéstelen jellemre utalnak.

A véres megtorlást folytató Kádárnak nem voltak fenntartásai, amikor az ÁVH-s karhatalmi alakulatokat csatasorba állította a magyar nép ellen, mert egyetértett velük. Ezt azért is csinálta, nehogy a volt ÁVH-s vezetők elárulják mocsos szerepét a Rajk-ügyben.

Íme, egy rövid összefoglalása az '56 novemberében megkezdődött rémtetteknek. Egy tévútra hajlott eszme nevében, egy világhatalom nacionalista önérdékének nevében, fanatikus félintellektuelek irányításával egy mindig minden társadalomban jelen lévő söpredék ült a földönfekvő ország hátára, korbáccsal, puskatussal és kötéllel.

Az emberi életosztón azonban alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez. A boldogság keresése mindig megmarad bennünk, sokszor a legborzasztóbb helyzetben is. Kertész Imre írja, hogy az auschwitzi haláltáborban is voltak boldog pillanatai.

Végsősorban egy terrorisztikus rezsimnek is jól esik, ha az emberek derűsebb arccal végzik a napi munkájukat. Jönnek a kisebb engedmények. Lassan-lassan kinyílnak a börtönkapuk is. Azok, akinek halálbüntetése annak idején életfogytiglanra változott, 7-8 év után kiszabadultak. Ez is mutatja az '56-64-s időszak brutalitását, cinikus kegyetlenségét.

Mégis 1964 után is sokan maradtak börtönben.

Egy egész magyar generáció nőtt fel 56 gyalázásában, a valóság elferdítésében.

Ránk, menekültekre is hatott a rendszer engedékenysége. A honvagy, szeretteink látásának lehetősége, időközben növekvő itteni életszínvonalunk fitogtatása (gyarló emberi tulajdonság) ha habozva is, de hazai látogatásra csalt bennünket. Nehéz lenne azt mondani, még utólagos konklúzióval is, hogy nem lett volna szabad. Pedig nem lett volna szabad!

És jön 1989. Nagy Imrét és társait 200 ezer ember jelenlétében újratemetik. Én is ott álltam meghatódva egy csokor szekfűvel a kezemben, amelyiket a holland nemzeti színű szalaggal kötöttünk össze két lányommal, akik velem voltak. És pár hétre rá 200 ezer ember temette Kádár Jánost

Emékezzünk a 47 évvel ezelőtti történetekre és az utána következő rettenetes bosszúra. A megvert emberek megalázó érzésére, a börtönök szenvedéseire, a halálraítéltek halálfélelmére, magányukra utolsó óráikban.

Gyászoljunk és ne feledjük el őket!

HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR – MIKES INTERNATIONAL

45. Tanulmányi Napok

2004. szeptember 9-12.

Elspeet, Hollandia

KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA

ÚJ VILÁGRENDEZŐDÉSEK – MAGYAR ÉLETMEZŐK

A harmadik évezred küszöbét az emberiség jelentős hatalmi és kulturális átrendeződéssel lépte át. Ez a folyamat, amely mindnyájunkat érint, tovább gyorsul napjainkban.

Európában az Európai Unió kiterjedése következtében (is) látjuk a közép-európai kultúrvilágok térhódítását minden téren. Gondolunk itt a politikai és gazdasági kiterjeszkedés mellett – amelynek két éve különös figyelmet szenteltünk - a magyar irodalom és művészet iránti érdeklődés növekedésére Nyugat-Európában és egyebütt a világon.

Az európai fejlődés része az egész világot átfogó alapvető gazdasági, politikai és kulturális átrendeződésnek. Ennek súlypontja folyamatosan Ázsiára tolódik át. A kínai és az indiai civilizáció mindjobban a Nyugat egyenrangú partnerévé és versenytársává válik. Minden multinacionális vállalat ott dolgoztat s a szellemi munkahelyek egyre nagyobb része települ oda. E két civilizáció többezeréves filozófiai és vallási múlttal és ebből fakadó kulturális önértéktudattal rendelkeznek. A gazdasági eltolódást várhatóan a politikai és katonai, mindezt pedig a kulturális is követi. Harmadik tényezőként az iszlám kulturálisan és etnikailag sokszínű világával szembesülünk.

Van-e, lesz-e a Nyugatnak válasza erre a kihívásra? Miképpen viszonyulunk mindehhez mi magyarok? 'Magyarok' alatt az egész világ magyarságát értjük.

Ezek a kérdések a Kárpát-medencében, Európa közepén létkérdésként vetődnek fel. Vigyázó szemünket minden irányban nyitva kell tartanunk. Mindig is érdeklődéssel foglalkoztunk a Kelet kérdéseivel. Kőrösi Csoma Sándort, Goldziher Ignácot, Vámbéry Ármint csupán példaként említjük. A magyarság Európának ázsiai gyökerű népe, amely manapság a földgolyó minden részén jelen van. Új távlatok nyílnak meg számunkra, ha tudunk élni a kínálkozó lehetőségekkel és azokat a magunk kultúrvilágába integrálni tudjuk.

2004. évi Tanulmányi Napjainkon ezekkel a kérdésekkel szeretnénk foglalkozni. Szokás szerint szakértő előadók fogják az eszmecserét bevezetni. Időt szakítunk személyes beszélgetésekre is.

Körünk hagyományaihoz hűen természetesen figyelmet szentelünk az irodalomnak. Többek között a 'Nyugati Magyar Irodalom' hordozóinak és alkotóinak, továbbá a Magyarország körül élő népek íróinak is igyekszünk tért adni. Körünk irodalmi díját, a *Magyar Irodalmi Figyelő*-t ezévben is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2003-ban a Kör Ladik Katalin laudatioja alapján a díjat Danyi Magdolnának (Palics) ítélte oda.

Szerzőink / Our authors**KIBÉDI VARGA, Áron**

1948 óta él Hollandiában. Az amszterdami Vrije Universiteit francia irodalom, és összehasonlító művészetelmélet emeritus professzora. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Living in the Netherlands since 1948. Emeritus Professor of French literature and comparative art theory at the 'Vrije Universiteit' of Amsterdam. Member of the Dutch Royal Academy of Science and the Hungarian Academy of Science.

KRSTIĆ, Boško (Vićentije)

Szabadkai újságíró, irodalmár. 1947. november 1-jén született Miholjacki Martincin (Horvátország). Jugoszláv irodalomból és szerbhorvát nyelvből szerzett oklevelet a belgrádi Filológiai Fakultáson. Esszékötetei, regényei, könyvei több kiadásban jelentek meg szerb és magyar nyelven. A *Behringer-kastély* című regénye 1996-ban helyet kapott a NIN című belgrádi hetilap hagyományos és rangos válogatásában az év öt legjobb regénye között.

Journalist and literary person living in Subotica / Szabadka (Yugoslavia). He was born on November 1st, 1947, in Miholjacki Martinci (Croatia) and studied at the Faculty of Philology in Belgrade where he received a master degree in Serbo-Croatian language and Yugoslavian literature. Mr. Krstić published essays, novels and other books. Its novel entitled *The Beringer Castle* was placed in 1996 among the best five novels of the year by the prestigious weekly NIN (Belgrade).

LADIK, Katalin

Költő, kísérleti zeneművek és hangjátékok alkotója és vokális előadója. Tevékenységi területe továbbá a performance, happening, mail art (küldeményművészet), kísérleti színpadi művek. Az Újvidéki Rádió munkatársa, majd az Újvidéki Színház színésze 1992-ig. A Magyar Írószövetség és a Magyar Alkotók Országos Egyesületének tagja. 1991-ben Kassák-díjat, 2000-ben Mikes 'Magyar Irodalmi Figyelő' díjat, 2001-ben József Attila díjat kapott.

Poet, author and performer of experimental music and acoustic plays. She is active in the fields of performance, happening, mail art, and experimental scenery. Ms Ladik was with the Radio of Novi Sad (Újvidék) then as actrice with the Theater of Novi Sad until 1992. She is member of the Hungarian Writers' Association and the National Association of Hungarian Artists. Ms Ladik received the 'Kassák Award' in 1991, the 'Hungarian Literary Observer' award of the Mikes Circle in 2000, and the 'Attila József Award' in 2001.

MÁDL, Ferenc

1931. január 29-én született a Veszprém megyei Bánd községben. 1955-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát. 1961-1963 között tanulmányokat folytatott a strasbourgi egyetem nemzetközi összehasonlító jogi karán. 10 éven keresztül az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében dolgozott. 1973-ban egyetemi tanári kinevezést kapott. 1978-tól az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Civilisztikai Tudományok Intézetének igazgatója. 1985 óta az Egyetem Nemzetközi Magánjogi Tanszékének vezetője. 1987-től az MTA levelező, majd 1993-tól rendes tagja. 2000. június 6-án Mádl Ferencet a magyar Országgyűlés köztársasági elnökké választotta. 2000. augusztus 4-én a Kossuth téren ünnepélyes keretek között iktatták hivatalába.

Ferenc Mádl was born on 29 January 1931, in the village of Bánd in Veszprém County. He received his law degree from the Faculty of Law and Political Science at the Eötvös Loránd University of Budapest in 1955. Between 1961 and 1963 he studied at the Faculty of International Comparative Law of the Strasbourg University. Until 1973 he worked at the Institute of State and Legal Sciences of the Hungarian Academy of Sciences and then became a university lecturer. He was appointed head of the Institute of Civil Law at the Faculty of Law and Political Science of the Eötvös Loránd University in 1978. He has been the head of the Faculty of International Private Law since 1985. He became a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences in 1987 and a full member in 1993. The National Assembly of Hungary elected Ferenc Mádl President of the Republic on 6 June, 2000. He is inaugurated as President of the Republic of Hungary on 4 August, 2000.

MÁNDY, Pál

A közgazdaságtudomány doktora, a louvain-la-neuve-i 'Université catholique de Louvain' emeritus tanára. A közép-, majd nyugat-európai, továbbá közép-afrikai és észak-amerikai tapasztalatai az ökonómiai szisztémák és doktrínák tanulmányozásához vezették, amelyekben az értékrend lényeges szerepet játszik. Főbb munkái: Le statut scientifique de l'économie; Progrès technique et emploi; La pratique chrétienne de l'économie.

Doctor in economics, emeritus professor at the 'Université catholique de Louvain'. He specialized himself in the value systems of economic systems and doctrines based on extensive research and gained experience of West-European, Central-European, Central-African, and North American economies. His main books are: Le statut scientifique de l'économie; Progrès technique et emploi; La pratique chrétienne de l'économie.

POMOGÁTS, Béla

Irodalomtörténész, kritikus. A huszadik századi magyar irodalom és ezen belül az erdélyi irodalom kérdéseivel foglalkozik. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) elnöke. 1995 és 2001 között a Magyar Írószövetség elnöke. Az Illyés Közalapítvány Kuratóriumának elnöke.

Literary historian, critique. His main interest is the 20th century Hungarian literature and within this he focuses on the issues of the Transylvanian literature. He is scientific advisor of the Hungarian Academy of Sciences' Literary Institute and chairman of the International Society of Hungarian Language and Culture. Between 1995 and 2001 he was the chairman of the Hungarian Writers' Association. Currently he is chairman of the Illyés Public Foundation.

TÁNCZOS, Ottó

1931-ben született a Tolna-megyei Tamásiban. Biológus. A Groningeni Egyetem nyugalmazott tanára, tudományos kutatója. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör volt elnöke. A Hollandiai Magyar Szövetség alelnöke.

Born in 1931 in Hungary. Biologist. Retired professor and scientific researcher of the University of Groningen. Former chairman of the Association of Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands. Vice-chairman of the Hungarian Federation in the Netherlands.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

KRSTIĆ, Boško (Vićentije) :

A város az embereké, a hatalom az államé (Egy együttélés haszontalan tapasztalata) ¹

Néha egyetlen mondat mindent felfordít, felülbírálja mindazt, amit csak tudtunk, gondoltunk, bizonygattunk, és kénytelenek vagyunk minden ítéletünket újra meghozni, és az élet dolgait új értékrendbe sorolni.

- Ő az én legjobb barátom. Szerb, de nem rossz ember!

E két, akkor még számomra szokatlan, mi több, tán sokkoló mondatot Farkas Péter bácsi mondta ki, családom minden bizonnyal legjobb barátja még azokból az időkből, amikor Ungár-pusztán éltünk, s akkor hangzottak el, mikor úgy húsz évre rá apámat ómoravica szomszédainak bemutatta. A ház udvara csakugyan megtelt olyanokkal, akik jóindulattal és kíváncsian vártak Farkas bácsi szerb barátjára. Apám, aki beteg volt és alig tudott járni, egy szót nem tudott magyarul, így Péter bácsi ezen kijelentésével próbált igazolást adni arra, hogy miért nem tud szóba elegyedni az összegyűlt magyar szomszédokkal. Ám ez a „Szerb ugyan, de nem rossz ember!” engem megrázott, meglepetéssel és értetlenséggel töltött el, és visszatért az Ungárban töltött gyerekkorba.

Sok kölyök lakott ott, mi azonban Farkas Péter gyerekeivel, Józseffel és Öcsikével, Hildával, egy kislánnyal az ikerházból, ahol mi is laktunk, illetve még ezzel-azzal, attól függően, hogy éppen hol és mit játszottunk, külön bandát alkottunk. Apám már akkor ágynak esett, gyakorta betegeskedett, a házban terjengő suttogás szerint a berlini hadifogolytábor következményeként, és Péter bácsi éjszaka néha befogta a lovakat, és apámat a messzi lakó orvoshoz vitte. Mindig csak ő, más sohasem. Gyerekeinek a mi házuk, akár a saját otthonuk, és mi is állandóan náluk tébláboltunk. Hilda talán kicsit idősebb volt, és mert németül beszélt, lassan megtanultuk tőle, ő pedig a mi magyar és szerb anyanyelvünket - így aztán egy poliglott gyermektársaság lettünk. Emlékszem, az emberek csodálkozva, olykor gúnyosan néztek ránk. Mi a különösen fontos és titkos üzeneteinket mindig azon a nyelven mondtuk ki, amelyet az idegenek nem érthettek. Anyám olykor meglátogatta Hilda anyját - Hildát anyja egyedül nevelte, hogy hol lehetett az apja, akkor még nem tudtam, - általában egy oldal szalonnával vagy sonkával állított be hozzá, és hol egy női blúzzal, hol egy selyemruhával, tért vissza, egyszer egy búgócsigát hozott és egy csodálatos cipzáros tarka trikót, számunkra akkor teljesen ismeretlen vívmányú zárszerkezettel. S mindez azokból a csomagokból származott, amit Hildák Németországból kaptak. Ez volt a mi gyermekkorunk világa.

Én akkor még nem tudtam: apám mint hivatásos határőr a háború előtt a régi, összeomlott rezsim alattvalójaként, s nem mint partizán esett német hadifogságba; nem tudtam, hogy Bácskát a háború idején a magyarok tartották megszállás alatt, hogy Farkas Péter bácsi magyarként a Petőfi brigádban, tehát partizánként, nem pedig megszállóként harcolt, hogy Hilda német lány, egy volksdeutscher lánya, aki kereket oldott vagy valamely internáló táborban végezte, és a lány anyjával azt várta, mikor deportálják Németországba; nem tudtam, hogy gyermeki világunk mellett vagy fölött létezik egy másik világ is, egy más érték- és viszonyrendszer; hogy kicsiny társaságunk tagjai nem csupán egymáshoz tartoznak, hanem hogy valamennyien, anélkül hogy szeretnénk vagy akarnánk, tartozunk egy nagyobb közösséghez is, amelyeket államnak, nemzetnek, győzteseknek és veszteseknek neveznek.

Így aztán Farkas Péter bácsi, a partizán fuvarozta a bukott, régi rezsim határőrért orvoshoz, Hilda, a megszálló csatlósa, illetve a csatlósággal megvádolt férfi lánya tanított minket egy ellenség nyelvére, s gyarkorta volt a vezérünk, és szüleink, akik minderről tudtak, mégis nyugalommal szemlélték, sőt ápolták a mi kis társaságunkat, mint olyasféle vívmányt, amire nekik szert tenni szinte lehetetlen, vagy legalább is roppant nehéz lett volna.

„Szerb, de azért nem rossz ember!” Csak mikor már érett fejjel jutott eszembe az az idő, értettem meg milyen óriási eredmény az, amikor egy ember mindazok után, ami történt, és ami velük történt, azt mondhatja a másikra: „Szerb, de azért nem rossz ember!” Ugyanígy hangzott volna, ha apám valahol Szerbia belsejében ilyen jellemzéssel mutatja be Farkas Péter bácsit: „Magyar, mégis...” Megértettem, nem pont úgy élünk, ahogy azt odafönn elvárják. Persze úgy sem, ahogyan mi szeretnénk. Párhuzamos világok, és párhuzamos életek vannak - egy dolog az állammal és az államban élni, és más dolog egy városban, faluban, pusztán, konkrét hús-vér és saját életet élő emberek között. Mert még a sorsok sem egyformák, néha nagyon is különböznek.

*

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi, 44. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („ÚJ ATLANTISZ – Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlataiban”; 2003. szeptember 11-14., Elspeet, Hollandia.)

Egyik szellemes barátom, egy született ellenzéki, mindennel és mindenkivel vitázó karakter, azzal vigasztalt egy nehéz pillanatomban, egyikében a legutóbbi (remélem, végérvényesen letűnt) politikai tisztogatásoknak:

- Jegyezd meg, ha valahol fekete pontot, nagy mínuszt szereztél, fogalmad sincs róla, hogy a másik helyen már be is írták neked a nagy pluszt.

Akkor épp nem nagyon hittem neki, ma már azonban bizonyosan tudom, hogy igazat beszélt. Az állam, a hatalom, a rezsim, a párt képes szófogadatlan alattvalóit megróni, amit azok sokszor nem ismernek el, és dicséretnek tüntetik fel.

De mindez fordítva is érvényes.

*

A rendszer mindig kiszámíthatatlan: egy időben megfelel neki, és ezt fennen is hirdetik, ha szereted felebarátodat, természetesen mit sem törődve azzal, hogy az szerb, horvát vagy magyar, illetve valami más, aztán később bizalmasan tudtadra adja, elvárja, hogy azért egyiket inkább, a másikat kevésbé méltányold. Aztán meg kinyilvánítja határtalan vonzalmát egy másik állam iránt, az emberek pedig zavarba jönnek, mert az az ország, amellyel „észázados életközösségben” élünk, többezer kilométerre kerül el, s a szeretetet a nép nevében a külügyminiszterek gyakorolják. És ez még a könnyebb eset. A súlyosabb az, hogyha gyűlölni kell, s a legsúlyosabb, ha azokat, akikkel együtt élünk, azokat, akiket eddig szintén sugallatra mindennél jobban illett szeretni. Közeli emberek és népek között mintha csak azért volnának, hogy valaki, aki rossz és erős, egy rossz pillanatban elszabadíthassa a gyűlölet poklát. Ezért igaz, hogy a szeretetet a gyűlölettől csak egy hajszál választja el, ez azonban feneketlen mélység felett lebeg. Mi, emberek, megpróbáljuk valahogyan ezt is túlélni. Túlélni a rossz államokat és a kollektív gondolatokat. Meg a kitalált államközi vonzalmakat. Mert az államnak nincsenek érzelmei, fogalma sincs a szeretetről, ezt csak az ember ismeri. Emberi felfogás szerint az állam a népet és polgárait szolgálja, s nem fordítva, a dolgok állása viszont a legtöbbször nem az és nem olyan, amilyennek mi szeretnénk.

Konrád György szerint vagy állampárti vagy városbarát az ember. Arról ír a Kerti mulatságban, hogy a város ellenpontja nem a falu, hanem az állam. Egy város elkötelezett hívének lenni jóval kevésbé ostoba világnézetéről tanúskodik. Elismeri annak fontosságát, hogy az ember maga körül életet teremt, hogy egymás mellett, s nem egymás fölé rendelve élnek az emberek.

*

Mindez hogyan fest egy határmenti, vegyes lakosságú és kultúrájú városban, méghozzá egy olyanban, amelyben a huszadik század folyamán öt állam és még több rezsim váltotta egymást? Más szóval Szabadkán. Előbb Magyarország, aztán Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, aztán Jugoszláv Királyság, majd 1941-ben ismét Magyarország, illetve 1944-től szocialista Jugoszlávia, végül pedig Kis-Jugoszlávia, végül Szerbia és Montenegró, végül... Mindig az új állam és az új rezsim írta elő az élet új szabályait, a mércéket s mindazt, ami a megszállásokkal és felszabadításokkal - ki-ki minnek hívja - jár együtt. E határváros hét kaput tár a világra, utak és vasutak vezetnek tőle a környező országokba - Magyarországra, Romániába, Horvátországba, Bosznia-Hercegovinába - és a térség száz meg száz ezer emberét fűzik össze, különféle nemzetiségűeket és vallásúakat, be- és kitelepülőket, több országba szakadt rokonságot, összekeveredett hagyományú és kultúrájú vegyesházasságokat. Amikor valamely határmódosítás vagy politikai kurzus miatt akármelyik kapu vagy országút bezárult, a város azon arca mintha szem nélkül maradt volna, lelkének egy része is elveszett, s a gyakorlatiasabbak szerint a munka, a kereskedés és a pénz is kevesebb lett. Mégis, mint azok a szerencsétlenek, akik egyik karjukat elveszítve, a másikat megerősítik, a város élete tovább folyt.

A nyilvánosságtól eltítkolva, mindig valamilyen határsávban - ami miatt Szabadkának egyetlen rezsim sem szentelt túlzott figyelmet, de lehet, hogy éppen ezért -, a szabadkaiak egy sajátos életmódot folytattak. Régi ismeretségeiket és barátaikat megvigyázták, egymást segítették, ha kellett, kereskedtek, és nehéz időkben bezárkóztak, a hivatalok szeme elől elhúzódva tettek, ami a dolguk. Amíg az ideges hatalom másoktól és önmagától is rettegett, és mindig a feletteseknek tartozott elszámolással, soha nem saját városa lakóinak, a szabadkaiak, vagy legalább is többségük, odafigyelt arra, mit gondol róluk a másik, és megvárták míg a legújabb fordulat is kifűlik, s a dolgok leülepednek a megszokott rendben. Igen, hogy leülepedjenek ismét, bár ez olykor igencsak eltart.

Az egyik szabadkai utcát létrejöttétől hivatalosan is Kossuth utcának hívták. Amikor azonban az első világháború elteltével a város a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba került, ahogy az szokás, átkeresztelték Sándor király utcára. Az is maradt egészen a második világháborúig, amikor a várost Magyarországhoz visszacsatolták, s az utcát visszakeresztelték Kossuthra, ha csak rövid időre is, mert az oroszok és a partizánok 1944-es bevonulásakor a Köztársaság utca nevet kapta. De ez sem tartott soká, mert tetteiért és szolgálataiért az új rendszer egy szocialista vezetője, a szlovén Boris Kidric írathatta

nevére az utcát. Így is maradt ez egészen napjainkig. De közben, mert a főutca a fő sétatér is volt, mindannyian és mindenkor, az időszak elnevezéstől függetlenül csak Korzónak hívták. Épp a napokban lett ez a hivatalos neve.

Tartson ki soká, bár száz évig e név mellett.

Mennyire csábító az, amiről azt híresztelik, hogy elavult, dekadens vagy tiltott, Szabadkán így aztán minden nagy váltás után valóságos kis piaca piaca jön létre a régi könyveknek, régi újságévfolyamoknak, fényképeknek, képeslapoknak; szenvedélyes gyűjtők rohamosztagai vásárolják fel az uniformisokat, jelvényeket, kitüntetések, a bankókat, a flaskákat és a különféle régi limlomot, hogy ezáltal rekonstruálják a látszatra letűnő világot.

Szabadka önmaga múzeuma, a minduntalan összetört majd összerakott múlt gyűjteménye.

*

Csak elképzelni tudjuk, milyen megdöbbenést váltott ki a szecesszió magyar változatában épült, erdélyi díszítményekkel ékített híres szabadkai Városháza 1918-ban, a szerb hadsereg bevonulásakor, amikor a város a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláv Királysághoz...stb. került. A nagy tanácsterem ablakain Nagy Sándor és Róth Miksa magyar művészek vitrázsai: Mária Terézia, Ferenc József, magyar királyok, főrendek... mind a régmúlt idők: az Osztrák-Magyar Monarchia, a történelmi Magyarország jelképei... Ezért az új hatalom tizenhat vitrázst azonnal eltávolított - valahol a pincében helyezték el őket -, az ablakokat pedig egyszerű üveggel üvegezték be. Persze, ez nem volt valami túl szép, hamarosan fel is merült tehát, hogy jó lenne az új hatalomnak, az új királyságnak megfelelő új vitrázsokat elhelyezni. Valószínűleg ebből az időből eredeztethetőek a leszedett vitrázsok fotói, amelyeket Stevan Stanišić neves zombori vitrázskészítő mester készített. Árajánlatot is kértek tőle új vitrázsok kivitelezésére, de pénzsűke miatt nem került sor egyezségekre, így a vitrázsok a pincében várták ki a második világháború kezdetét és a megszálló magyar hadsereget, amely rögtön visszahelyezte őket eredeti helyükre: a városháza nagy üléstermének ablakaira. De nem maradhattak sokáig: Szabadka 1944. évi felszabadításakor az új partizán hatalom először is leszedte a vitrázsokat, ám az első világháború utáni tapasztalatokból okulva (hogy megőrizték és újból visszahelyezték őket) a levétel sokkal alaposabban történt: előzőleg összetörték a kereteket és szétzúzták a színes üvegcserepeket, és csak ezt követően dobták a városháza pincéjébe. Itt maradtak elfeledve egészen a hatvanas évekig, amikor is egy bátor és ambiciózus kultúrotthon vezetés vödörökbe gyűjtve napvilágra hozta őket. Titokban megállapodtak a Stanišić-féle régi szerb mesterműhellyel, s az általuk megőrzött vitrázsotok alapján Belgrádban eredeti nagyságú kópiafelvételek készültek, és az üvegcserepeket darabonként egymáshoz illesztve a vitrázsokat teljesen felújítva visszahelyezték az ablakokra. De - el is takarták átláthatatlan függönyökkel. Így egy ideig Mária Terézia, Ferenc József, a királyok és a többiek jelen voltak ugyan, de teljesen illegálisan és konspiratív módon. A városháza nagy tanácsterme volt persze mindig az a díszterem, ahova a város legtekintélyesebb vendégeit vezették, így ide került egy liberálisabb szocialista vezető is. Amikor megkérdezte, hogy mi van a függöny mögött, és azt válaszolták neki, hogy magyar királyok és főrendek, odavetette: - Jaj annak a hatalomnak, amely üvegkirályoktól fél! - Ezt követően a vitrázsokat felfedték, és azóta újból teljes fényükben pompáznak. Ma ez a legszebb díszterem, ahol szabadkaiak: szerbek, horvátok, magyarok és minden idevalósi házasságot kötnek.

*

A multikulturalitás és a multikonfesszionális, a nemzeti, a vallási és az egyéb tolerancia manapság általános helyet foglal el minden és mindenfajta - főként politikai - vitában. Emellett mindenki azt igyekszik bebizonyítani, hogy ez a hihetetlen eredmény rendkívül könnyen elérhető, csak el kell határozni, majd némi türelemre és időre van szükség. De nem így van. Egyáltalán nincs így. Nehéz, nagyon nehéz, átkozottul nehéz! A saját nyelveden kívül (amelyen, ugye, tanulsz és olvasol) ismerned kell felebarátaid nyelvét is, azokét, akikkel együtt élsz, de mit ér a nyelvtudás, ha nem ismerkedsz meg az irodalommal is az illető nyelven, majd a történelemmel, ezt követően a kultúrával: a jó kávéházi zenével, konyhával, viccekkel... És hogy a dolog még nehezebb legyen, senki sem kényszerít mindezek tanulására. A saját szokásaidon és ünnepeiden kívül (ami néha magában véve is megerőltető) ismerned kell mások szokásait is, ami magában foglalja azt, hogy időnként elmész hozzájuk (ez a könnyebb dolog), de bizony azt is, hogy ők jönnek el hozzád, ami meg ahogy épp sikerül (pont úgy, mint amikor a rokonok jönnek hozzád); a saját nemzeted megbecsülése mellett (sokan egyedül ezt tudják - nagy könnyedséggel - elsajátítani, és túlzásba is viszik) a szívedben és a lelkedben helyet kell szorítani mások számára is... És ez mind ilyen, komplikált és összetett. Emellett még nacionalisták, bolondok és ostobák hada próbál mindentől eltéríteni és minderről lebeszélni.

De: ha valaha valahol elsajátítottad a másokkal élés művészetét, akkor azt egyszer s mindenkorra megtanultad, egy helyen, de az egész planétára vonatkozóan. Élhetsz, ahol akarsz és akivel akarsz. Csak a különbözőségekből együtt élésnek

ezek az egyetemei nyitják meg ennek a mégis csak kis világnak az útjait, ilyen-amolyan lehetőséget teremtve arra, hogy eleget tegyél a tied (ha vannak) iránti kötelezettségeidnek, ha erre egyáltalán igényt tartanak.

*

Az emberek félnek az ismeretlentől. Félnék attól az embertől, akinek nem tudják a nyelvét, és nem értik meg; félnek az ismeretlen, idegen szokásoktól, mint ahogy az őseMBER is félt a villámtól; félnek az étel-ital más ízétől; könnyelműen lenéző, lekicsinylő ítéletet hoznak ismeretlen kultúrákról, vallásokról, népekről... Százszor is szabadon haladsz végig az ismert úton, de ha víz önti el, attól félsz, hogy csupa tövis és üvegcserep borítja. A nem tudás a félelem alapja, de - ami még veszélyesebb - a félelem a gyűlölet alapja is.

*

Egy barátom valódi kis tudományos elemzést dolgozott ki, valóságos módszert, hogy miképp lehet megkülönböztetni a toleráns embert a nem toleránstól. Olajbogyóval kínálja őket, aki szereti - állapította meg - , az egyik oldalhoz tartozik, aki nem, az a másikhoz. Nem vagyok éppen biztos abban, hogy ilyesvalami lehetséges, és félek, nehogy rajtam is kipróbálja. Ugyanis a fekete olajbogyót szeretem, a zöldet azonban nem.

Mellesleg, tudják, hogy készül az igazi szerb túrós pite - gibanica? A réteslapot ásványvízzel és olajjal bespicceljük, majd a tésztát megtöltjük tejjel és tojással elkevert túróval, majd rövid ideig sütőben sütjük, amíg a tésztája ropogósra nem sül. Tudom, azt fogják mondani: hát ez a túrós-rétes! Igen ám, de ha most köztünk lenne egy szabadkai bunyevác is, ő azt mondaná: uraim, ez a prisnac! Igazából nem hiszem, hogy a világon létezik olyan nép, amelynek nincs ilyen „ritka” tészta-túró specialitása. Persze, mindannyian azt gondolnák, hogy az övék az egyetlen egy és legízletesebb a világon.

Két évvel ezelőtt Belgrádban egy Slobodan Jovic nevű szenvedélyes zenerajongó könyvet jelentetett meg, amelyben száz magyar dal és csárdás kottáját, valamint magyar és szerb nyelvű szövegét adta közre. Sokan meglepődtek, amikor kiderült, hogy azok a régi dalok, amelyeket még nagyapáik és apáik is hallgattak a kocsában, és amelyeket minden jó ízlésű zenés műsor még ma is sugároz, és amelyekről azt hitték, hogy eredeti régi szerb dalok, valójában neves magyar zeneszerzők és mesterek átdolgozásai. Gondolják csak el: száz dalt - és biztosan több is akad - Magyarországon is és Szerbiában is a sajátjukként énekelnek. Lehetséges, hogy ugyanabban a pillanatban Belgrádban szerb, Budapesten meg magyar nyelven éneklük - előfordulhat, hogy ehhez még hazafias lelkesültséggel is - ugyanazt a dalt, abban a hitben, hogy az csak az övék, senki másé. Szabadkán ez az interpretáció kétnyelvű is lehetne. Íme néhány ilyen dal: Amikor majd nem leszek - Kad ne bude mene više; Szép a rózsám - Moja mala nema mane; Ladi, ladi, lom - Nema lepše devojke, és így tovább, százával.

Petőfi híres versét, a Falu végén...-t Jovan Jovanovic Zmaj még 1872-ben átköltötte szerbre, de - amattól a száztól eltérően - a szerb szavakhoz itt komponált zene ma is az egyik legnépszerűbb szerb kávéházi dal.

Lajkó Félix, a szabadkai hegedűs csodagyerek, aki felkorbácsolta a jugoszláv és az európai közvéleményt sajátos erdélyi zenei motívumokkal ellátott attraktív etnozenei interpretációival, darabjaihoz a legjobban hangzó támogatást a Boban Markovic vezette legjobb szerb rezesbandában találta meg. A belgrádi és budapesti közös fellépéseikről készült kazetták a határ mindkét oldalán slágerként kelnek.

Ilyenfajta kombinációt öt művelődési minisztérium sem tudna sem kigondolni, sem megvalósítani.

*

Szabadka a történelem folyamán a két régi - az osztrák-magyar és a török - császárság érintkezésénél helyezkedett el, mind Szerbia, mind pedig Magyarország monarchia volt. Az érintkezési pont Szabadka. Egyszer ütészzerűen fájdalmas érintés, másszor könnyű és kellemes simogatás. Ezért Szabadkát nem is lehet egy pillanatában megragadni és megérteni, minden pillanata más és más, és ekként: csalóka. Csak hosszú idő után tárja fel igazi arcát és mutatja ki igazi erejét. Már magyar elnevezése is cseles: Szabadka - slobodica (Lehetséges csak kicsit szabadnak lenni? Csak egy kis időre?)

Ezt a szabadkai érintést mindenki másként érzékeli. Nemrégiben Gerle János kitűnő budapesti műépítész-történész Az országépítő c. folyóirat egy teljes külön mellékletét szabadkai szerzőknek szentelte. Gerle szerkesztő így ír: Szabadka (Subotica) más város. Nem úgy más, ahogy minden város különbözik a másiktól, hanem más az összes többihez képest. Úgy fogalmazódott meg bennem - tapasztalatként, hogy Szabadka az egyetlen magyar város, amely őrzi a monarchia levegőjét. Nem kőbe merevítve, hanem áramló, körülölelő, beszívható levegőjében, mintha titkos palackokból engedné ki valaki folytonosan a város rejtett pincéiből. Talán azért van ez így, mert az utódállamok közül Jugoszlávia volt az, amelynek nacionalizmusa szükségképpen soknemzetiségű volt, és megőrizte a monarchiából a toleráns együttélés magától értetődő

természetességét. Jugoszlávia volt az egyetlen abban is, hogy szembenállása kifejezéseképpen a diktatúra időnként olyan kulturális elhajlásokat engedett meg, amelyek újra és újra fellobbanthatták az emberekben a szabadság érzetét. Titkos pincék, írom önkéntelenül, mert Szabadka ráadásul mítikus város, mindennapi életét átszövik a régi és újonnan születő legendák, amelyek belefoglalnak a valóságba és azzal összekeveredve, annak helyét imitt-amott elfoglalva, szürreális közeget teremtenek...

Időnként el kell távolodnod saját magadtól, hogy meglásd saját életedet, és megtudd, hogyan látják a többiek ugyanazt, amit te is nézel.

„Maga még nem elég idős ahhoz, hogy bármiféle várost is ismerjen” – mondja Jozefa, a Behringer-kastély hősnője fiatal beszélgetőpartnerének. „Még a városházát sem. Istenem, hiszen mozdulatlanul több országot cserélt, mint ahányat ön valaha is be fog utazni. Minden változik körülötte, de ő ugyanott, ugyanúgy, ugyanaz marad. Mi pedig, ugye, ahogy az idők változtak, magunk is változtunk, és másféleképp viselkedtünk. Általában szégyelltük magunkat utána. Ha eleget fog élni, meg fogja érteni, hogy a város nem éppen úgy néz ki, ahogyan ön látja, mert mások is nézik és a maguk módján látják. A város valójában egyszer ilyen, másszor olyan, lehetséges, hogy egyikünk sem tudja, igazából hogy is néz ki... Istenem, elhaladunk ilyen egyszerű dolgok mellett, és mindenki a saját módján látja őket”.

Az egyik legnagyobb mai szerb gondolkodó, Radomir Konstantinovic Szabadkán született 1928-ban. A vidék filozófiája című könyve egy-két évvel ezelőtt Magyarországon is megjelent. 1997-ben, a Descartes halála c. könyvének bemutatóján a szabadkai városi könyvtárteremben ezt mondta: „Még soha nem voltam egyik könyvem bemutatóján sem. Úgy gondolom, hogy ez egyfajta intellektuális hiúság vására, az önelégültség, a hegek, fájdalom, szenvedés nélküli, kifényesített, makulátlan kultúra olesó kis kaleidoszkóp-játéka, a virtuozitás azon válfajához tartozó valami, ami a kultúrát megszelídítve azt egy élő, éppen ezért meglehetősen veszélyes hatalomból veszélytelenné alakítja. Elrejtöttem ez elől, de most nem bújtam el. (...) Azt akartam, hogy Szabadka legyen ez a város, nem pedig egy másik, mintha csak Montaigne beszélt volna rá erre. Montaigne, aki rendkívül fontos előzménye ennek a szövegnek (a Descartes halála c. regénynek, a szerző megj.), a sokféleségek embere. Az azonos, az egyöntetűség elutasításának. Az utóbbi tíz évben a legdrasztikusabb módon, a legvéresebb módon tárult a szemünk elé, hogy a rombolásnak milyen borzalmi mennek végbe az egység és az azonosság imperatívusza alatt (...) Ez a sokféleség, ez számomra Vajdaság, Szabadka, Montaigne. Ez a nagy, nem-egységes sokszínűség. Ez Szabadka.”

A zsidó apától és Crna Gora-i anyától származó, szintén szabadkai születésű Danilo Kiš egyetlen mondatban kísérli meg jellemezni a várost: „Szabadka: Kosztolányi, a zsinagóga, a barokk városháza... többnyelvűség”. Egy interjúkérdésre: - „A könyveiben arról ír, hogy Szabadkán született, a jugoszláv-magyar határon. Mit jelentett és mit jelent most önnek ez a város?” - pedig így válaszol. „...Ez a város, amelyet szerbül Suboticának, magyarul Szabadkának hívnak, azzal az előjellel, azzal a meghatározó tényezővel, hogy »a jugoszláv-magyar határon«, itt van tehát, hogy tanúbizonyságot tegyen erről a kettősségről, a nyelv, származás, történelem és kultúra eme kétértelműségéről, valamint arról is, hogy az író sorsában semmi sem történik véletlenül, még a születési helye sem véletlen”.

*

Szabadkán tovább zúgnak a harangok a különböző ünnepekre; keverednek a kultúrák, nyelvek, tájszólások és hangsúlyok; emberek jönnek mindenfelől, ismerkednek egymással és megszokják egymást. Néha könnyebben, néha nehezebben, már amilyen az idő. Megszoknak és maradnak. Nem szoknak meg és elmennek. Soha nem szoknak meg, de maradnak. Miattuk akkor mások mennek el.

*

A város az emberek, az állam pedig a hatalom. Logikájuk, idő-, erkölcsi és bölcsességmércéik - gyakran különböznek.

Sok évvel ezelőtt egy szabadkai családnál, ahol gyakran megfordultam, fölfedeztem az idő egy újabb titkát. A családdhoz tartozó barátom a közeli cukrászdából süteményeket hozott az ebédhez - ingyen. Csak később tudtam meg, hogy az ő nagyapjáé volt, majd eladta a jenlegi tulajdonos nagyapjának, azzal a kikötéssel, hogy a barátom családja, mindaddig, amíg a cukrászda és a régi tulajdonos családja létezik, ingyen kapja a cukrászdából a süteményt. Működött ez a megállapodás két világháborún át, két világbékén át, fél évszázadig. Ezzel szemben az én családom öt év alatt ötször költözött a világ egyik végéről a másikra. A terveink csak egy hétre előre szóltak. Nem tudtam megérteni, hogyan lehet valamit ötven évre előre tervezni. Ötven éven át tartani magadat egy adott szóhoz, amelyet olyan valaki mondott ki, akit nem is ismertél, és olyan valakinek szólt, aki számodra úgyszintén ismeretlen, és ez az ígéret azóta is mindenkit - téged is - kötelez. Megtervezni, hogyan fogsz süteményt enni a következő ötven évben.

Újabb megütközést keltett bennem az a tény, hogy barátomnak eszébe se jutott a vasárnapin kívül máskor is süteményért menni, noha ezt megtehetette volna. Ezenkívül vasárnap is csak négy süteményt vitt haza, mindenkinek egyet, pedig ezt se szabta meg neki senki. Mindaz a rengeteg marcipán és torta, a töménytelen sütemény sorsa csak barátom édesség utáni vágyától függött. Nem tudtam megérteni - akkor úgy tűnt - önsanyargató tartását, azt a szörnyű szigort, hogy a korlátlan számú sütemény helyett csak egyet visz haza magának, meg egyet nekem, mint ahogy valószínűleg is az lenne a világ rendje.

Csak sok évvel később, a városban eltöltött hosszú évek után értettem meg, hogy a barátom, a nagypapa, és a cukrászda néhai megvásárlója, és a megállapodásuk, meg én is velük, a házukkal, a szokásaikkal és vasárnapi ebédeikkel, hogy mindannyian és körülöttünk minden: csak aprócska részei vagyunk a város és a benne lakó emberek másik időben fölhalmozott bölcsességének. Akaratlanul is felelősek voltunk az előtt a furcsa, szigorú, de mégis jóindulatú felhő előtt, amely beitta az emberi bölcsességet, az élettapasztalatot, az emberi tisztességet, és világosan megszabta, hogy süteményt a vasárnapi ebéd után lehet enni, és akkor is csak egyet-egyét.

Fordította: Beszédes István, Sinkovics Éva és Rajslí Emese

Grad su ljudi a država vlast (jedno neprimenjivo iskustvo života s drugima)

Nekada samo jedna rečenica prevrne sve u vama, proveri sve što ste do tada znali, mislili i tvrdili, pa morate iznova donositi sudove i razmestiti stvari života po novom rasporedu.

- Ovo je moj najbolji prijatelj. Srbin, ali dobar čovek!

Ove za mene tada bar neobične ako ne i šokantne reči izgovorio je čika Peter Farkaš, zbilja najbolji prijatelj cele moje porodice iz davnog vremena kad smo živeli na pustari Ungar, predstavljajući posle dvadesetak godina mog oca svojim komšijama u Staroj Moravici. Dvorište njegove kuće bilo je tom prilikom zbilja puno ljudi koji su dobrodušno i znatizeljno očekivali da vide najboljeg Farkaševog prijatelja Srbina. Moj otac, jedva pokretan i bolestan, nije znao ni reči mađarski, pa su te reči čika Petra poslušile valjda i kao neko opravdanje za njegov hendikep što nije mogao tečno razgovarati s okupljenim komšijama Mađarima. Ali ono s početka, "Srbin, ali dobar čovek!", što mi je u tom trenutku delovalo šokantno, iznenađujuće i nerazumljivo, vratilo me je u detinjstvo na Ungaru.

Bilo je tamo mnogo dece, ali smo nekako formirali manje društvo u kome su bili sinovi čika Petera Farkaša, Jožef i Ečika, devojčica Hilda iz dvojne zgrade u kojoj smo i mi stanovali, zatim ja i još poneko, već u zavisnosti gde se i šta se igrano. Otac je već onda pao u krevet i imao česte zdravstvene krize, zbog logora u Berlinu, šaputalo se po kući, pa je bilo noći kada je čika Peter prezao konje i odvezio oca daleko na drum kod lekara. Uvek on i niko drugi. Njegova su deca bila u našoj kući kao u svojoj, a mi smo stalno visili kod njih. Hilda je možda bila nešto starija, ali je govorila nemački pa smo i mi s njom polako učili njen jezik, ona naš, u stvari naše - mađarski i srpski - pa se formiralo neko dečje poliglotsko društvo. Znam da su nam se ljudi čudili i ponekad i smejali. A mi smo posebno važne i tajne poruke uvek izgovarali na jeziku koji neko nama stran nije mogao da razume. Moja majka je ponekad odlazila Hildinoj majci - Hilda nije imala oca ili nije bio tu, a gde je ja to tada nisam mogao znati - nosila joj obično table slanine ili šunku, a odatle se vraćala s nekim bluzama, svilenim haljinama, jednom mi je donela čigru i prekrasnu šarenu majicu s cipzarom, nama tada potpuno nepoznatim tehničkim dostignućem u zakopčavanju, sve iz nekih paketa koje su Hildini dobijali iz Nemačke. Bio je to naš dečiji svet.

Ja tada nisam znao: da je moj otac, predratni profesionalni graničar u nemačkom logoru bio kao vojni zarobljenik starog, propalog režima a ne kao partizan; nisam znao da su Bačku za vreme rata okupirali Mađari, da je čika Peter Farkaš Mađar ali da je on bio borac "Petefi brigade", znači partizan a ne okupator; nisam znao da je devojčica Hilda Nemica, dete folksdojčera koji je ili pobegao ili završio u nekom od logora, a ona s majkom čekala neki red da budu deportovane u Nemačku; nisam znao da pored ili iznad našeg dečjeg sveta postoji i neki drugi svet sa drugačijim rasporedom stvari i odnosa; da članovi našeg društva ne pripadaju samo jedno drugom, već da svi mi, bez da to hoćemo ili tražimo, pripadamo i nekim drugim velikim zajednicama koje se zovu države, nacije, pobednici, poraženi.

Tako je partizan čika Peter Farkaš vozio lekaru graničara propale stare države, devojčica Hilda, kći saradnika okupatora ili osumnjičenog za to teško delo nas učila neprijateljskom jeziku i često nam svima bila predvodnik, a svi naši roditelji koji su sve to znali - nekako mirno gledali i negovali naše malo društvo kao neko dostignuće koje je njima bilo skoro nemoguće, ili bar vrlo teško.

"Srbin, ali dobar čovek!" Tek kada sam već mnogo zreliji vratio u sećanje to vreme, shvatio sam koliko je važno, koliko je ogromno dostignuće među svima nama kad jedan čovek, posle svega što se događalo i što im se događalo može da kaže za drugog: "Srbin, ali dobar čovek". Isto kao što bi tako zvučalo da je i moj otac negde duboko u Srbiji predstavljao čika

Petera Farkaša: "Mađar, ali... ". Shvatio sam: mi ne živimo samo onako kako bi hteli to oni iznad nas. Ne živimo doduše ni onako kako bismo sami to želeli.. Postoje paralelni svetovi i paralelni životi - jedno je živeti s državom i u državi, a drugo je živeti u gradu, selu, pustari, s konkretnim ljudima od krvi i mesa i sudbine. Jer ti životi ne moraju biti isti, često znaju biti vrlo različiti.

*

Jedan moj duhoviti prijatelj, rođeni opozicionar i kontraš svemu i svačemu, tešio me je u jednom mom teškom trenutku, u nekoj od prošlih (nadam se zauvek prošlih) političkih čistki: "Zapamti, govorio mi je, kad negde dobiješ crnu tačku, veliki minus, ni ne znaš da si tog trenutka na nekom drugom mestu dobio veliki plus." Nisam mu to baš onda verovao ali sada pouzdano znam da je tako. Država, vlast, režim, partija - znaju svojim neposlušnim podanicima davati minusa, ali ljudi to često ne priznaju pa ih pretvaraju u plusove. Ali, zna to da bude i obrnuto.

*

Režimi su prevrtljivi: jedno vreme im odgovara i to na sva zvona i oglašavaju da je neophodno voleti bližnjega svog, naravno, bez obzira da li je Srbin, Hrvat ili Mađar, ili neko drugi ili drugačiji, ali onda diskretno stave do znanja da bi ipak neke trebalo malo više voleti a neke manje. Pa onda proglase neograničenu ljubav prema nekoj drugoj državi, a ljudi se nađu u nevolji jer je ta država s kojom smo "vekovima istorijski povezani" udaljena nekoliko hiljada kilometara, pa ljubav u ime naroda vode ministri inostranih poslova. To je lakše. Teže je kad se proglasi mržnja, teže u toliko što se ona najčešće proglašava prema bližnjima, često prema onima s kojima živite, prema onima koje ste do tada, možda opet po nalogu, morali neograničeno voleti. Bližnji među ljudima i među narodima valjda samo za to i služe, da bi neko zao a jak mogao u nekom teškom trenutku podići oluje mržnje. Zato je i tačno da je između ljubavi i mržnje samo jedan korak, ali taj jedan korak vodi u provaliju. A nama, ljudima, ostaje da se spasemo. Da se spasemo loše vlasti i kolektivne misli. I izmišljenih ljubavi među državama. Jer države nemaju emocija, one ne znaju šta je ljubav, to znaju samo ljudi. Po ljudskoj pravdi države bi trebalo treba da služe svojim narodima i građanima, a ne obrnuto, ali stvari ponekad ili najčešće nisu onakve kakve bismo mi želeli da budu.

"Čovek je ili etatista ili urbanista" - piše Đerđ Konrad u "Vrtnoj zabavi". "Antipod grada nije selo, nego država. Urbanizam je srazmerno manje idiotski pogled na svet. Uvažava to što ljudi grade život oko sebe, kako žive jedni pored drugih, a ne kako vladaju jedni nad drugima".

*

Kako to može da izgleda u jednom gradu na granici, pomešanih nacija i kultura, gradu koji je u dvadesetom veku propotovao, zapravo promenio nekoliko država i joj više režima? Znači, u Subotici. Prvo Ugarska, pa Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, pa Kraljevina Jugoslavija, pa 1941. Mađarska, zatim 1944. Socijalistička Jugoslavija, pa mala Jugoslavija, pa danas Srbija i Crna Gora, pa...Uvek su nove države i novi režimi određivali nova pravila života, kriterijume i već sve ono teško i tragično što ide s okupacijama i oslobođenjima, već kako ko i šta naziva. Ovaj grad na granici ima sedam gradskih kapija na sedam strana, putevi i pruge u njega i iz njega vode u sve okolne države - Mađarsku, Rumuniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu - i povezuju stotine hiljada ljudi ovog područja, različitih nacija i vera, doseljenih, odseljenih, rođaka u nekoliko zemalja, mešovitih brakova, pomešanih običaja, kultura. Kako je bilo koja kapija i bilo koji pravac zbog izmene granica ili politike zatvaran, grad kao da je gubio oči na tu stranu, gubio je i deo duše, a oni skloni realizmu govorili su da je gubio i dosta posla, trgovine i para. Ali, kao u nesrećnika koji izgubi ruku, pa mu druga ojača i postane vešta i za onu izgublenu, grad je uvek nastavljao svoj život.

Nekako skriveno od javnosti, uvek na nekoj granici zbog koje Subotici veliku pažnju nije posvećivao ni jedan režim, a možda baš zbog toga, Subotičani su oduvek živeli na neki svoj poseban način. Prenosili su stara poznanstva i prijateljstva, pomagali jedno drugom, trgovali, zatvarali se u kuće kad je teško, radili daleko od očiju zvaničnika. Dok su nervozne vlasti neprekidno zazirale i od drugih i od sebe, stalno odgovorne višim instancama u glavnim državnim službama u svojim centrima a ne ljudima u sopstvenom gradu, Subotičani su, bar većina njih, vodili brigu da se ne obrukaju jedni pred drugima i čekali da se istutnji još jedna promena i stvari opet slože na svoj prirodni način. Da, da se slože, ali to vreme zna da bude i vrlo dugo.

Glavnu subotičku ulicu od postanka su zvanično nazivali Košutovom. Ali kad je posle Prvog svetskog rata grad pripao novoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, već prema ustaljenom redu stvari, dobila je ime Kralja Aleksandra. Trajalo je to sve do Drugog svetskog rata i ponovnog priključenja Mađarskoj kada joj je vraćeno pređašnje ime, Košutova, ali samo za kratko - do ulaska Rusa i partizana u Suboticu 1944. i novog imena - Republikanska ulica. Nije ni to dugo trajalo, pa je po nekom novom rasporedu stvari i zasluga dobila ime po jednom od socijalističkih vođa, Slovencu Boricu Kidriču. Trajalo je to sve do današnjih dana. U međuvremenu, s obzirom da je glavna ulica bila glavno gradsko šetalište, svi su je, u svakom od ovih vremena, bez obzira kakav joj je bio zvaničan naziv - nazivali Korzo. Napokon, ovih dana to je postalo i njeno zvanično ime.

Sad bi s tim imenom trebalo izdržati bar sto godina.

Kako je uvek izazovno ono što se proglašava prošlim, dekadentnim ili zabranjenim, tako se u Subotici posle svake velike promene formira pravo malo tržište starih knjiga, kompleta starih novina, fotografija, razglednica, čete strastvenih

sakupljača kupuju stare uniforme, značke, ordenje, novac, flaše i razne stare drangulije i tako rekonstruišu stari, naizgled nestali svet.

Subotica je sopstveni muzej, zbirka neprekidno razbijane i ponovo sastavljane prošlosti.

*

Možemo samo zamisliti kakvu je konsternaciju izazvala čuvena subotička Gradska kuća u mađarskoj varijanti secesije, s erdeljskim ornamentima, kada je u nju 1918. ušla srpska vojska i ovaj grad pripao novoj državi - Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji, kasnije... itd. A na prozorima svečane većnice remek-dela mađarskih vitražista Šandora Nađa i Mikše Rota: carica Marija Terezija, car Franjo Josif, mađarski kraljevi, mađarski velikani, sve simboli prošlog vremena, Austrougarske, Ugarske, Mađarske... Zato su nove vlasti odmah poskidale šesnaest vitraža i smestile ih negde u podrum a prozore zastaklili običnim staklom. Jasno, nije to bilo baš najlepše, pa se brzo javila misao da bi valjalo postaviti nove vitraže primerene novoj vlasti i novoj kraljevini. Verovatno iz tog vremena i potiču fotografije poskidanih vitraža koje je snimio Stevan Stanišić, majstor vitražista iz Sombora, od koga je i tražena ponuda za izradu novih. Izgleda da zbog oskudice nikada nije došlo do ovog aranžmana, pa su vitraži u podrumima dočekali početak Drugog svetskog rata i okupaciju mađarske vojske koja ih je odmah vratila na staro mesto, na prozore Svečane većnice Gradske kuće. Ali, ne zadugo: u oslobođenju Subotice 1944. nova, partizanska vlast prvo je skinula vitraže, ali znajući valjda za iskustvo posle Prvog svetskog rata, da su sačuvani pa opet postavljeni, sada su skidanje uradili "temeljitiije", pa su prethodno izlomljeni okviri i polupani komadići šarenog stakla a tek onda bačeni u podrum Gradske kuće. Tamo su bili zaboravljeni sve do šezdesetih godina kada ih je jedna ambiciozna i hrabra uprava Gradske kuće u kofama sakupila i iznela iz vlage. Tajno su se dogovorili sa starom srpskom majstorskom radionicom Stanišić, na osnovu njihovih sačuvanih fotografija vitraža snimili u Beogradu kopije u prirodnoj veličini, složili staklo po staklo i potpuno obnovili i vratili na prozore. Ali - i zastrli ih neprozirnim zastorima. Tako su jedno vreme Marija Terezija, Franjo Josip, kraljevi i drugi bili tu, ali potpuno ilegalno i konspirativno. Jasno, Svečana većnica Gradske kuće uvek je bila dvorana u koju su dovodeni najviđeniji gosti grada, pa se tako jednom prilikom tu našao i jedan liberalniji socijalistički rukovodilac. Kada je upitao: "Šta je to iza zastora", pa kada su mu rekli da su to mađarski kraljevi i velikani, procedio je "Teško vlasti koja se plaši staklenih kraljeva". Posle toga vitraži su otkriveni i zasjali punim sjajem. To je danas najlepša dvorana u kojoj se venčavaju Subotičani: Srbi, Hrvati, Mađari i svi ovdašnji.

*

Multikulturalnost i multikonfesionalnost, nacionalna, verska i druga tolerancija danas su opšte mesto u svim i svakakvim raspravama, posebno političkim. Pri tom se svi trude da dokažu kako je to neverovatno dostignuće sasvim lako i pri ruci, treba se samo opredeliti za to, imati nešto strpljenja i vremena. A nije tako. Uopšte nije tako. Teško je, vrlo teško, prokletu teško! Pored svoga jezika (što, je li, podrazumeva učenje i čitanje), treba da znaš i jezik svojih bližnjih, onih s kojima živiš, a šta će ti znanje jezika ako već nećeš upoznati i književnost na tom jeziku, pa i istoriju, a onda sledi kultura: dobra kafanska muzika, kuhinja, vicevi... A pri tome te, da stvar bude teža, niko ni ne primorava da to sve učiš i činiš. Pored sopstvenih običaja i praznika (što je ponekad samo po sebi već napor) moraš da znaš i običaje drugih, što podrazumeva da ponekad i odlaziš kod njih (što je lakše), ali bogami i da oni dolaze kod tebe što je kako-kad (baš kao i kad ti dolazi rodbina); uz poštovanje sopstvene nacije (što mnogi jedino i to s lakoćom savlađuju i preteruju), moraš sačuvati mesta u srcu i duši i za druge... I sve tako, komplikovano i složeno. A pri tom te još gomila nacionalista, budala i glupaka odvrća i odgovara od svega toga.

Ali: savladaš li ikada igde tu umetnost života s drugima, naučio si je jednom za svagda, na jednom mestu ali za celu planetu. Možeš živeti gde hoćeš i s kim hoćeš. Samo ti univerziteti zajedničkog života u različitosti otvaraju puteve ovog ipak malog sveta. I stvaraju kakve-takve šanse da se odužiš svojima, ako ih imaš i ako je to njima uopšte potrebno.

*

Ljudi se boje nepoznatog. Boje se čoveka kome ne znaju jezik i ne razumeju ga; boje se nepoznatih tuđih navika i običaja kao što se pračovek bojava groma; boje se drugačijeg ukusa jela i pića; lakomisleno donose prezrivo i nipodoštavajuće sudove o nepoznatim kulturama, verama, narodima... Stotinama puta slobodno ćete proći poznatom stazom, ali potopi li je voda, strahovaćete da je pokrivna samo trnjem i slomljenim staklom. Neznanje je osnov straha, ali, što je još opasnije - strah je i osnova mržnje.

*

Jedan moj prijatelj izradio je pravu malu naučnu analizu, zapravo metod kako da razlikuje tolerantne od netolerantnih ljudi. Nudio ih je maslinama, pa ko ih voli, zaključivao je, pripada jednoj a ko ne drugoj strani. Nisam baš siguran da je tako nešto moguće i pribojavam se da ne iskuša i mene. Ja naime volim crne a ne volim zelene masline.

Uzgred, znate li kako se pravi srpska pita sa sirom, gibanica? Kore testa poprskate kiselom vodom i uljem, zatim sir pomešan s pavlakom i jajima uvijete u kore i kratko zapečete u rerni da kora bude hrskava. Znam, Mađari će reći: pa to je turuš

reteš! Dobro, ali da je s nama i neki subotički Bunjevac, rekao bi: gospodo, to je prisnac! Ne verujem zapravo da ovaj "retki" specijalitet od testa i sira nema i jedan narod na svetu.

Pre dve godine, u Beogradu, Slobodan Jović, jedan strastveni ljubitelj muzike, objavio je knjigu sa sto mađarskih pesama i čardaša, i note i tekstove na mađarskom i srpskom jeziku. Mnogi su bili iznenađeni kada su ustanovili da su stare pesme koje su još njihovi dedovi i očevi slušali po kafanama, koje se i danas emituju u svim muzičkim emisijama dobrog ukusa, a za koje su verovali da su stare izvorne srpske pesme, u stvari prepevi čuvenih mađarskih kompozitora i majstora. Zamislite: sto pesama, a sigurno da ih ima i više, pevaju i u Mađarskoj i u Srbiji kao svoje. Možda u istom trenutku, u Beogradu na srpskom a u Budimpešti na mađarskom, možda čak sa patriotskim zanosom, pevaju istu pesmu verujući da je samo njihova i ničija više. U Subotici bi ta interpretacija mogla da bude dvojezična. Evo samo nekih od tih pesama: Amikor majd nem leszek - Kad ne bude mene više; Szep a roszam - Moja mala nema mane; Ladi, ladi lom - Nema lepše devojke, i tako na stotine.

Čuvenu Petefijevu pesmu "Falu vegen..." još je 1872. prepevao na srpski Jovan Jovanović Zmaj, ali je, za razliku od onih stotinu, za reči na srpskom ovde komponovana muzika i to je danas jedna od najpopularnijih srpskih kafanskih pesama.

Subotičko čudo deteta s violinom, Feliks Lajko, koji je uzburkao jugoslovensku i evropsku javnost atraktivnim interpretacijama etno muzike, posebno erdeljskih muzičkih motiva, najbolju zvučnu podršku svome delu našao je u najboljem srpskom narodnom duvačkom orkestru Bobana Markovića. Kasete s njihovim zajedničkim nastupima u Beogradu i u Budimpešti, i s jedne i s druge strane granice, prodaju se kao hitovi.

Takvu kombinaciju ne bi moglo da smisli ni da ostvari ni pet ministarstava kulture.

*

Subotica se u istoriji nalazila na dodiru dva stara carstva - Austrougarskog i Turskog, a i Srbija i Mađarska su bile monarhije. Subotica je taj dodir. Nekada bolan kao udarac i kao rana, nekada lak i prijatan kao milovanje. Zato Suboticu ni ne možete sagledati i shvatiti u jednom trenutku, svaki joj je trenutak drugačiji i zato varljiv. Tek u dugom vremenu pokazuje svoje pravo lice i svoju pravu snagu. Već joj je ime na mađarskom intrigantno Szabadka - slobodica. (Može li se biti samo malo slobodan? Neko kratko vreme?)

Taj subotički dodir svako oseća na drugačiji način. Janoš Gerle, budimpeštanski istoričar arhitekture posvetio je nedavno ceo specijalni dodatak časopisa "Az orszáégépítő" autorima iz Subotice. Urednik Gerle piše: "Subotica (Szabadka) je drugačiji grad. Ne drugačiji kao što se svaki grad razlikuje od drugog, već drugačiji od svih. Tako se u meni formirala kao jedinstveni stari mađarski grad koji je u sebi sačuvala duh Monarhije. Ne okamenjeno, nego u vazduhu koji možete udahnuti, kao da neko iz čarobne boce neprekidno pušta skriveni gradski duh iz podruma. To je valjda zato tako, jer je Jugoslavija među potonjim državama sačuvala svoj višenacionalni sastav pa je, samo se po sebi razume, sačuvala i toleranciju zajedničkog života. Jugoslavija je bila jedinstvena u tome što je, uprkos izrazitoj diktaturi, povremeno dopuštala kulturna kretanja koja su uvek iznova rasplamsavala u ljudima osećaj slobode. Tajni podrumi, pišem nehotice, jer je Subotica uz sve i mističan grad, svakodnevnim životom prepliće stare i novostvorene legende koje se utkvaju u stvarnost i sa njom pomešane, osim tu i tamo, stvaraju irealnu atmosferu."

*

Moraš se ponekad odmaći od samoga sebe da bi sagledao sopstveni život i saznao kako drugi vide isto to što i sam gledaš.

"Vi još nemate dovoljno godina da poznajete bilo koji grad - govori Jozefa, junakinja romana "Kaštel Beringer" mladom sagovorniku. - "Ni Gradsku kuću. Gospodine, ona je već do sada, ne pomerajući se, prošla i promenila više zemalja nego što ćete ih vi proputovati. Sve se oko nje menja, a ona ostaje ista gde je i kakva je. A mi smo se, je li, kako se koje vreme menjalo, i sami menjali i ponašali se drugačije. Uglavnom smo se posle toga stideli. Shvatićete, ukoliko budete dovoljno živeli, da grad ne izgleda baš onako kako ga vi vidite, jer ga i drugi gledaju i vide na svoj način. Grad je zapravo čas ovakav, čas onakav, i možda niko od nas ne zna njegov pravi izgled...Bože, prolazimo pored tako običnih stvari a svako ih vidi na svoj način".

Jedan od najvećih savremenih srpskih mislilaca, Radomir Konstantinović, rođen u Subotici 1928, čija je kulturna knjiga "Filosofija palanke" objavljena pre godinu-dve i u Mađarskoj, 1997. godine u sali subotičke Gradske biblioteke, govori na promociji svoje knjige "Dekartova smrt": "Još nikada ni na kakvoj promociji nijedne svoje knjige nisam bio. Mislim da je to jedan intelektualni vašar taštine, mala jeftina igra ogleдалa, samozadovoljstva, izgancane kulture bez ogrebotina, bez bola, bez patnje, nešto što spada u onu tehniku virtuoziteta koja kulturu pripitomljuje, pretvara je od jedne žive sile, žive i zato dosta opasne, u nešto bezopasno. Sklanjao sam se od toga, a sad se nisam sklonio (...).Hteo sam da to bude Subotica a ne neki drugi grad, kao da me je na to Montenj nagovarao. Montenj, koji je vrlo važna pretpostavka ovog teksta (romana "Dekartova smrt"), čovek je raznovrsnosti. Odbijanja istog, jedinstvenog. U ovih poslednjih deset godina, na najdrastičniji način, na najkrvaviji način videli smo kakve se strahote razaranja dešavaju pod imperativnom jedinstva i istovetnosti.(...) Ta raznovrsnost, to je meni Vojvodina, to je meni Subotica, i to je meni Montenj. To veliko, nejedinstveno, šareno. To je Subotica".

A Danilo Kiš, po ocu Jevrej a po majci Crnogorac, takođe rođenjem Subotičanin, u jednoj jedinoj rečenici pokušava da opiše ovaj grad: "Subotica: Kostolanji, Sinagoga, barokna Gradska kuća...višejezičnost." A u jednom intervjuu, na pitanje: "Na vašim knjigama piše da ste rođeni u Subotici, na "jugoslovensko-mađarskoj granici". Šta je za vas značio i šta za vas znači taj grad" - ovako odgovara.

..."No taj grad, što se na srpskom zove Subotica a na mađarskom Szabadka, sa tim predznakom, sa tom determinantom "na jugoslovensko-mađarskoj granici" tu je, dakle, da svedoči o toj dvostrukosti, o tom ambigvitetu jezika, porekla, istorije i kulture, kao i o tome da u sudbini pisca ništa nije slučajno, pa ni slučajnost mesta njegovog rođenja."

*

I dalje u Subotici zvone zvona na različite praznike; mešaju se kulture, jezici, izgovori i naglasci; stižu ljudi s raznih strana, upoznavaju se i navikavaju jedni na druge. Nekad lakše, nekad teže, već kakvo je vreme. Naviknu se pa ostanu. Ne naviknu se pa odlaze. Nikada se ne naviknu ali ostanu. Zbog njih onda odlaze drugi.

*

Grad su ljudi a država vlast. Njihove logike i mere vremena, etike, morala i mudrosti - često su različiti.

Pre mnogo godina, u jednoj dobroj subotičkoj kući u kojoj sam bio čest gost, otkrio sam još jednu tajnu vremena. Moj drug iz te kuće svake je nedelje iz obližnje poslastičarnice donosio svima nama za ručak kolače - besplatno. Tek sam kasnije saznao da je poslastičarnicu nekada držao njegov deda, zatim je prodao dedi postojećeg vlasnika, ali uz dogovor da porodica moga prijatelja, sve dok je poslastičarnice i prijateljove porodice, iz nje besplatno uzima kolače. Trajalo je to dva svetska rata, dva svetska mira, pola veka, a dogovora su se još uvek pridržavali. Moji su se dotle za pet godina selili pet puta s kraja na kraj sveta. Naši su planovi dosegali jedva nedelju dana. Nisam mogao da razumem da je moguće planirati nešto pedeset godina unapred. Pedeset godina se držati neke reči koju je dao neko koga nismo ni poznavali, nekom takođe nama nepoznatom, a da ta reč obavezuje sve nas danas. Planirati kako ćeš pedeset godina jesti kolače!

Dalju pometnju u mojoj glavi izazivala je činjenica da mom drugaru nije padalo na pamet da uzme koji kolač i običnim danom osim nedelejom, a saznajem da je to mogao da čini kad god je hteo. Zatim, da je i nedeljom uzimao samo po četiri kolača, svakom od nas po jedan, a niko mu to nije određivao. Svi ti silni marcipani i torte, sva njihova sudbina zavisila je samo od želje moga druga za slatkišima. Nisam mogao da razumem to njegovo, takda mi se tako činilo, samokažnjavajuće držanje i tu strašnu disciplinu da, uprkos neograničenim tepsijama kolača uzima sebi samo jedan, kao i meni i ostalima, kao što bi to činio i nekom drugom, kad bi bilo potrebno.

Tek mnogo godina kasnije, posle mnogo mnogo života u tom gradu, shvatio sam da je i moj drug, i njegov deda vlasnik stare poslastičarnice, i novi poslastičar, i njihov davni ugovor, i ja zajedni s njima, sa njihovom kućom, običajima i nedeljnim ručkovima, da smo svi mi i sve to samo delić nagomilane mudrosti jednog dugog vremena, ovih ljudi i ovog grada. Svi smo bili nesvesno odgovorni pred tim nejasnim, strogim a ipak blagonaklonim oblakom koji je upijao u sebe ljudske mudrosti, životna iskustva, ljudsku čast i jasno određivao da se kolači jedu posle nedeljnog ručka, i to uvek samo po jedan.

The City Belongs to the People, the Power to the State

This paper was presented on the 44th Study Week of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held between September 11-14, 2003 in Elspeet, the Netherlands with the title: '*NEW ATLANTIS - Our Present and Future in the Perspective of Our Cultures*'.

Mr Krstić tells the recent history of the people of Subotica/ Szabadka, a town that lies near by the Serbian-Hungarian border. It was always a town where several nationalities opposed each other before, during and after World War II, and, at the same time with connections to every major power in history. This unique situation marked the behaviour of its citizens greatly. With frequent change of rule and orientation in history, the majority of its citizens always tried to survive the first wave of political cleansing in order to return to their normal live as soon as possible.

Subotica is still a real multicultural city. The author encounters the many facets of life that bind the different nationalities to each other, although the extremists on every side try to emphasize the differences only. He expresses his strong belief and hope that despite all difficulties of the recent past, these commonalities will prove stronger than those differences that can be exploited and misused by extremists.

MÁNDY, Pál : Milyen értékrend felé haladhat az ökonómia a XXI-ik században? ¹

Bevezetés

Mit mondhat egy **közgazdász** a XXI-ik század ökonómiai **értékrendjéről**? Milyen közgazdasági távlatok és értékek nyílnak meg előttünk, az emberiség előtt, a globalizáció mai ténye következtében, de, részletesebben, szülőhazánk előtt is az Európai Unióba való belépése által?

Azonban, a kérdés nem rejt magában egy *ellenmondást* két szempontból is? Először, *értékrendről* van szó, de a tudomány **semleges** és így, a tudomány semlegessége kizár minden értékelméletet. Másodszor pedig, a XXI-ik század, tehát a jövő értékrendjéről kellene beszélnem, de az **előrelátás** szintén problémát okoz a tudománynak, főképpen a társadalomtudományoknak.

1. Episztémológiai problémák

Mindenekelőtt engedjék meg tehát, tisztelt Elnök uram és kedves Hallgatóim, hogy, előadásom első részében erre a két episztémológiai problémára válaszoljak, mielőtt, a második fejezetben, egyes ökonómiai tényekről és végül is, konferenciám harmadik részében az úgynevezett ökonómiai értékrendről beszélnék.

1.1. A tudomány semlegessége

Egyrészt, egy *tudományos közgazdász* mint *olyan*, - és nem praktikus közgazdász mint egy termelő, egy vállalatvezető vagy egy bankár – a tudomány semlegessége következtében, nem rendelkezhet értékrenddel, nem hozhat értékítéleteket. És itt köszönetet mondok az annyira híres és külföldön is ismert Mikes Kelemen Kör szívélyes meghívásáért, Tóth Miklós, tiszteletbeli elnök közvetítésével. Nagyon megtisztel ez a meghívás, amely, természetesen, a **közgazdásznak** szól és így, mint közgazdász beszélek. Kétségkívül, a közgazdaságtudomány egyedüli célja a társadalmi valóságnak ökonómiai szempontból való fel- és megismerése, annak kifejtése, vagyis megmagyarázata, mindig csakis ökonómiai szempontból.

Először is, egy tudományos közgazdász az ő elméleti sémái segítségével és szisztémátikus ténystatisztikáival, **felismeri** a nagyon, de nagyon komplex társadalmi valóságban, ahol jogi, politikai, lélektani, szociális, esztétikai, erkölcsi, vallási és más szempontok is lehetnek, azokat a tényeket, amelyekben az ökonómiai motiváció, érdek, célszerűség, dominálja a többi szempontot és amelyeket ezért ökonómiai valóságnak lehetne nevezni. Ugyanakkor a közgazdász **kifejti**, interpretálja ezeknek az ökonómiai tényeknek a mibenlétét, azaz hogy miért jöttek létre és milyen folyamaton keresztül valósultak meg. Ő tehát csak interpretálja a gazdasági cselekvéseket a nélkül, hogy megítélné azokat. Más szóval, ő csak **tényítéleteket** hoz és nem értékítéleteket. Még a tisztán elméleti levezetéseiben sem hoz értékítéleteket, hanem csak validitási, logikailag helyes ítéleteket. Egy tudományos közgazdász tehát sohasem mondhatja, hogy ez vagy az az ökonómiai tény vagy célszerűség jó vagy rossz erkölcsileg, el kell fogadni vagy nem, mert mindezek már értékítéletek. Ha ezt csinálja, mint, sajnos, annyi közgazdász, akkor ideológiába esik, egyes doktrínáknak lesz a védője vagy támadója. Az ökonómiai liberalizmus, kapitalizmus, marxizmus, nacionalizmus, monetarizmus, mint teóriák is, a közgazdász értékrendjén alapulnak, ideológiákat védenek vagy támadnak és így nem tudományos álláspontok.

A célok, értékek és érdekek keresése nem a tudományos közgazdásznál, hanem a gazdasági élet szereplőinél, azok magatartásában vannak. Egy termelő, egy fogyasztó, egy beruházó, egy tőzdespekuláló értékeket és érdekeket keres. Az ár- vagy értékelmélet az ő szempontjukból értékelmélet. A tudomány szempontjából, a « value », vagy « valeur » egyszerűen csak egy « exchange rate », vagyis egy « taux d'échange », semmiféle értékelés nélkül a közgazdász részéről.

Ebből az első szempontból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közgazdaságtudomány csak arra a kérdésre felelhet, hogy milyen szisztémátikus tényeket, milyen folyamatokat és ezeknek milyen interpretálását kellene figyelembe vennünk, amikor a XXI-ik század ökonómiájáról beszélünk. Ezeknek a kiértékelése egy értékrend szerint - értékrend, ami az emberi méltóságon alapul - a jogász, a moralista, a teológus feladata.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi, 44. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („ÚJ ATLANTISZ – Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlataiban”; 2003. szeptember 11-14., Elspeet, Hollandia.)

1.2. Az előrelátás problémája

Tudományos síkon, legalábbis a társadalomtudományokban, nem tudjuk, hogy mit hoz a jövő. Egy tudományos közgazdász nem lehet próféta. A közgazdász-próféták és jóslók nemcsak legtöbbször tévednek, de veszélyesek is, amint azt mutatja Karl Marx esete, vagy, legújabban, az amerikai « *new economy* » doktrínája. Marx megjósolta a kapitalizmus bukását : benső működése, saját funkcionálása, a munkaérték elmélet alapján, maga után vonja szükségszerűen és elkerülhetetlenül a saját maga destrukcióját. 150 év után, a kapitalizmus erősebbnek látszik, mint valaha! A századforduló küszöbén, az 1990-es években, az új amerikai « *new economy* » iskola megjósolta a konjunkturális mozgalmak kiküszöbölését az új információs és telekommunikációs technológia kifejlődése és az azzal járó magas termelékenység következtében amely a kínálatot mindig növelni tudja a kereslet szerint. Tehát nem lesz többé récesszió és depresszió, vagyis nem lesz többé gazdasági krízis. Még csak tíz évet sem kellett várnunk ahhoz, hogy a profétálás összeomoljék és a válság, Amerikában, Japánban, - ott már több mint tíz év óta – Európában, Argentínában és máshol is, ismét kifejezésre jusson.

A jövőt kutató extrapolációs módszer is veszélyes, mert a múlt tényét mint olyant vetíti ki a jövőre, mechanikus módon. De a fizikai, kémiai, vagy biológiai tudományággal ellentétben, a társadalomtudományokban, mint az ökonómia, nem a mechanika, hanem a **teleológia**, a célok keresése az, ami meghatározza a jövőt. A fizikus szerint egy repülő azért repül, mert, mechanikai okozatként, egy propulzív erő löki előre ; a közgazdász szerint egy repülő azért repül, mert az utasoknak céljaik vannak eljutni valahová.

A tények, mint tények tehát előreláthatatlanok. Senki sem tudta előrelátni az « *aids* » vagy a « *mad cow* » betegségeket, vagy pedig a « szeptember 11-ét ». És ha a már ismert tények bizonyos rizikója előrelátható a probabilitásszámítás segítségével, az eljövendő tényeket a **bizonytalanság** (« *uncertainty, incertitude* ») jellemzi és így nem probabilitálhatóak. Azonban, amint mondtuk, az emberi tényeket a teleológia, a célszerűség határozza meg. Ha a tények mint olyanok izoláltak és egyéniek, a tömegek célszerűsége által kollektív tendenciákká, szisztématisz mozgalmakká változhatnak, amelyek egy irányvonalat húzhatnak az időben, kiterjedhetnek a térben és amelyeket így statisztikailag ki lehet mutatni. Így a történelem mutatja, hogy a társadalmak életében vannak **hosszútávlatú tendenciák**, amelyek folytatódnak az időben évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül és mindinkább kiterjednek a világtérben. Ezek szerint ésszerűen feltételezhetjük, hogy bizonyos hosszútávlatú tendenciák amelyek egészen máig, a jelenig folytatódtak, folytatódnak majd a jövőben is. Következésképpen, rájuk támaszthatjuk elemzésünket.

2. Évszázados tendenciák

Így elérkezünk előadásom második részéhez. Milyen szisztématisz, sőt évszázados tendenciákat, irányító elveket tudunk a gazdasági életben felfedezni, amelyek nagy valószínűség szerint tovább folytatódnak és dominálni tudják majd a kezdődő század folyamatát.

2.1. Gazdasági világfejlődés

A renaissance kora még a múltba nézett, a múlt kultúráját magasztalta. De a XVII-ik század merkantilizmusától kezdve, az ipari forradalom óta, felismerünk egy évszázados tendenciát, amely mindinkább kiterjed országokra, kontinensekre és a mi időnkben, a globalizáció zászlója alatt, az egész világgazdaságra : ez a gazdasági fejlődés, expanzió, « *développement* » tendenciája. Vége van a régi, hagyományos világnak, amely nem fejlődő, hanem stabilvilág volt, mert a múltat kellett lekópiázni. Azóta mindenki, a « *prince* » először, majd a nép is azután, mindig nagyobb és nagyobb gazdagságra törekszik. Jelenleg az államok is a nemzeti jövedelem állandó növekedését elsőrangú célként tűzik ki maguknak; néhányan még a konstitúciójukba, alaptörvényükbe is ezt beiktatták. Következésképpen minden érveünk megvan arra, hogy ez az évszázados tendencia a kezdődő században is majd folytatódik és kiszélesedik az egész világra, Dél- és Közép-Amerikától, Afrikán keresztül Indiáig és a távolkeletig.

A kezdődő évszázad nagy kérdése tehát : vajon a gazdaságilag hátramaradott vidékek, országok, kontinensek utólér-e majd a gazdasági fejlődés útján, a már gazdag és mindgazdagabb népeket? Nem vagyok próféta, de az én véleményem szerint igen, mert a következő alapvető érvet tudom felhozni. Ha elemezzük a már meggazdagodott világrész fejlődését, meg kell állapítanunk, hogy ez a fejlődés nem volt egyidejű, szimultánus, hanem « **utólérő** » jellegű. A nagy, gazdasági fejlődést Anglia kezdte az úgy nevezett ipari forradalommal. De Belgium, - Cockerill áthozta a modern kohászat titkait Liège-be – majd Németország, Hollandia, Svédország és más kontinensi ökonómiák utólértek Angliát. És az évszázados fejlődés nyomán Amerika (USA) utólérte, sőt túlszárnyalta Európát, amely visszaesett a két világháború miatt. De az utóbbi óta Európa úgyahogy behozta hátrányát Amerikával szemben. Majd Japán szinte utólérte Európát. Jelenleg Taïwan, Dél-Kórea, Malézia, a város-államok (Hong-Kong, Singapur) szinte utólérik Japánt. Ez a « **behozási fejlődés** » különösen gyors volt Nyugat-

Európában, a béke Európájában, a háború óta. Olaszország, legalábbis az északi része, majd Spanyolország, Portugália, különösképpen Írország, tendenciális felzárkózása fontos esemény.

Azonban ez fontos tény Magyarország jövőjének a szempontjából is. A felzárkózáselmélet alapján, a közép-európai országok, szülőhazánk is, kell, hogy utólérjék az itteni ökonómiai életnívót a következő, mondjuk, félszázad folyamán.

2.2. Népeségtendencia

Tudjuk, hogy a demográfiának óriási jelentősége volt ebben az évszázados fejlődésben. Jól ismerjük Malthus aggodalmait a **túlnépesség** miatt, amely a mezőgazdasági fejlődés lassúsága miatt szükségszerűen a gyorsan szaporodó nép nyomorához vezet. Az évszázados tendencia azonban megcáfolta Malthust, aki 1798-ban, a « *Népesség elve* » című könyvében, nem tudta még feltételezni a mezőgazdaságban is megvalósuló technikai haladás eredményeit. Ez az évszázados tendencia éppenséggel megfordította spontán módon, politikai beavatkozás nélkül, a népesség fejlődését. Mind Európában, mind Amerikában a gazdagság nagyobb arányban fejlődött mint a népesség, amely a nép életnívójának emelkedéséhez vezetett. A gazdasági fejlődés nagyütemű gyorsulása így megoldotta a túlnépesség égető problémáját a gazdaggá lett országokban.

Ennek az évszázados népeségtendenciának óriási jelentősége van a mi kezdődő évszázadunkra is. A világban uralkodó túlnépesség problémája megoldást találhatna spontán módon, ha a gazdasági fejlődés megvalósulna a világtérben is.

2.3. A demokrácia befolyása

Szintén évszázados tendenciáról van szó, amely szintén Angliában kezdődött már a XVII-ik században. Így érdekes megfigyelni a kovariációt, talán korrélációt, a korai demokrácia és a korai ipari fejlődés között.

Az első tekintetre úgy látszik, hogy diktátorok, kényszerű tervgazdaságuk következtében, gyorsan meg tudják valósítani a gazdasági fejlődést és utoléri a demokratikus országok standardját. A hosszútávlatú tendenciák megcáfolják ezt a tételt, amelyet annyi közgazdász, - mondanom kell ideológus közgazdász - magáévá tett a múlt század folyamán. Említsük meg a Szovjetunió közel évszázados kísérletének bukását, majd pedig a maoizmus évtizedes, megalómánus terveinek kudarcát összehasonlítva Kína mai, szabadabb gazdasága fényében, valamint a Szovjetunió csatlós államaiban, mint szülőhazánkban is, a közel fél-évszázadon keresztül való rosszul strukturált tervgazdaság óriási kárait, amint azt a volt Kelet-Németország példája is világosan mutatja. Mindebből az következik, hogy a gazdasági személyek és intézmények **szabadsága**, valamint az általános demokratikus szabad légkör, elengedhetetlen a gazdasági fejlődéshez. Ez megköveteli a beruházó, a termelő, a fogyasztó szabad döntéseit, amelyek lehetővé teszik az erőforrások hatékony módon való felhasználását.

Végeredményben a demokrácia, a nép szuverenitása alapján, beintegrálja a népet a gazdasági folyamatokba is. Az általános választójog következtében a « nép-képviselők » által hozott törvények a nép jólétét mozdítják elő. Így, egy évszázados folyamat alatt, az angol manchesteri liberalizmus, - még az elitek tisztán politikai demokráciája – amely annyi munkásnyomort és gyermekkizsákmányozást vont maga után, egy szociális és gazdasági liberalizmussá változott át a szociális törvények és a szociális társadalombiztosítás megszervezésével.

A telekommunikációs technikának az egész világra való kiterjedése következtében a sínylődő százmilliók aspirálnak erre a népdemokráciára, a népköztársaságok bukása után. La « *montée de la démocratie* » lesz valószínűleg a kezdődő század egyik legfontosabb mozgalma.

2.4. A jövedelemelosztás évszázados tendenciája

A demokrácia kibontakozásának talán legfontosabb eredménye a munkabérek « ércztörvényének » (« *la loi d'airain des salaires* ») kiküszöbölése az évszázados fejlődés folyamán. A mindinkább növekedő fejszerinti nemzeti jövedelem mindjobban lett elosztva a kapitalizmus vezetői és a munkástömeg között, amely proletarista jellegével középosztályá változott. Az éppen csak a megélhetés szintjén lévő bérek – « *le salaire de subsistance* » - amelyeknek problémáját sem Ricardo, sem Malthus, még Marx sem tudta megoldani, a **munkatermelékenység** állandó növekedése által és a demokráciában lehetséges munkásszervezés és a **szakszervezetek** nyomása által, jólét-bérekké emelkedtek. A nép életnívója így lényegesen tudott emelkedni. Egy a közgazdaságtudományban kidolgozott tétel, a fizetéseknek a munkatermelékenységgel való kapcsolata – « *la liaison des salaires à la productivité* » - volt az alapelve ennek az évszázados fejlődésnek. A nyugati világban így felismerjük a munkabérek térbeli kiegyenlítésének a tendenciáját (« *égalisation spatiale des salaires* »).

Kétségtől, ennek a tendenciának alapvető jelentősége van a mai globalizációs világban. A nemzetközi tőkének az elmaradott országokba való beruházása bevezeti ott is nemcsak a technikai, de a szervezési haladást is, amelyek lényegesen növelik a munkatermelékenységet. Ugyanakkor a munkabéreket nem emelik meg a megfelelő arányban, a fentemlített kapcsolat szerint. Ugyanis az alacsony munkabérek megtartásával az általában multinacionális vállalatok lényeges előnyöket szereznek a nemzetközi szabadversenyben más, leginkább nyugati vállalatokkal szemben, akik alkalmazzák a

jövedelemelosztás fenti alapelvét. Pedig a nép jólétét nem lehet előmozdítani bér- és fizetésemelések nélkül. A kezdődő század egyik sürgős feladata az egész világtérben való méltányos jövedelemelosztás.

2.5. Az évszázados tendenciákat akadályozó tényezők

A gazdasági fejlődés, a népesség egyensúlya, a demokrácia megvalósítása, a méltányos jövedelemelosztás nem képez egy mechanikus vagy automatikus folyamatot. Amint láttuk Európát illetően, a visszaesés lehetséges, sőt egyes tényezők megakadályozhatják a folyamatot. Megvalósulásuk feltételekhez van kötve.

Szerintem az egyik legfontosabb feltétel egy megfelelő **világnézet** és társadalmi szervezés kialakítása. Nem véletlen, hogy az európai gazdasági fejlődést megelőzte a felfedezési vállalkozás, a tudományos kutatás, a felvilágosodási szellem és, szakmai síkon, azt állandóan kísérte a « *Principles of Political Economy* » című művek sorozatos kiadása a XIX-ik század elején és közepén (Ricardo, Malthus, Sismondi, Jean-Baptiste Say, John Stuart Mill, stb). Ugyanakkor a Középkorra visszanyúló és a többtermelést akadályozó «korporációk» eltörlése, - Adam Smith, a politikai ökonomia atyjának a réme – lényegesen megkönnyítette az egyéni újítók és vállalkozók szerepét. Így a liberális individualizmus győzelme a korporációs szellem felett a gazdasági fejlődés egyik feltételének látszik.

Ezzel a fejlődéssel ellentétben, - radikális ellentét! – említsük meg röviden és példaképpen a közép-afrikai bantu filozófiát. Egyik afrikai, tehát jól ismerő szakértője szerint, « *a bantu filozófiát jellemzi mind a logikus gondolkodás tagadása, mind pedig a szabad, felelős cselekvés tagadása a társadalmi élet síkján* ». (Elungu filozófiai professzor előadása a kinshasa-i Lovanium Egyetemen 1969-ben.) A világnézet tehát alapvető szerepet játszik a gazdasági fejlődésnek még a lehetőségét illetően is. Ugyanakkor a túlnépesség gazdasági fejlődés nélkül, mint Rwandában is, a törzsrendszer (« *systeme clanique ou tribal* »), amely az egyenlőséget csak alsó fokon valósítja meg a nélkül, hogy megengedné az újítók kiemelkedését és szabad akcióját, a kolonizáció utáni szinte állandó háborúskodás, mindezek akadályozó tényezők.

Indiában szintén a túlnépesség és a kasztrendszer akadályozza még mindig a társadalom gazdasági fejlődését a mellett, hogy csodálatos részleteredményeket tudtak már elérni. Dél-amerikában, ezeken túlmenően, a strukturális infláció lassítja a fejlődést. Az iszlám világ hagyományos szelleme megköveteli a fejlődés átgondolását és a világnézetükbe való beillesztését.

Végül is, egyes termelőtényezők nagy hiánya, - víz-, energiaforrás-, nyersanyaghiány, kedvezőtlen klíma – szintén akadályozza a hosszútávlatú tendenciák kibontakozását.

3. Tendenciák és értékek

Mivel konferenciám a kezdődő század gazdasági értékrendjét tűzte ki végső céljául, a döntő kérdésünket így fogalmazhatnám: Milyen értékeket rejtenek magukban ezek az évszázados tendenciák? Hogyan tudunk ezekben nemcsak egyéni érdekeket, hanem egy értékrendet felfedezni? Egy igazi, az emberi méltóságon alapuló értékrendet, amelyet a moralista, a teológus is elfogadhat. És amely megalapozhatná és elősegítené az emberi társadalom jólétét és boldogságát a század folyamán.

Amint már kiemeltem konferenciám első részében, a közgazdaságtudomány mint olyan, semleges, nincsenek értékítéletei. A « *valeur* », a « *value* », nem a közgazdászknál van, hanem a gazdasági szereplőknél. Ugyanis az ő tetteik, döntéseik, *érdekek* és *értékek* keresése szerint jönnek létre, mert *céltudatos* tettekről és döntésekről van szó. Ezeket az érdek- és értékakciókat a tudományos közgazdász *adottságoknak* tekinti a nélkül, hogy ő maga ítéletet mondana róluk a saját maga értékmercéje szerint. De kimutatván ezeket az adottságokat, a moralisták elé tudja terjeszteni, akik azokat egy erkölcsi rend szerint kiértékelik. Ezzel a meghatározással kezdem konferenciám harmadik részét, amely értékítéletekről szól.

3.1. Milyen értékű gazdasági fejlődés felé haladhat a világgazdaság?

Óriási gazdasági fejlődést tapasztalunk az ipari forradalom óta. Tekinthejtük-e ezt a fejlődést értékként, azaz nemcsak mint technikai haladást, hanem mint etikai jobbulást? A mai atomkorban, az atomháború megújult veszélye közepette, továbbá a genetikai technika korában, amely már veszélyeztetheti a személyi identitását, ez a kérdés nagyon aktuálisnak látszik. Van-e **értékhatára** az ökonomia fejlődésnek? Meddig lehet ezt az emberiség értékének tekinteni?

Két alap gondolatot emelek ki, amelyek a gazdasági fejlődés két végletére vonatkoznak. Először is, amíg a gazdasági haladás az emberek fiziológiai alapszükségeit illeti és így lehetővé teszi a világ fejlődő népességének humánus existenciáját, amíg tehát a fejlődés kiküszöböli az éhséget, a gyermekhalálózást, a betegségeket, védi az emberiséget az éghajlat és a természeti katasztrófák viszontagságaitól, addig alapvető értéknek tekintendő. Kétségkívül, ez a moralisták értékítélete. Mert ha az **ipari kapitalizmus** nem épített volna fel egy termelésapparátust, ha nem finanszírozta volna a mezőgazdaság, az építőipar, a textilipar, az energiaforrások gépesítését, ma, a népesség túlszaporodása következtében, mi mindnyájan valószínűleg nem lennénk itt, hanem a földet túrnánk, hogy kikerüljünk az éhséget, vagy kubikusok lennénk az építészetben és

már meghaltunk volna az irtózatossá válás miatt. Akkor a nagy látókörű Malthusnak igaza lett volna és aggodalmi a nép jólétéért nem lettek volna hiábavalóak. Analógus módon, az immár globalizált kapitalizmus hivatása a kezdődő század folyamán abban áll, hogy ismét felépítsen, ezúttal a világtérben, egy termelőstruktúrát, amely megengedi annak a 800 milliárd, sőt két milliárd emberi sors megjavítását, akik jelenleg 1 vagy 2 \$-ral tengetik mindennapi életüket. Akkor a kapitalizmus « érdemes » lesz és betölti történelmi hivatását. Kevés moralista kételkedhetne ebben.

Másodszor, a másik végleten, a dékadens, **eltorzult kapitalizmus** képe jelenik meg előttünk. A korrupció által, adócsalások és más erkölcsstelen módon való meggazdagodás ellentétben van minden emberi értékkel. Ilyenek a szervezett bűncselekmények (« *les crimes organisés* »), a prostitúció vagy az új rabszolgaság hálózata, a maffia működése, a « piszkos pénz » tömege és így tovább. Oroszországban, az 1999-es hivatalos statisztikai adatok szerint, több mint 500 gyilkosság történt kimondottan ökonómiai okokból. Ilyen gazdasági fejlődést nem kíván sem az orosz nép, sem a világ gazdaság. Mert a közgazdaságtudomány szerint, semmi ellentét sincs a gazdasági élet és az erkölcsiség között : a meggazdagodás korlátokhoz van kötve : minden gazdasági optimalizációs, vagy maximizációs folyamat korlátozások között történik; a gazdaságos fogyasztás, például, csak jövedelemkorlátozás, áradottság, stb. között történhet. (« *maximation des utilités sous contrainte* »). Így az erkölcs, a jogi rendszer, az ekológia követelményei szintén korlátokat támaszt a gazdasági ténykedéseknek. Ezek így, a jelzett korlátokon belül, törekedhetnek a céljaikat a leggazdaságosabban elérni. Vajon a XXI-ik század gazdasági folyamata haladni fog több erkölcsiség felé?

A mai, immár nem annyira ipari, mint **patrimóniális**, vagy **nyugati kapitalizmus**, amely sokszor kollektív formában működik, mint a beruházóalapok, a nyugdíjalapok, szintén kételyeket okozhatnak a moralistának. Ez az úgynevezett « *création de la valeur* »-re, vagyis a részvények mindig magasabb *érték*-elérésére, áremelkedésére törekszik a részvényesek nyomása alatt. Azonban ez a « *valeur* », ami természetesen egyéni érdek, ugyanakkor érték is a társadalom szempontjából? Mert a csupán tőzsde- vagy valutaszpekulációkra alapuló egyéni vagyon- meggazdagodás, nem hoz magával hosszútávú beruházásokat és így a termelés növekedését, amely hasznos lenne a társadalomnak. Ha az ipari, hosszútávú kapitalizmust értéknek tekinthetjük, ez a patrimóniális kapitalizmus csak az egyéni érdekek vonalán mozog, a nélkül, hogy erkölcsi érték lenne.

3.2. Népeségi értékprobléma

Vajon a népszaporodás jelent-e erkölcsi értéket? A világ túlnépesége távlatában kell-e a malthusianizmus álláspontját követnünk?

A demográfiai problémát össze kell kötnünk a gazdasági fejlődés problémájával. Erre vonatkozólag fel kell hoznunk a « **demografikus átmenet** » tételét. Egy szegény társadalomban, - mint a mi, ipari forradalom előtti társadalmunk, vagy még ma is egyes afrikai és más vidékek - ugyanakkor a születési ráta és a halálzási ráta is magas, ez utóbbi a csecsemő- és gyermekhalálozás, a járványok és betegségek és a háborúk miatt. Következésképpen, a népesség egyensúlya stabil marad. Nincs sem értékről, sem haladásról szó.

Az általános gyarmatosítás lényegesen megváltoztatta a helyzetet. A kolonizációs hatalom kétségkívül sokat tett az éhségperiódusok, gyermekhalálozások, trópusi betegségek, törzsháborúk kiküszöböléséért, amely lenyomta a halálzási rátát és így megbontotta a népesség egyensúlyát. Egy jelentős népszaporodás robbant ki a gyarmatosított államokban, amely a világnépeségét jelentősen növelte és « malthus-i » aggodalmakra adott okot a világ jövőjét illetően.

Az amerikai eredetű demografikus átmenet tézise, - átmenet egy népességi egyensúlyhiányból egy új egyensúlyba, - a születési ráta radikális lecsökkentését javasolja főleg antikoncepciósi módszerekkel. Így ismét, ezúttal alacsony ráták szerint, - kevés halálozás és kevés születés - visszaáll a világ népességi egyensúlya és véget ér a világnépeség további kirobbanó növekedése. A tétel tehát politikai közbelépést igényel a születések radikális lecsökkentéséért. Amint tudjuk, ebben a szellemben, a kínai diktatúra kötelezővé tette az egykés családot. Afrikában, legalábbis Kongóban, ahol a gyermek óriási érték, az amerikai tézis kísérlete kudarcot vallott, amint azt jómagam is tapasztalhattam.

A demografikus átmenet tézise azonban mellőzi a népesség és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolatot. Ugyanis a nyugati világban a gazdasági fejlődés volt az, ami megállította a népesség túlgyors növekedését már az antikoncepciósi módszerek bevezetése előtt, a hatalom közbelépése nélkül. Ezért logikusan arra következtethetünk, hogy a gazdasági fejlődés megvalósítása a túlnépeségű szegény országokban és vidékeken, megoldja ott is, spontán módon, a túlnépeség problémáját és ugyanakkor megőrzi a szülők szabad elhatározását a család nagyságát illetően. Úgy gondolom, hogy minden moralista elfogadja azt, hogy az erkölcsi értéket a szülők szabad döntésében kell keresnünk és nem pedig az állam kényszertörvényeiben.

Kétségkívül, az életadás érték, mert minden újszülöttnek emberi méltósága van. De ugyanakkor minden gyermeknek joga van egy méltányos emberi egzisztenciához éppen azért, hogy emberi méltóságát konkrétizálja az élet folyamán. Az államok és nemzetközi hatalmak felelősek a gazdasági fejlődés mielőbbi kibontakozásáért az egész világtérben.

3.3. A demokrácia évszázada?

Még félszázaddal ezelőtt úgy látszott, hogy a diktátorok és birodalmak, Dél- és Középamerikától kezdve, Afrikán át, egészen a távolkeletig gátot emelnek a demokrácia évszázados hullámának. Úgy látszott tehát, hogy a XX-ik század a diktatúrák százada. Ma a **diktátorok és birodalmak** sorozatos **bukása** megerősíti a demokrácia erejét. A legfontosabb, történelmileg alig ismert tény azonban az, hogy legújabban a diktátorok demokratikus módon tűnnek el a történelem színpadjáról (Pinochet, Gorbacsev, egész Közép-európa kommunista vezetői, Milosevic). A demokratikusérvű nép békés, de tartós tüntetése, a demokratikus külpolitika nyomása túlszárnyalja a háborús közbelépéseket. Ez a tény kétségkívül erkölcsi értéké emelkedik, mert a béke az erkölcs egyik alaptényezője és ugyanakkor a demokrácia bevezetése megengedi az egyéni és közösségi szabadságjogok alkalmazását. Említsük meg azonban Irák esetét, az amerikai háborús közbelépést, amely egyoldalúan és az egyetlen univerzális, nemzetközi jogintézmény, az ENSZ döntése nélkül, vagyis, mondhatnánk, illegális módon jött létre. A demokrácia lényege az, hogy az államformát jogi állammá (« *Etat de droit* ») változtatja át, amelynek a tiszteletbentartása kell, hogy jellemezze, mint érték, a nemzetközi közbelépéseket. Az amerikai-európai ellentét ezen a síkon morális problémát von maga után.

A « **demokratikus átmenet** », mint azt egész Közép-Európa és a régi Sovjetunió esete mutatja, komoly gazdasági problémákat vet fel. Általában egy diktatúra igyekszik egy népmínimumot biztosítani. Az átmeneteli termelési összeomlás ezt sokak számára nem tudta többé biztosítani és a magas rátájú munkanélküliség, - nemlétező jelenség egy tervgazdaságban, mert az elbocsajtás tiltott – szintén elégedetlenséget vált ki a nép körében. Alap gondolat erre vonatkozólag: Mindenáron meg kellett volna tartani a termelés szintjét az átmenet első éveiben és így lassabban kellett volna bevezetni az ipar és a mezőgazdaság restrukturálását. A szinte « manchesteri liberalizmus » újraalkalmazása, - Lengyelországban és Csehszlovákiában nagyobb mértékben mint nálunk – a kellenél több szociális áldozatot követelt. Az ilyen liberalizmus értékrendje kételyeket támaszt a moralista szemléletében.

A demokrácia győzelme Közép-európában és az EU-hoz való csatlakozás, - beleértve a balkáni népek időt követelő, de elkerülhetetlen csatlakozását is – óriási értéket hoz magával az országunkon kívüli **kisebbségeinket** illetőleg. A demokrácia elsősorban nem a többség uralma, hanem a kisebbségek jogainak elismerése és tiszteletbentartása. Az EU-hoz való csatlakozás következtében a határok szinte eltűnnek, mindenki európai állampolgár is lesz a maastrichti alapegyezmény nyolcadik cikkelye értelmében és így a nemzetiségi kisebbségek helyzete lényegesen megváltozik. Egyéni és kollektív jogaik elismerését minden tagállamnak el kell fogadnia az európai törvényszék ellenőrzése alatt. Mintha Magyarországon élnének! Amit, Trianon után, egy közel évszázados harc a kisebbségeink jogaiért nem tudott elérni, azt az EU kiszélesítése megoldhatja. A Nagy-Magyarország utópisztikus képét, a Nagy-Európa békés ideálja váltja majd fel.

A demokrácia az egyén és az állam közötti érdekvédelmi, közvetítő **társulatokat** teremt, amelyek békésjellegű tárgyalások és közbelépések által meg tudják oldani a privátjellegű társadalmi problémákat az erőszak alkalmazása nélkül. Az államnak így kiegészítő, javító és prevantív szerepe van azokon a területeken, ahol a privát szektor nem jön közbe, vagy tévesen cselekszik, vagy pedig képtelen előrelátni. A közösségi javak és szolgáltatások az államgazdaság nagyon is **értékes** aktivitásához tartoznak, de demokratikus kontrol alatt kell hogy megvalósuljanak.

3.4. A világ jólétének az útja

A fentjelzett kollektív tárgyalásoknak, a demokrácia egyik jellegzetességének nagyvonalú jelentősége van a népek jólétét illetőleg. Sajnos, az utóbbi nem érhető el automatikus gazdasági folyamatok által. Ugyanis a termelésvezetők és tulajdonosok, a multinacionális vállalatokat is beleértve, mindig a költségek és így munkabérek alacsony szintjére törekednek a sok rizikó, törlesztés és amortizáció nyomása és a haszonlehetőségek perspektívája miatt, különösen a külföldön való beruházás és termelés esetében. Azonban, hogyan lehetne a szegény népek, dolgozók és családok jólétét előmozdítani a dolgozók fizetésemelése nélkül? Ugyanakkor, hogyan lehetne a társadalombiztosítást megszevezni, ha a dolgozók nagy tömege képtelen adót fizetni és a társadalombiztosításra adakozni?

A nagyvállalatok úgynevezett jólviselkedési előírásai (« *code de bonne conduite* »), külső, jogérvényű ellenőrzés nélkül, hatékonytalanok. A gazdaságilag igazolt bér- és fizetésemelkedések a munkatermelékenység aránya szerint (lásd 2.4 alatt), csakis külső nyomások segítségével érhetőek el. Kell, hogy **ellentétes erők** (« *des contrepouvoirs* » vagy « *pouvoirs compensateurs* » Galbraith terminológiája szerint), szerveződjenek meg a multinacionális vállalatok ellensúlyozásáért is. A nyugati világ jólétmegalapozásában, ami a munkafeltételeket, fizetésemeléseket és a társadalombiztosítást illeti, a szociális törvények mellett, az általános és nemcsak vállalati munkásszakszervezeteknek lényeges szerepe volt a múlt évszázad folyamán. A vállalatvezetőknek a munkapiacra való monopóliumával szemben kellett egy munkásmonopólia is azért, hogy így a kétoldalú monopólia, (« *monopole bilatéral* »), tárgyalások és erőszak nélküli pressziók által, el tudja érni a munkabér egyensúlyának a szintjét. Következésképpen, a civil társadalom szervei, a nem-kormányzati szervezetek, az altermondialisták szerepe fontos a szociális igazságosság érdekében. Azonban, itt nemcsak **érdekekről** van szó, hanem **értékekről** is, mert a

gazdasági egyenlőségre való törekvés a világ egyensúlyát és békéjét is előmozdítja. A nemzetközi, szervezett terrorizmusnak is egyik leghatékonyabb ellenszerének tekinthető, míg a katonai közbelépések csak megtorló akciókat váltanak ki.

Továbbá, a világ jólétének előmozdítása megköveteli a nemzeti, nemzetközi és szupranacionális intézmények megreformálását. Példaképpen említsük meg a « dollár-standard » uralkodó helyzetét a gazdasági világtérben. A jövőben és különösképpen egy század távlatában, egy *nemzeti pénz* nem tudja a világ pénzszükségletét ellátni és a nemzetközi pénzproblémákat megoldani. Mint mi ezen évszázad fordulóján az eurót illetően, úgy gondolom, hogy unokáink vagy dédunokáink meg fogják élni egy szupranacionális világpénz bevezetését. Említsük meg a « BIRD » vagy világbank reformjának fontosságát is a világ jólétének szempontjából. Hivatása az lenne, hogy a kezdődő század folyamán megoldja a szegény országok infrastruktúrájának égető problémáját. Mindezek a reformok *értékeket* rejtnek megukban, mert százmilliók sorsa és emberi méltósága függ tőlük.

Befejezés

Befejezésül foglaljuk össze röviden konferenciám anyagát egy **értékrend** szerint, mint ahogy azt a cím kiemelte.

A moralisták kétségkívül osztozzák azt a nézetet, hogy az **emberi élet** áll egy értékrend csúcán, mert az élet a legnagyobb érték és az emberi aktivitás a gazdasági élet legfontosabb tényezője. A jövő század elsőrangú hivatása az, hogy az életet megmentse ott, ahol kell és gyarapodtassa ott, ahol szükség van rá a szabad és felelős szülők döntése szerint. És, hogy erkölcsi felfogásának a többségével, elkerüljön az életet leromboló katasztrófákat.

De az emberi méltóság, - az erkölcs alapja, amely elvben nincs ellentétben az ökonómiával – megköveteli, hogy minden ember, élete folyamán, be tudja tölteni hivatását, többek között a **gazdasági fejlődés** segítségével. « *Fiat panis* » a Munka Nemzetközi Szövetségének a devizája. Igen, hogy az éhség és a nyomor ki legyen mindenütt kiküszöbölve a kezdődő század végén, vagy még előbb is, mint ahogy a nyugati világban elértük azt, természetesen az általánosságban.

Azonban a gazdasági fejlődés megkövetel egy **demokratikus rendszert** és egy, a szabadságon, de nem a szabadelvűsége, alapuló szociális **piacgazdaságot**.

A demokratikus rendszer lehetővé teszi, kollektív tárgyalások által, a dolgozók fizetésének mindjobban való növekedését a munkatermelékenység aránya szerint, amely általános **jólétet** szerez és megengedi az egyéni hivatások betöltését, amelyet a keresztény hit is értéknek tekint. De a gazdasági jólét befolyásolja a demokrácia fejlődését és a demográfia problémáját is. Így értékrendszerünk egy egésszéget képez, ahol minden elem összhangban van egymással.

Nem tudjuk, milyen tényeket hoz a huszonegyedik század, milyen értékeket tűz majd maga elé. Azonban az évszázados gazdasági tendenciákból ezeket az értékeket tudjuk ésszerűen levonni.

Possible New Value Systems in the 21st Century's Economics

This paper was presented on the 44th Study Week of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held between September 11-14, 2003 in Elspeet, the Netherlands with the title: 'NEW ATLANTIS - Our Present and Future in the Perspective of Our Cultures'.

Professor Mándy scatches in this paper the possible trends and value systems in economics of the new century. He underlines in the very beginning of his work that this exercise, in order to be successful, needs to be ideology-free. He then summarizes those long-term developments that took place in the last centuries, like: economic expansion, demographic expansion, growing impact of democracy, and more uniform income distribution.

Based on these long-term trends and the actual situation, he cautiously predicts the continuation of these trends that could lead to a more peaceful world, wherein the majority of nations live in relative wealth.

KIBÉDI VARGA, Áron : Kép vagy installáció¹

JELENTÉS VELENCÉBŐL

A huszadik század képzőművészete forradalmi változásokon ment át az előző évszázadok művészetéhez képest: műfajok megszűnnek, elvegyülnek, a kép és a szobor helyét más művészetnek nevezett alkotások veszik át, maga az is kérdésessé válik, hogy mi a művészet. Az állandó változás – Hermann Lübbe a huszadik századi művészeti irányzatok gyors egymásutánjával kapcsolatban egyenesen az idő felgyorsulásáról, a jelen lerövidüléséről beszél – mindig új és új elméleti megalapozást követel a kritika részéről. A régebbi századok során egy elmélet, egy poétika, sokáig érvényes volt, legfeljebb javították, finomították: a huszadik században minden irányzatnak megvan természetesen a maga külön poétikája – gondoljunk csak Tzarára, Bretonra, Marinettire vagy Malevicsre –, a század utolsó, posztmodern évtizedeiben pedig már minden művésznek külön, minden más művésztől elkülöníthető és elkülönítendő poétikát dolgoznak ki a kritikusok: itt nemcsak a nagy kritikusok és filozófusok, Arthur Danto, Clement Greenberg vagy Thierry de Duve munkájára gondolok, hanem a különböző jelentős művészeti folyóiratok (mint például a New York-i *October* vagy a párizsi *ArtPress*) aktivitására és befolyására is.

Tanulmányom célja kettős: a 2003-as ötvenedik – azaz száz éve fennálló – velencei biennále alkalmából fel szeretném röviden vázolni ezt a fejlődést, azután pedig feltennem a kérdést, hogy minden idők legnagyobb képzőművészeti kiállítása világszerte megmutatja-e azt, hogy hol tartunk most, a huszonegyedik század elején.

Két eszme dominált – hol egészen nyíltan, hol burkoltabban – az európai művészetben több évszázad óta: egyrészt a haladás gondolata, mely mindent áthatott, tehát valamilyen formában a művészetre is befolyással volt; másrészt az a meggyőződés, hogy minden műalkotás célja az – legyen az a mű vers, festmény vagy színdarab –, hogy illúziót keltsen, hogy valami távolit, a múltban létezőt, mutasson fel, jelenítsen meg, azaz vezesse be a mi jelenünkbe. Haladunk a jövő felé, de hála a művészetnek időnként visszanezhetünk a múltba.

Haladás

A középkor óta minden európai ember úgy tudta, hogy valahova tart, hogy útban van, megy valamilyen pozitív cél felé. Az egyházak a halál utáni jutalmat helyezték kilátásba, a vallásellenes Felvilágosodás ezt a jutalmat azután közelebb hozta: az emancipált, modern nyugati ember most már egy a földön megvalósítható jobb jövőben hitt.

Ha a társadalom állandó mozgásban van, halad előre, akkor a kultúra sem állhat egy helyben, a művészetek is fejlődnek. Ebbe az irányba mutatott már a 18. század elején a híres párizsi vita, a „Querelle des Anciens et des Modernes”. Az ököpártiak szerint Homérosz és az ókori irodalom az utolérhetetlen csúcson, a modernek viszont, Charles Perrault-val az élükön, azt állították, hogy kétezer év alatt minden megváltozott és fejlődött: XIV. Lajos uralma és társadalmi berendezkedése eléri Augustusét, sőt túllép a római császárok társadalmán és kultúráján. A mai művész pedig többet tud, tehát többre képes, mint évszázadokkal ezelőtti elődei.

A romantika még egy lépést tesz előre: bevezeti az eredetiség fogalmát. Az ember nem közösségi alany, mindenki külön egyéniség. Csak az a mű lehet jó, amelyik egyedi, amelyik a művész individualitását fejezi ki, amelyik minden eddigitől elüt. Az így elképzelt eredetiség történelmi perspektívába is kerülhet: vissza lehet vetíteni a múltba. Bizonyos fokig tehát a művészet is „fejlődik”. Thomas McEvilley, a kiváló amerikai esztéta úgy látja, hogy a festőművészet története végső fokon szintén a haladás fogalmára épül: szerinte például Tiziano „leváltja” Michelangelót, Kaspar David Friedrich pedig Fragonard-t. Mindegyik modernebb az elődjénél.

Modernségről persze csak addig lehetett beszélni, ameddig a (mindenkori) ma elütrött a tegnaptól, az új különbözött a régitől. Amikor nem hiszünk többé a haladás nagy narratíváiban, akkor már nincs többé modern sem, mert minden lehet egyszerre modern is és régi is. Ezt nevezhetnénk a posztmodern állapotnak; nincs fejlődés, az idő nem mutat se előre se hátra. A posztmodern egy egészen új, az európai ember számára teljesen ismeretlen viszonyulás az időhöz. A nagy narratívák halála óta csak jelenünk van, egy megfoghatatlan jelenünk: a jövő épp olyan bizonytalan, mint a múlt. A jobb jövő bizonyossága éppúgy megszűnt, mint a tudományosan megismerhető múlté. Magát a múltat ugyanis nem ismerjük, csak a történelmet. A történelemből viszont nem lehet levonni tanulságot, a történelem nem szab ránk feladatokat, hiszen csupán (irodalmi) narráció: minden történetíró szájíze szerint változik. A múltból természetesen ki lehet halászni egy pár eseményt és ha ezeket sorbarakjuk, akkor utólag történetet képeznek, így a történész, a regényíró vagy a kritikus a mai posztmodern világban is alkot

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi, 44. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („ÚJ ATLANTISZ – Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlataiban”; 2003. szeptember 11-14., Elspeet, Hollandia.)

történeteket. Egyesek szerint a tudományos történetírás és a történelmi regényírás között alig van különbség. (Érdeemes lenne ezen az elméleti problémán elgondolkozni Szilágyi István, Rakovszky Zsuzsa vagy Márton László regényei kapcsán.)

A képzőművészet számára ez a posztmodern világ óriási következményekkel jár. A művésznak most már nem kell előrelépnie, nem kell eredetinek lennie: minden művész ahhoz nyúl vissza saját tetszése szerint, amihez éppen kedve van. A múlt a szabad játék tere. A hetvenes évek folyamán elterjedt minden művészetben – irodalomban, zenében, képzőművészetben egyaránt – az intertextualitás fogalma; az a nézet, hogy a művészt nemcsak az őt körülvevő világ, az ott látott vagy tapasztalt érzések és tárgyak inspirálják, hanem a hagyomány is. Egyszerre két világ hat a munkájára, a horizontális jelen, amiben él és a vertikális múlt, ami megelőzi. A mai zeneszerző nem tehet úgy, mintha nem létezett volna Mozart és Beethoven, a mai (magyar) költő nem írhat Arany János vagy József Attila ismerete nélkül. Ugyanakkor azonban ennek a múlttudatnak nincsen kényszerítő ereje: a múlt nagyrészt a szabad választások és döntések tere.

Az utolsó évtizedek képzőművészetében az intertextualitásnak (interpicturalitásnak) egészen radikális megnyilvánulásaival találkozhatunk. Nagyon sok művész saját művészetét egy vagy több régebbi művészhez való viszonyulásán keresztül definiálja. Csak néhány példa. Leon Kossov Poussin drámai erejű történetképeit „szinteleníti”, azaz megismétli fekete-fehéren, mondván, hogy így még jobban kidomborodik az ábrázolt esemény pátosza. Glenn Brown egy (az idej velencei biennálén is bemutatott) női portréja viszont egy felélénkített, tarkábbra festett, de egyenes Rembrandt-utánezat. Cindy Sherman fotóművésznő pedig olyan pszeudo-állóképekkel tett szert hírnévre, amelyek az ötvenes évek filmjeinek jeleneteire, női főszereplőire emlékeztetnek és arra a korra jellemző történeteket szuggerálnak.

A művész nem törekszik eredetiségre, egy minden szempontból új műtárgy megalkotására, hanem a múlthoz kapcsolódik, művét már meglévő művekhez kapcsolja. A kérdés azonban az, hogy ezt *hogyan* teszi. Itt ugyanis új formában mégis csak felbukkan az eredetiség problémája. Minden mai művész más és más múltat választ ki magának és azt a múltat különböző módon, más és más stílusban dolgozza fel. Cindy Sherman fényképeit nem lehet összetéveszteni Walker Evans régebbi vagy Chuck Close mai fotóival.

Ablak

A műalkotás rajtunk kívül van, tőlünk bizonyos távolságra. A távolság a másság feltétele: látunk valamit, ami nem mi vagyunk, ami nem is hasonlít ránk. Gyakran olvasni, hogy egy festmény olyan, mint egy *ablak*: kitekintünk a „szobánkból”, a mi világunkból és felcsillan előttünk egy másik, egy idegen világ, egy tőlünk sokszor térben és időben nagyon távoli világ, például két milléniummal ezelőtti fontos keresztény, görög vagy római események, Krisztus keresztrefeszítése, Nagy Konstantin császár győzelme, stb. Az ablak illúzió, megengedi, hogy ideig-óráig egy a mienktől teljesen különböző világban érezzük magunkat, elfelejtsük a jelent. (Még akkor is, ha tudatában vagyunk minden illúzió kettősségének, kétértelműségének: egyszerre máshol és itt.) Az európai festőművészet évszázadokon át mindent megtett, hogy ezt az illúziót táplálja és erősítse. De milyen a mai, a posztmodern ablak?

Az ablak jellegű műalkotás önálló, az illúzió tökéletes, még akkor is, ha már sok más régi keresztrefeszítést láttunk: az intertextualitás ebben az esetben nem zavar, ugyanazon a rendszeren belül maradunk, mindegyik művész kitarja szélesen az ablakot. A posztmodern kép viszont egy ironikus kép, a mából tekint vissza, „kacsint” vissza egy jóval régebbi közismert képre. Nem tárja igazán ki az ablakot, csak félig nyitja ki. Zavarba hozza a nézőt, mert egyszerre két dolgot mutat és ezáltal valójában magára hívja fel a figyelmet. Glenn Brown „Rembrandt”-ját nem tudjuk „egyszerűen” nézni, úgy mint egy rokonszenves fiatal nő portréját: valami zavar, mintha valami nagyon hasonlót egyszer már láttunk volna, de egészen másképp. Az ablak nincs igazán nyitva.

A huszadik század festészetének megvan egyrészt a maga modern – vagy ahogy az amerikaiak mondják „modernista” –, másrészt a maga posztmodern története. Az előbbi kapcsolódik a múlthoz és túllép rajta: Picassótól és Matisse-től kezdve egészen máig sok festőművészt említhetnénk. Az intertextualitás poétikája természetesen itt is jelen van, ezek a művészek is nagyon jól ismerik az elődöket, de a kapcsolódás hozzájuk diszkrét; ők még arra törekednek, hogy a múlthoz képest valami újat hozzanak létre úgy, hogy az ablak mégis nyitva maradjon.

A posztmodern történet ezzel szemben a kép illúzió megkérdőjelezésének, az ablak fokozatos becsukásának a története. A mi jelenünkre, hic et nunc, nem nyílik ablak, ez a jelen *van*: nem tekint vissza, de a jövőbe se mutat (ahogy azt eleinte még egyes forradalmár avantgárd festők gondolták, például az olasz és az orosz futuristák). A jelen megdöbbenés és találkozás: talán nem véletlen, hogy a filozófiában a század közepe táján a „Gegenwart” és a „Begegnung” központi fogalmak: nem máshova nézni, magunkkal szembenézni és találkozni azzal, amit *nem* vártunk.

Absztrakció és monokrómia

Az ablak lassan csukódik be. A huszadik század első felében a kubisták a tárgyak (kancsó, asztal, gitár) mértani formáira összpontosítanak és ezzel elterelik a figyelmet a tartalomról; egy más világra nyíló ablak illúziója viszont nem létezhet könnyen felfogható tartalom nélkül. Valamivel később az absztrakt festők már a formák felismerhetőségét is lehetetlenné teszik, a külvilágból most már csak a színek maradnak meg, de ezek is olyan nyersen és tisztán, ahogyan a

valóságban sohasem tapasztaljuk őket. (Az ablakot egyébként itt sem zárja be mindenki egyformán; az absztrakt festészetben belül Mondrian után még végtelen sok variáció lehetséges, amint ezt a már több mint ötven éve fennálló és későbbi – olasz, dán, francia – absztrakt festőkre specializálódó híres párizsi Denise René galéria kiállításai bizonyítják.)

Mit ér el a művész akkor, ha megszünteti a képen keresztül való kitekintés lehetőségét? Az ablakon nem lehet többé kinézni: a kép saját magára hívja fel a figyelmet, önnön materialitására, azaz a vászonra, a festékre, a keretre. Clement Greenberg amerikai kritikus, akinek az ötvenes években a New York-i művészeti világban nagyon nagy befolyása volt, azt követelte, hogy a festőművész eliminálja mindent, ami a képen túlmutat. A kép anyagosságára a legjobban az a művész koncentrált, aki a színeket is eliminálja, mert a színek elterelhetnék a néző figyelmét; marad tehát a monokrómia (a budapesti Múcsarnok két éve kiállítást szentelt a mai, főleg magyar, monokróm festőknek). Robert Ryman, az egyik legradikálisabb monokróm festőművész, aki évtizedek óta csak fehér képeket fest és akinek Thomas McEvelley egy nagyon érdekes tanulmányt szentel könyvében, azt mondja: „The painting is exactly what you see”.

De meg lehet-e maradni az anyagnál, nem túlnézni rajta? Aki bezárja az ablakot, azt akarja-e, hogy a néző csak a festék vagy a vászon iránt legyen kíváncsi? Minden nézőből egy festőnövendéket vagy festékkereskedőt akar csinálni? Már Mondriaan esetében is világos volt, később Barnett Newman és Mark Rothko szintén kimondták: a semmit nem ábrázoló képnek spirituális jelentése van. Az ablakot azért kellett becsukni, hogy eltűnjék az előtér zajos mozgása, az emberek és tárgyak, az amit McEvelley *figure*-nek nevez, ellentétben a *ground*-dal, az egyenes, egységes háttérrel. Marad tehát a *ground*, a kép meditációra hív fel, találkozásra a kimondhatatlannal. Barnett Newman egyenesen a tizennyolcadik században kialakult fenséges fogalmát veszi át (the sublime, now).

A monokrómia lenne a festőművészet vége? Vagy lehet talán folytatni a monokrómiát, túllépni rajta? McEvelley szerint igen: mégpedig úgy, hogy a művész száznyolcvan fokos kanyarodással visszatér a figuratív festészethez, de radikálisan lemond minden eredetiségről, minden önálló mondanivalóról és régi festményeket *másol* nagyon pontosan. Ezt teszi Mike Bidlo New York-i művész, akinek a nevét csak azért ismerjük, mert ezeket a másolatokat szignálja; *Bidlo/NOT Chirico (Morandi, Picasso, stb.)*. Az a kérdés, hogyan értelmezzük ezt az energikus nagybetűs „nem”-et: Bidlo válaszai ugyan nem egyértelműek, de semmiképpen sem a kéziratos közepkori szerzetes alázatosságát mutatják, inkább egy mai képzőművész önmediatizálásáról tanuskodnak.

A posztmodern ember a jelenben mozog, múltja és jövője bizonytalan, maga választja meg a múltját. Az ablakbecsukás története viszont, úgy tűnik, megint csak egyfajta progresszió, folyamatosan halad előre a behajtott ablaktól egészen a teljes becsukásig. Tudjuk azonban, hogy egy történet mindig egy utólagos konstrukció („teleologia a posteriori”, ahogy annakidején Greimas, a nagy francia-litván narratológus mondta); posztmodern csak maga az eredmény: Ryman és Bidlo.

A művészet történetei

A huszadik századi képzőművészet itt felvázolt vonalait sokan úgy értelmezik, hogy az elmúlt évtizedek a festészet, sőt talán minden művészet halálát bizonyítják. Erről folyt az „Artforum” Arthur Danto által vezetett kerekasztalvitéja ez év elején, egy beszélgetés amelynek során Thierry de Duve arra mutat rá, hogy a festészet halála toposz, a fényképezés feltalálása, azaz az 1840-es évek óta rendszeresen visszatér. Ennek ellenére kérdés, hogy igaza van-e McEvelleynek, amikor 1993-ban megjelent könyvének a címében a száműzött hazatéréséről beszél (*The Exile's Return*): valóban a festőművészet jött megint, és végérvényesen, vissza, az történt-e, ami a kilencvenes évek elején valószínűnek látszott? Ma, tizenöt évvel később, már úgy tűnik, hogy nem a festőművészet tért vissza masszívan és véglegesen, hanem inkább a *figuráció*. Tény, hogy egyre több olyan képet látunk, mely felismerhető tárgyakat és embereket ábrázol, de ezek a képek nem mindig festmények. Sok más technikát is lehet használni az emberi világ megjelenítésére: fényképet, videót.

Amiről eddig szó esett, az elsősorban a festőművészet történetének globális vázlata volt, de felmerül a kérdés, hogy az elmúlt száz évről lehetne-e másfajta művészettörténetet is írni. Például egy olyan művészettörténetet, amelyik elsősorban a határesetekkel foglalkozik, a műfajok transzgresszív vegyítésével: olyan művészekkel, akik régebbi képeket másolnak, mint Bidlo – „handmade readymade”, mondja műveiről Robert Rosenblum –; akik nem festenek hanem írnak, képek helyett színes betűkkel írt, mozgó és társadalmi üzenetet tartalmazó szövegeket mutatnak, mint Jenny Holzer, a „vizuális La Rochefoucauld”; vagy akik a természet, a táj minimális és efemer, azaz hamar meg is szűnő módosításán dolgoznak, mint a földművészetet gyakorló Robert Smithson. Ésatöbbi.

Vagy egy olyan művészettörténetet, amelyik Marcel Duchamp nyomán abból indul ki, hogy a néző határozza meg a saját szuverén elképzelése alapján, az intertextuális hagyományoktól teljesen függetlenül, hogy szerinte mi művészet? Nem annyira elhíresült vizeldéjére gondolok, hiszen ebben a kiállításra beküldött tárgyban még a művész maga kívánta meghatározni, hogy mi művészet és mi nem, hanem a valamivel később elkezdett és egész életén át folytatott readymade-ek sorozatára, amelyekkel Duchamp (ugyancsak közhasználati tárgyakkól) hagyományos értelemben művészetnek nem nevezhető szobrokat alkotott és így a mostani installációkat előzte meg.

Duchamp óriási hatással volt a huszadik század művészetelméletére, egy hagyományt azonban még ő is betartott: művészetnek csak azt a rajtunk kívül létező alkotást tekinthetjük, amit egy művész vagy egy néző annak tart. Minden művészetnek van alanya (művész, néző) és van tárgya. Elképzelhető-e egy olyan művészettörténet is, amelyik az önálló műalkotás megszűnését mutatja be és tagadja a művésztől megkülönböztethető műalkotást, amint azt a happening és a performance esetében láthatjuk, ahol a művész aktivitása, esetleg teste, helyettesíti az autonóm művet?

A mai művész gyakran a nézővel való találkozáásra, konfrontációra törekszik; alkotása esetleg performance – de ezt a műfajt, úgy tűnik, ma már kevesebben művelik, mint néhány évtizeddel ezelőtt –, a legtöbb esetben *installáció*. Ennek a kifejezésnek a szakirodalomban még nem található egyértelmű definíciója. Az installációk közös vonása, hogy a festménnyel és a fotóval ellentétben, amelyek a külső valóságot két dimenzióra redukálják, mindig három dimenzióban mutatkoznak meg, tehát inkább a szoborral, mint a képpel rokoníthatóak. Ezután azonban külön kell választani a videóinstallációt, mely több videó segítségével és különböző módon hol álló hol mozgó képeket mutat, és másrészt a kiállító teremben (vagy termekben) elhelyezett és a művész által gondosan elrendezett tárgyakat. A videónak többé-kevésbé világos a nézőt befolyásolni óhajtó mondanivalója, a földön elrendezett tárgyak művészetként való elfogadása és interpretálása viszont a nézőre van bízva.

Velence

Aki választ keres az itt felvázolt kérdésekre, aki a képzőművészet mai helyzetét szeretné jobban megismerni, annak okvetlenül meg kell tekinteni az idei, ötvenedik *velencei biennálét*. A tizenkilencedik század végén azért merült fel Velencében a biennále gondolata, hogy ez a csodálatos város, mely évszázadok óta vonzotta már a külföldi turistákat – magyarokat is, ahogy ezt Szigethy Gábor könyvéből megtudhatjuk –, ne csak a múlt művészetének, a régi dicsőségnek a városa legyen, hanem a jelennel, a jelen művészetével is tartson kapcsolatot. Eleinte elsősorban olasz művészeket akartak kiállítani, azután felerősödött a francia befolyás, a harmincas években pedig Mussolini saját politikai céljaira akarta felhasználni a kiállításokat és csak 1945 után lett a biennále teljesen nemzetközi. A nemzetköziség eszménye ugyanakkor már a kezdettől fogva megvolt: a biennále egyik része, a *Giardini*, nemzeti pavilonokból áll, és ezek legnagyobb részét a múlt század elején építették, az egyik legkisebbet de legszebbet, a szecessziós magyart, 1902-ben. Ellentétben az *Arsenaléval*, amelyiknek a berendezése a központi vezetéstől függ, a nemzeti pavilonokban minden ország maga állítja ki az erre az alkalomra gondosan kiválasztott művészt vagy művészeit, a központ beleszólása nélkül.

Az idei századik kiállítást minden eddiginél nagyobbra tervezték. Azok az országok, amelyeknek nincsen nemzeti pavilonjuk, palazzókat és más különleges épületeket béreltek az egész városban, hogy ott mutathassák be művészeit. Mindez a *Giardini* meghosszabbítása, kibővítése. Az *Arsenalét* pedig nem Francesco Bonarci, a biennále igazgatója rendezte be egyedül: meghívott vendégkurátorokat, neves művészeket és más nemzetközi fesztiválok szervezőit, és felosztotta közöttük a volt kikötőraktár hatalmas területét, ahol tehát nyolc egymástól különböző kiállítást láthatunk. Ezért mondta Bonarci egy interjúban, hogy az idei biennále nem egy kiállítás, hanem „kiállítások kiállítása”.

A két központi, egyrészt a nemzetek szerint, másrészt a kurátorok között tematikailag felosztott kiállítás mellett, van végül még egy harmadik, egy festészeti kiállítás a Szent Márk téren a Palazzo Correrben („Pittura/Painting, From Rauschenberg to Murakami, 1964–2003”), melyet Bonarci rendezett be és mely a közelmúltat idézi fel, attól a pillanattól kezdve, amikor először kapta egy amerikai a biennále nagydíját, egészen máig, egy mai fiatal japán művész alkotásáig.

Olyan sok a kiállított művész és olyan sok országból jönnek, hogy a velencei biennále ma a mennyiségileg legnagyobb és földrajzilag legszélesebb áttekintés a kortárs művészetről. Erre gondolt, ravaszul és paradoxálisan, Francesco Bonami, amikor a biennále alcímének azt adta, hogy „a néző diktatúrája” (the Dictatorship of the Viewer): a néző számára ez a nagyon kiterjedt és szétszórt bemutató annyira áttekinthetetlen, hogy rengeteget gyalogol, hol megáll, hol gyorsan továbbmegy és csak néhány alkotás marad meg az emlékezetében. Az ő szeme dönt, de csak a maga szempontjából. Van-e összefüggés az individuális szempontok között? (Az az érzésem, hogy igen, mert több olyan névvel találkozom a nemzetközi sajtóban, amelyiket én is megjegyeztem. Itt jelentkezik az esztétikai érzék titokzatos interszubjektivitása.)

A megnyitás június elején ünnepélyes volt és zavaros. Negyven fokos hőség, árnyék alig, egyesek elájulnak vagy rosszul lesznek. Mindenütt folyik a pezsgő; fogadás a Szent Márk térnek egy lezárt részén a kenti hercegnő, Bianca Jagger, Elton John, Pierre Cardin, Karl Lagerfeld és mások részvételével. A nemzeti pavilonokat az illető ország kulturális minisztere nyitotta meg, ráadásul nagyjából ugyanabban az időpontban. Feltűnést csak egy-két apróság kelt. Például az, hogy az amerikai delegációban szerepel egy feminista művésznő, akit Mrs. Mankillernek hívnak. Vagy az, hogy a taiwani kiállítást abban a börtöncellában rendezték be, a Sóhajok Hídjánál, ahol Casanova raboskodott. Némi izgalmat okozott Santiago Serra, a spanyol pavilon művészkurátora: ő ugyanis csak spanyol útlevelemmel rendelkező egyéneket engedett be a pavilonba, gyakorlatilag tehát majdnem senkit; a madridi El País tudósítója szerint ezzel a gesztussal az országhatárok abszurditását akarta demonstrálni, a párizsi Figaro szerint viszont Serra a spanyol kormány túlzottan amerikabarát politikáját kritizálta.

Kép

Kezdjük a múlttal, azaz a Palazzo Correrben látható kiállítással. Elsősorban az itt kiállított ötven művész között találkozzunk sok ismerőssel: a már említett Robert Rymannel és Bridget Rileyval, aki a kinetikus festészetnek egy sajátos válfaját műveli és ma világszerte ünneplik. Cy Twombly képeire, melyek – úgy tűnik – egy ismeretlen kultúra írásjelrendszerét idézik fel, már Roland Barthes felhívta annakidején a figyelmet. Andy Warhol egy fényképről átdolgozott önarcképpel szerepel, de több más művészre is jellemző a fénykép felhasználása, átfestése, átalakítása (Gerhard Richter, Marlene Dumas, Chuck Close vagy a svéd Jan Hafström). Az utóbbi műfajból Bonami kihagyta viszont Cindy Shermant, és ezt a kritika helytelenítette.

A Szent Márk téren két további festészeti kiállítást is rendeztek. Közvetlenül a Palazzo Correr mellett Alex Katz különös és összetéveszthetetlen arcképeit nézhetjük meg: ezek a fakó egyszínű arcok és testek háttér nélkül jelennek meg, szembenéznek velünk anélkül, hogy bármilyen térben, emberi világban elhelyezkednének; hiányzik a „ground”, vagy mintha ők maguk lennének a ground. Nem szépek a hagyományos értelemben, nem izgalmasak a modern értelemben, de nem lehet elfelejteni őket. A másik kiállítás az 1720-ban alapított világhírű Florian kávéháznak ún. híres férfiak termében (Sala degli uomini illustri) látható. Ott, ahol Goethe, Byron, Proust, Thomas Mann és Kosztolányi ültek egykor, most Irene Andessner osztrák művésznő mutatja be Velence tíz leghíresebb nőjét (Donne Illustri), szembeállítva őket Palladióval, Tizianóval, Marco Polóval, Golfionival és másokkal: apátnőt, dózsefeleséget, kurtizánt, tizenhatodik századbeli feminista szerzőt mutat, még pedig fényképen! A ma élő osztrák művésznő ugyanis más és más ruhában és hajviselettel ugyan, de mind a tíz esetben saját arcát fényképezte le; így ábrázol tíz a múlt századokban élt velencei nőt, arca az ő álarcuk. Ami a színpadon mozgó színészek esetében természetes, hiszen mindig más és más szerepet játszanak, álarcval vagy álarc nélkül, azt Irene Andessner – ez más, régebbi műveiben is nyomon követhető – átviszi egy új műfajba, a színes fénykép területére, azaz egy nem mozgó kétdimenziós műbe, és így elidegeníti és egyben aktualizálja az identitás és a másság dialektikáját. Kisajátításról is beszélhetnénk, mint Mike Bidlo esetében.

Nemzetek

A nemzeti pavilonok anyaga, a Giardiniben és szétszórva a városban, átmenetet kepez a Szent Márk téren látható képek és az Arsenale nyolc kiállítása között, ahol majdnem kizárólag installációkkal találkozunk. Minden sajtó, a francia, a német, az angol, a maga nemzeti pavilonjának az ismertetésével kezdi, hadd tegyem ezt én is. Aki a magyar pavilon felé megy, annak először Körösi-Krizsán Aladár 1902-ben a pavilon külső falára applikált négy szecessziós-dekadens domborműve tűnik fel. Ezek közül az egyiket Attila látható. Egyes történészek szerint Velencét éppen az északi irányból, Torcello felől Attila elől menekülők alapították; jó lenne tudni, hogy hogyan fogadták annakidején a velenceiek ezt az ezeröttszáz évvel későbbi dekadens Attilát a magyar pavilon falán.

A dekadens Attila logikáját követi az ideji kiállítás, mely Nefertiti, a leghíresebb egyiptomi fáraófeleség Berlinben őrzött fejét kapcsolja virtuálisan össze egy mai szobortesttel. Ezt a szobrot a Kis Varsó néven futó szobrászduó, Gálík András és Havas Bálint készítette. Mivel sem Berlin sem Kairó nem volt hajlandó bármit is kikölesönözni, a „Nefertiti teste” virtuális alkotás, a fej csak videón látható. A rendezők szerint ennek az alkotásnak főleg elméleti jelentősége van. Petrányi Zsolt kurátor az identitás távollétére fekteti a hangsúlyt, Babarczy Eszter konzultáns pedig az időtlen multikulturalizmusról beszél és ezt írja az „Új Művészet” májusi számában: egy kis országból, mely örök közvetítő szerepre „volt ítélve, elindul két művész, hogy két hatalmas kultúrát, az európai és az egyiptomit, három történelmi időt, az antik kultúráét, a régészet koráét és a miénket, több országot és sokféle társadalmi és politikai szférát összekössön és mozgásba hozzon, ezzel az egyetlen tervvel: testet adni Velencében, a Biennálén, a Magyar Pavilonban, egy Németországban őrzött büsztnek, egy szuvenir-világstárrá lett egyiptomi királynőnek.”

Az eredmény, a fogadtatás sajnos nem egyénelműen pozitív: mintha ez a súlyos és komplikált elméleti megalapozás kissé túl sok lenne a legtöbb nézőnek. A szervezésen és a fogadáson nem múlt; a magyar rendezőknek reklámérzéke is volt: Velencében nagyon sok helyen láttam plakátokat, amelyeken nagy betűkkel lehetett olvasni: Little Warsaw, Nefertiti, Hungarian Pavillon. A publikum azonban már ezen is fennakadt, sokan kérdezték, ahogy ezt a HVG tudósítója megjegyzi: „Mi közük a magyaroknak az ókori Egyiptomhoz?”, „Miként jön össze mindez a lengyel főváros nevével?”.

Hou Hanru, az Arsenale egyik meghívott vendégkurátora azt jósolja, hogy a következő évtizedekben a modern művészet Európán kívül, főleg Ázsiában mutat majd fel érdekes eredményeket. A résztvevő művészek névlistáján valóban nagyon sok a nem-európai és talán nem véletlen, hogy a nemzeti pavilonok között és más bemutatókon az én emlékezetembe is elsősorban néhány nem-európai ország művészete vésődött be: Kenya, Irán és Szingapúr.

A két kenyai szobrász, Armando Tanzini és Richard Onyango sajátos színekkel festett szobrokat állítanak ki, Tanzini istennőket és allegorikus nőalakokat, Onyango pedig falnak támaszkodó, vagy valamilyen más közegből előbukkanó lovakat. Az irániak iránt, akik három művészt hoztak Velencébe, érthető okokból különösen nagy volt az érdeklődés. Amikor egy fogadáson elmondtam nekik, hogy Firduszit és sirázi Hafiszt – aki Csokonai szerint „Kelet édes énekese” – én már gyerekkoromban olvastam magyar fordításban, szívükbe zártak és meghívtak, hogy másnap személyesen kommentálják nekem

műveiket. Behrooz Daresh nagy fehér dobozokat gyárt és néhány drótot helyez el bennük; különböző módon lehet megvilágítani őket és mivel előlről nyitva vannak, a néző beléjük nyúlhat: az ürességet jelképezik és csak ott, ahol minden üres, magyarázza nekem Daresh, ott van igazán szabadság. Hossein Khosrojerdi képei még egyértelműbbek: falbavesző vagy betapasztott szájú, majdnem arctalan férfiakat fest, akik nem tudnak megszabadulni sorsuktól, nem tudnak visszatérni a szabad világba. Távolról csak, de némileg Bokor Miklós, a híres párizsi magyar festőművész képeivel rokoníthatók. Érdekes, hogy az iszlám köztársaság hivatalosan ilyen nem-konformista művészeket küld Velencébe és talán még érdekesebb, hogy ezt a kiállítást hivatalosan az iráni kulturális miniszter nyitotta meg. Nekünk ez a kultúrpolitikai helyzet nem ismeretlen: a Kádár-rendszer utolsó éveire emlékeztet, a nem-tiltott és megtűrt művészekre, mint Erdély Miklós vagy Haraszti István.

A szingapúri művészegyüttesből kiemelkedik Tan Swie Hian személyisége. Tan a szó minden értelmében művész, nem kettős tehetség (Doppeltalent), ahogy azt mondani szokták olyan művészekről, akik festenek és írnak, mint Henri Michaux, sokoldalúsága inkább Jean Cocteauéval vetekedik. „Gesamtkünstler”-nek nevezhetnénk (a wagneri Gesamtkunstwerk-konceptió alapján). Tan nagyjából a művészet minden ágát műveli: festőművész, költő, szobrász, kalligráfus, díszlettervező, színdarabrendező. Egy interjúban a kolibrihoz hasonlítja magát: villámgyorsan mozog, mindig más irányba, más művészetek felé. 1943-ban született, húsz évvel később a tanizmus híve lett, majd a szingapúri egyetemen angol nyelvet és irodalmat tanult. Több jelentős nemzetközi kitüntetést kapott (Párizsban, Davosban), idén májusban a Singapore Chinese Orchestra egy multimediális hangversenyt rendezett, melyben a zene közben a közönség a háttérben Tan Swie Han verseit olvashatta és szobrai valamint festményeit nézhette.

A biennále első napján Tan a rekkenő hőségben a Szent Márk téren egy hófehér lepedőre gyors mozdulatokkal kínai betűket írt (azaz festett). Megkérdeztem tőle, hogy mit ír: egy verset, mondta, az álom és a valóság egybeolvadásáról, szétválaszthatatlanságáról. „Álmok és konfliktusok” a biennále főcíme, mintha verse ezt az ellentétet kérdőjelezné meg. Elbeszélgettünk az írás és a festés közötti különbségről: az európai ábécéhez szokott ember számára ez a probléma egészen másként jelentkezik, mint az arab vagy kínai ábécében élő ember számára: ott a kalligráfia természetes. Alig telt el pár másodperc és már a szingapúri televízió filmezett bennünket, a szingapúri művészt és a Tiszatáj tudósítóját.

Installáció

A nemzeti pavilonok nem kizárólag, de nagyjából hagyományos értelemben vett műalkotásokat, festményeket, fényképeket, szobrokat mutatnak be, ezzel szemben az Arsenale nyolc kiállítása elsősorban installációkra koncentrál, és annak is sokszor egy válfajára, a helyben improvizált installációra. Jellemző, hogy a klasszikus videó-installáció nagy mesterei – Nam June Paik, Bill Viola, Bruce Nauman, Gary Hill – közül senki sem állít ki az idei biennalén.

Gabriel Orozco mexikói művész vezetése alatt „A hétköznapok módosítása” címmel mexikói művészek mindennapi tárgyakat úgy rendeznek el, hogy azok kiváltsák a közönség kérdéseit. Van közöttük olyan egyszerű és direkt „üzenet” is, mint Daniel Guzmané, aki szemétdörökre helyez egy koponyát és melléje kitesz egy feliratot: „See the world before you leave it”. Az interaktivitást még erősebben kihangsúlyozza az „Utopia Station” kiállítás: itt terveket mutatnak be, félkész műveket és a résztvevők közül néhány mindig jelen van, hogy párbeszéd alakulhasson ki a művészek és a közönség között.

A maga szigorával és egyszerűségével az összes többi kiállítástól kimondottan eltér az, amelyiket Catherine David, az utolsó előtti kasseli Documenta igazgatója rendezett, „Contemporary Arab Representations” címmel. Ellentétben a többiekkel, David politikai üzenete nem harsány, nem patetikus. Egy nagyobb és hosszulejártú projekt keretében, de indirekt módon, „meta-nívón” akarja, ahogy ezt maga mondta egy interjúban, felhívni a Nyugat figyelmét arra a kultúrára, mely pillanatnyilag az egyetlen, amelyik megpróbál ellenállni a Nyugatnak.

Mérleg

Milyen képet nyújt az ötvenedik velencei biennále a művészet mai helyzetéről? Több száz művész, több mint hetven ország vesz részt, az egész áttekinthetetlen, minden néző mást emel ki. Már Lyotard kiemelte huszonöt évvel ezelőtt a posztmodern világnak azt a sajátos vonását, hogy olyan mérhetetlenül sok információ áll a rendelkezésünkre, hogy mindenkinek – akár akarja akár nem – választania kell és éppen ezért mindenki magánvilága, ha minimálisan is, de különbözik az összes többi ember magánvilágától. Ez a művészetre is vonatkozik, Velencét is mindenki másképpen látja.

Egyesek azt sajnálják, hogy túl sok a politikum, azaz pontosabban „a politikailag korrekt”, tehát elvárható és nem igazán megdöbbentő üzenet a művészek részéről, sokan pedig – francia, német, spanyol, holland újságokat lapoztam át – csalódásuknak adnak kifejezést. A kritikusok részéről ez a magatartás természetesen egyáltalán nem szokatlan; kritikusok ritkán lelkesednek, kritizálni könnyebb, mint dicsérni. A lelkesedés naivnak tűnhet, legjobb a hűvös távolság. Monoton pluralizmus: ezekben a szavakban foglalja össze benyomását Calvo Serraller spanyol filozófus, aki arra is felhívja a figyelmet, hogy a résztvevők között rengeteg a harminc év körüli fiatal, akiknek még nincsen gazdag és világosan kialakult oeuvre-je; talán innen a monotonia.

Szerintem viszont, a sok negatív vélemény ellenére, lehet vonni néhány érdekes tanulságot a biennalén látható anyag alapján, meg lehet állapítani egy-két, a képzőművészet mai helyzetére jellemző sajátosságot. *Kép vagy installáció,*

mondtam fentebb, ablak vagy térbeli jelenlét. Az installáció interpellálja a nézőt, interaktivitást követel, és ez azt jelenti, hogy valamilyen társadalmi-politikai üzenetet tartalmaz. Az elkötelezettség azonban mindig névhez, egy szubjektumhoz kapcsolódik – ezt mi, akik diákkorunkban Illyés Gyulát, Féja Gézát és Szabó Zoltánt olvastuk, nagyon jól tudjuk. Nemcsak az Űgy jelenik meg előttünk, hanem az is, aki felszólal mellette vagy ellene. Az installáció tehát nemcsak a gyermekmunkáról, az éhínségről vagy a nők ellen elkövetett erőszakról szól, hanem arra az emberre is rátéríti a figyelmünket, aki erről a témáról dialogizálni szeretne velünk.

A régebbi típusú műalkotások esetében – itt elsősorban képekre gondolok – az alkotó jelenléte háttérbe szorul. A kép ablak, mondottam, de ma az *ablak nem csukódik be*; ez a nagy újdonság az absztrakt és a monokróm festéssel szemben. Velencében rengeteg fényképet láttam, manipulált fényképeket, melyek kitekintést nyújtanak ugyan egy másik, felismerhető valóságra, de ez a valóság nem létezik. Az ablak nem nyílik ki, nem csukódik be, hanem ferdít. Egy virtuális valóságot mutat, és ez lehet humoros, mint Erró esetében, akinek a fotói Maónak és gárdistáinak a legutolsó velencei látogatását ábrázolják, költői és nyugtalanítóan titokzatos, mint a lengyel Paulina Ołowska női figurái, erotikus, mint a török Nazif Topcuoglu képein (könyvtárszobában egymással birkózó úrilányok), vagy egyenesen ijesztő, mint a taiwani Daniel Lee fotóin, ahol a manipuláció különösen radikális: az emberi arcok átalakítása egyrészt a darwinizmust – tehát a tudományt –, másrészt a reinkarnáció tanait, azaz egy vallásos meggyőződést, illusztrálja.

Kétséges, hogy a kép, az „ablak”, huszonegyedik századbeli történetére az internetnek és általában az információs technológiának nagy hatása lesz-e. Az ezen a téren tapasztalható szédületesen gyors fejlődése egyre több új lehetőséget nyújt a művészeknek (ahogyan ezt például Mérediéu könyve mutatja), és ez a fejlődés bizonyára folytatódik: elképzelhető, hogy egy idő múlva elméletileg végtelen sok új technika közül választhat majd a művész. A kérdés – és ezt a kérdést az eddigi tapasztalatok alapján jogos feltenni –, hogy a hatalmas technikai forradalomnak lesznek-e tartalmilag is jelentős következményei. A technikai újításoknak köszönhető új művek egyelőre nem túlságosan érdekesek, egyesek kimondottan giccsről beszélnek.

Ami pedig a kortárs képzőművészetet illeti: installáció, elkötelezettség és művészközelség egyrészt, manipulált kép, ferdítő ablak és virtuális valóság másrészt: úgy tűnik, hogy ma a művek e között a két véglet között helyezkednek el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Irene Andessner, *Donne Illustri*, Temporanea, Le realtà possibili del Caffè Florian, Venezia, 2003
Artforum, 40th Anniversary Special Issue: *The 1980's, Part One, Part Two*, 2003. március, 2003. április
 Jay David Bolter and Richard Grusin, *Remediation – Understanding New Media*, Cambridge, Ma. – London, MIT Press, 2000
 Adriano Donaggio: *Biennale di Venezia - un secolo di storia*, Firenze, Art e Dossier nr. 26, 1988
Limbo Zone, Taipei Museum of Fine Arts of Taiwan, 2003
 Jean-François Lyotard: *L'inhumain - Causeries sur le temps*, Paris, Galilée, 1988
 Thomas McEvilley: *The Exile's Return – toward a Redefinition of Painting in the Post-Modern Era*, New York, Cambridge University Press, 1993
 Florence de Mérediéu: *Arts et nouvelles technologies – art vidéo, art numérique*, Paris, Larousse, 2003
 Szigethy Gábor: *Utazás Velencében*, Budapest, Cserépfalvi, 1993
Tan Hie Swian, Singapore, Nanyang Academy of Fine Arts, 2001
 Tatai Erzsébet: *Művészettörténeti ismeretek*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2002
 Zrinyifalvi Gábor: *Ez pipa; Magritte képétől Foucault elemzéséig – és vissza*, Budapest, Enigma Könyvek – Kijárat Kiadó, 2002

Ezen írás technikai előállításában közreműködött Pruzsina Beáta. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

Picture or Installation

This paper was presented on the 44th Study Week of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held between September 11-14, 2003 in Elspeet, the Netherlands with the title: 'NEW ATLANTIS - Our Present and Future in the Perspective of Our Cultures'.

Professor Kibédi visited in June 2003 the 50th Biennial of Venice ('*Biennale di Venezia*'), one of the world's most influential (international) art expositions. Next to an interesting overview of the different national pavillons, this piece of work is an intellectual tour de force concerning the state of art at the dawn of the new millennium.

LADIK, Katalin : Szenvedély és költészet rigólesen

Danyi Magdolna költészetéről

Az alábbi laudatio a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi Tanulmányi Napok konferencián hangzott el, 2003 szeptember 13-án, amikor Ladik Katalin Danyi Magdolnának ítélte oda a Kör 2003. évi Irodalmi Figyelő díját.

A kortárs magyar irodalomnak tisztán csengő, egyéni hangú költője Danyi Magdolna. Már első verseskötetében (*Sötéttszta* 1975) erőteljesen és pontosan fogalmaz. Második verseskötetében (*Rigólesen* 1988) rendkívül szenvedélyesen és egyéni hangon szól, igyekszik tárgyilagosan látni és láttatni önmagát, mindig a kert, az őt körülvevő tárgyak, a világ egyéb dolgai viszonylatában. Ezt a költői gyakorlatot folytatja harmadik verseskötetében is (*Palicsi versek* 1995), ám itt a külvilág eseményei hangsúlyosabban szólnak, és nagyobb teret követelnek maguknak. Danyi fájdalmas hangon kiált, jajong, nem takargatja gyötrelmét, megdöbbenését, mely bármennyire személyes, mégis sokunkat érint, és helyettünk is szól. Költői hangja azonban még legszenvedélyesebb megszólalásaiban sem harsány, inkább őszinte és bátor, mint akinek már nincs veszíténivalója. Azt mondja: „*Nekem oly emlékeim vannak a többnemzetiségű / emberi összetartozásról, én itt egyszerűen / nem lehetek idegen. Legfeljebb jogfosztott, / mint mindannyian. Mondhatnám: én itt hazátlanul / is itthon vagyok.*”

A jugoszláviai háborús események nem csupán kitágították költői fókuszát, de számvetésre is késztették. Nála még a személyes tárgyak, emlékek számbavétele is költészetté lényegül. „*Mit körülöttem látsz, semmi sem enyém. / Nincs mód, bármit is neked adjak / magamon kívül, s mennyi vesződés / a mozdulattal e szellős térségben. Láthatod, mint kell igyekezniem, / míg egy-egy tárgyat áthévít kezem, s milyen távolról ér el hozzád fénye, / füsttel és homokkal elkeveredve.*” (*Látható dolgainkról*).

Az utóbbi időben írt versek aktuális politikai és társadalmi korrajzként is értelmezhetőek; Nemes Nagy Ágneshez írt hosszú levél-verse külön kiemelést és elemzést érdemelne, engem mégis a korábbi kötet, a *Rigólesen* címűnek versei, Danyi költészetének *kéreg alatti pontos, zárt csodái* ragadnak meg. Még ha az *egész világ reszket sarokba szorultan*, megéri elmerülni ezekben a szövegekben, a sorok közé – *maroknyi kézzel az örömért*. Ez az öröm ugyan megkeseredik új verseiben, mégis erős életösztönű, derűs személyiség tükröződik bennük. Danyi Magdolna mintha egy életen átívelő egyetlen haiku költeményt írna, amely jellegzetesen Pannon-tenger ízű és délvidéki magyar. „*Álmodban kiáltozol? / Emléktelen, ne beszélj, szeress. / Pontosan mér a fájdalom. / Minden szó embertelen.*” (*Sötéttszta*).

Danyi Magdolna verseit a hitelesség és az élményanyag finom, gondos megmunkálása teszi értékállóvá. Ilyen értelemben költészete nem csupán a volt jugoszláviai magyar, hanem a hazai irodalmat is gazdagítja. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza Palicsihoz kötődő írásai sorjában és hozzájuk méltóan, a jellegzetes palicsi színek ihletett ábrázolása miatt válnak Danyi egyes versei egyedivé és egyszersmind emlékezetessé.

Hajnalfelé

Hajnalfelé,
a levegő még fekete posztó,
kopástól fénylik, de nem szakad,
hajnalfelé,
mielőtt a sötét foltok szétválának,
már megrezdült bennük a nappali
egyedüllét gondolata, megbújni nem lehet,
hajnalfelé,
mielőtt végképp elhagyna a szótartó csend,
hajnalfelé,
mert hogyan pontosabban –

homályos látomás, mintha értelem,
szurokba léptél, ne szégyelld magad,
jó anyag ez, ismerkedj vele.

Féltő

Egy vékony törzsű fát nézek a tükörből
már napok óta visszafelé fordulva,
lombosan ideállt elém, zöld fogakkal
tördeli köröttem a levegőt.

Szorongva figyelem, ágát ne törje,
levele ne hulljon, rettegek érte,
a tükörben, csak sikerüljön,
mit konokan kigondolt magában.

„... s mint éjjel-nyíló áloé virágon”

József Attila

A félhomályból kinyílt éjszaka
acélosan és láztalan fog át,
a sejtést engedélyezve csak
nekem s annyi vágyat –

kitárulkozzék mezítelenségem,
engedve a sötétlő anyag
magát pusztító akaratának.

Nem több értelemmel
s nem kisebb kábulatban,
örzöm parazsát az éjszakának.

Karcolás üvegre

Hideg ég, valahol messze.
Szél, valahol fennakadt.
Két ág között hintázó
üvegdarab. Törik-e?

A halál dicsérete

Míg él, szólani akar mind.
Ráncosodni a fehér, a nagyon fehér lap.
Ellenséget vár, fordulna felé a gyöngye.
Volt-képeket áldozna a fehérnek, a szilárdnak.

A tárgyak dicsérete

Mint elhagyott jelek, szabadok a tárgyak.
A rianás elől fölűszik mind a tűzfalon.
Mintha tudnák valahonnan, kő köhöz ütődve
nem így dobban, vízhez érve nem így merül.
Alaktalanul menti magát, minek lényege
a forma. Így marad el a föld, az ég, az erdő
szótlán kitér a nézés elől, kifordul.
Lázasan kormozódik az üveglap is.
Szétomolva mentik magukat a tárgyak.
Véget nem érő osztódásban. Mire
megértenéd, már megint nem az.
Tökéletes alakúvá így lopja magát a csonka.

Napfolt

Hittem, kígyóbőr ez, le lehet majd vetni.
Itt volt az évszaka, s észre sem vettem.
Hát ne beszéljen itt senki szenvedélyről.

Gyöngysor, hiányzó szemmel

Jégüvegfaág
hajlik ablakomhoz -
borzadva nézem.

A téli napfény
szivárványszíneiben
gyöngypáncél rügyek.

Gyümölcstelen lesz a nyár.
Mondja a bátyám.

Danyi Magdolna 1950-ben született Palicson (Szabadka mellett, az egykori Jugoszláviában). A szabadkai gimnáziumban érettségizett. Érettségi után közvetlenül bekapcsolódott a jugoszláviai magyar irodalom szellemi életébe, elsősorban az Újvidéken megjelenő *Symposion* című irodalmi és művészeti folyóirat köré csoportosuló fiatal értelmiségiek alkotói táborába. Az ún. *első symposion nemzedék* (Tolnai Ottó, Bányai János, Végel László, Gion Nándor, Domonkos István, Bosnyák István, Fehér Kálmán, Brasnyó István, Ladik Katalin, Juhász Erzsébet, Thomka Beáta, Jung Károly), átadta a folyóirat szerkesztését a lap szellemi vonzaskörébe tartozó fiataloknak (Danyi Magdolna, Thomka Beáta, Böndör Pál, Kis-Jovák/Vesztég Ferenc stb.), vagyis az ún. *második symposion nemzedéknek*.

Danyi Magdolna 1974-től 1980-ig az Újvidéken megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat, az *Új Symposion* szerkesztője. 1981-ben DAAD ösztöndíjasként Bielefelden posztgraduális tanulmányait folytatja, és szövegelmélettel, valamint az 1945 utáni német nyelvű költészettel foglalkozik. 1978 óta az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Magyar Tanszéken tanít. 1994 szeptemberétől tíz hónapig Budapesten él a Magyar Soros Alapítvány ösztöndíjasaként.

Danyi Magdolna művei:

- ♣ *Sötéttiszta* (versek, 1975);
- ♣ *Czóbel Minka* (monográfia, 1980);
- ♣ *Rigólesen* (versek, 1988);
- ♣ *Paul Celan (metaforikus) főnévi összetételeinek értelmezéséhez* (tanulmánykötet, 1988)
- ♣ *Pilinszky János költői nyelve* (tanulmánykötet)
- ♣ *Palicsi versek* (versek, 1995)

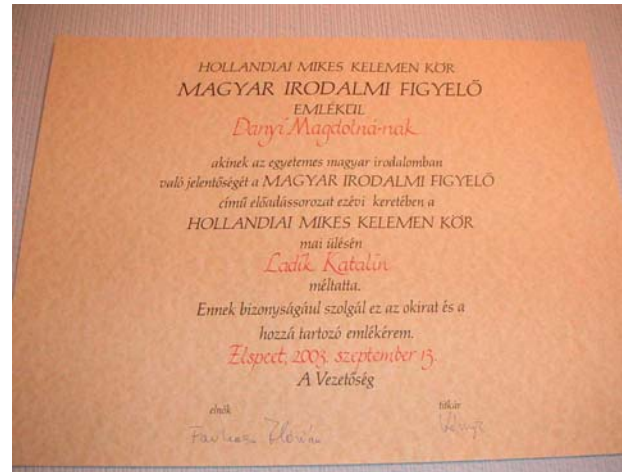

Ladik Katalin *Danyi Magdolnának* ítéli oda a 2003. évi Magyar Irodalmi Figyelő díjat.

2003. szeptember 13.
Elspeet, Hollandia

Magyar Irodalmi Figyelő emlékérem

Magyar Irodalmi Figyelő diploma

Hungarian Literary Observer 2003

The 2003 Irodalmi Figyelő (Hungarian Literary Observer), the literary award of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands), has been given to the poet Magdolna Danyi. Born in 1950 in Palics (near Szabadka/Subotica in the former Yugoslavia), she belongs to the second generation of *Symposion*, a literary circle centered on that periodical, published in Újvidék/Novi Sad. Ms Danyi published three volumes of poems, next to several volumes of literary essays. In her first volume she uses a powerful and objective tone. In her second volume this tone is filled with passion. Then in her third volume she continues this practice but the events of the outside world receive more attention, they play a more accentuated role.

POMOGÁTS, Béla : A macska szeme

Pomogáts Béla ezen írását a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi, 44. Tanulmányi Napjain, 2003. szeptember13-án az Irodalmi Est-en olvasta fel.

A macska ott ül és néz, tekintetében ott a titok. Nemcsak én mondom ezt, elgondolkozva azon, vajon mit rejthet három macskánk: Cirmi, Cila és Franciska szemének titokzatos mélyvilága, az ami a zöld és sárga pillantások mögött meglapul. Eliot, a század egyik egyik legnagyobb költője is erről beszél. Hadd idézzem népszerű – a zenés színpadon is zajos sikert aratott – művének, a Macskák könyvének első versét: „S olykor ha merengve csak ül s elrved a macskád, - nos annak okát is elárulom én: - mámoros eszmék töltik a csöppnyi agyacsját” (Tótfalusi István fordítása). Igen, mámoros eszmék, talán emlékek, álmok rejlenek a révült tekintetek mögött.

Első macskánk, Cirmi most tizennyolc éves: mit mondjak róla, ha ember volna, százéves öregasszony, már felköszöntötte volna a kerületi tanács. Így azonban csak alszik, hosszú és mélységes álmokat, vagy kedves párnáján üldögél és nézi, vajon mit? – talán a muló időt. A tekintetével hódított meg bennünket annak idején is, késő este ült egy Üllői úti kapu előtt, elhagyatottan és elveszette, a zárt bejáratnak fordulva, aztán hogy a karunkba vettük, ránk nézett ártatlan és sértődött tekintettel. Azóta ő a miénk.

De lehet, hogy mi vagyunk az övéi: és nála lakunk, most már a harmadik lakásban, amelyekhez a macska úgy odatartozik, mint a ház jótékony szelleme, az otthon őrzőangyala. Sokat tanult tőlünk, meglehet én még többet tanultam tőle. Mert bizony nagyon kevés az a tudás, amit mi adhattunk neki. Azt ugyanis „magától” is tudta, hogy miként kell tisztálkodnia, miként használja a toalettel céljaira szolgáló műanyag tálat, és persze azt is tudta, hogy mi a különbség, mondjuk az elsőosztályú norvég tonhal és a nem konvertibilis piacról beszerzett, kevésbé világszínvonalú halipari termék között. Hangjával és mozdulataival ki tudta fejezni vágyait, sérelmeit, akaratát. Bevallom, tizennyolc esztendő leforgása alatt nem sokra tudtuk megtanítani. Nem azért, mert nem volt tanulékony, hanem mert „mindent” tudott: „mindent”, amit egy macskának tudnia kell.

Mondom, én bizonyára többet tanultam tőle, és nemcsak azt, hogy egy macskának mikor van szüksége enivalóra, friss vízre és tiszta alomra. Nemcsak a macskatartás, a gondoskodás és a bánásmód írott és íratlan szabályait, amelyeket talán kézikönyvekből is el lehet sajátítani, legjobb megtanulni mégis magától a macskától. Ő a legjobb tanár, egyszerre gyengéd és erőszakos, s ha figyelembe vesszük azt a tapasztalatot, hogy végül szinte mindig az ember alkalmazkodik a macskához, és nem fordítva, így is mondhatjuk: valóságos pedagógiai zseni. De nem erről a tudásról beszélek.

Valami olyan tapasztalatra gondolok, amely a macska, szabadjon így mondanom: személyiségével és lelkével hoz kapcsolatba minket. Így idézőjel nélkül írom le ezeket a hagyományosan az emberhez kötött fogalmakat, annak tudatában, hogy a személyiség és a lélek a macska esetében bizonyára valami mást jelent. De van ilyen macskalélek és macskaszemélyiség; és talán ez a legfőbb tudás, amelyet öreg macskánktól kaptam immár tizennyolc esztendő leforgása alatt. Megtanultam mindenekelőtt, hogy a macska nem „oktalan állat”, nem „biológiai automata”, nem egyszerűen egy cirmos bundába csomagolt miniatűr eleven számítógép, amely kevésszámú bemenő ingerre kevésszámú élettani reakcióval válaszol.

”A macska tízezer létezmódja” – ezt a címet adta egy macskabarát és macskabölcseleti versciklusának a kiváló költő, Somlyó György. Igen, a macskának tíz- vagy százezer válasza van a létezés hívásaira és kihívásaira, és ezek a válaszok nem programozhatók. A macska, mondhatnám így is – bizalommal az értelem iránt, de bizalmatlansággal a gépelvű szcientizmussal szemben – megismerhető, de nem kiszámítható. A macska nem biológiai gépezet, hanem élőlény, tapasztalatait, ismereteit, szándékai és érzelmei vannak. Hadd emlékeztessenek arra, hogy az emberiség érzelmi történetének és fejlődésének, eme egyetemes „education sentimentale”-nak az apostola, Assisi Szent Ferenc „kisebb testvéreinknek” nevezte az állatokat.

Persze a macska nem csökkent értékű vagy a fejlődésben megrekedt értelmes lény, mértéke nem az ember, hanem ön maga. Újra mondom, vannak tapasztalatait, ismereteit, szándékai, erről, úgy hiszem, mindenki, akinek az otthonában, az otthona körül él egy vagy több macska, alaposan meggyőződhetett. És vannak érzelmei, örül és szomorkodik, fél és haragszik, szívósan küzd valamiért, és olykor feladja a reményt. Érzelmeit sohasem rejti el, ezek az érzelmei szemlélhetők, tapinthatók, mondhatnám: kézzel foghatók. Róluk beszél a szeme, a farka, a mozgása, az önfelédelt elnyújtóztása, amint odatárja védtelen hasát az emberi kéznek. Azt hiszem, mi emberek nem értük el az érzelmi fejlődésnek azt a tökéletességét, amely a macska számára a létezés természetes tulajdonsága. Érzelmeim vannak, tehát vagyok – mondta volna Descartes, ha macskának születik. A macska persze nem fabrikál filozófiát: ül, néz, figyel és szeret.

Mert az öreg Cirmos szemében, ha megtörtek is a régi zöld tüzek, még mindig csillog valami, amit csak emberi fogalmakkal tudok megnevezni: ragaszkodás, bizalom, szeretet. Erről beszél mormogása is, amely vidám dorombolás volt egykoron, és azt tudatja a régi, merész ugrásokra már alig emlékeztető nehézkes mozdulataival, midőn éjszakánként odamászik a paplan szélére. Talán, hogy melegítse fázós tagjait, de azt hiszem inkább azért, hogy meleget hozzon, hogy a néma éjszakában közelebb legyen ahhoz, akit szeret. Vajon vissza tudja-e utasítani emberi lény ezt a közeledést?

Minden macska szeretne kötődni valakihez, az elhagyott, kóbor és menhelyen tengődő állat is gazdára vár. Másik két macskánk, Cila és Franciska ebből a lét peremére szorult kóbormacska állapotból került hozzánk, s mindkettő megtalálta a maga helyét, azt a kis szerepet, amelyet a családban betölt. Valamiképpen a természet szól és üzen általuk, a létezésnek és az életnek egy másik, elemi rendje, amelynek az ember műve: a „második természet”, a gépi civilizáció elől perifériára, rezervátumokba vagy – mint a macskáknak – elhagyott telkek szeméthalmai, üres pincék limlomjai közé kellett menekülnie. Ennek az elhagyott és elűzött természetnek a macskák egyszerre szomorú reprezentánsai és beszédes jelképei. A fejlődés kényszerű áldozatai volnának? Nem lehetetlen, hogy egyszer ilyen áldozat lesz maga az ember is.

A macska ül és néz, hív minket, tekintetében néma tüzek égnek, a kíváncsiság, a közeledés, a ragaszkodni-tudás apró kis lángjai, keresi velük a szemünk. Álljunk meg egy pillanatra, hagyjuk félbe a semmi türelmet sem ismerő dolgainkat, és nézzünk vissza rá. Olyan világgal találkozunk, amelyet elhagytunk, de talán nem felejtettünk el. Nem tudom, mi lesz velünk, emberekkel, ha végleg elfelejtjük valamikor.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Katolikus Szemle

1986.

XXXVIII. évfolyam 2. szám

JUHÁSZ, László :

TÖRTÉNELMI EMIGRÁCIÓNK VÁLASZKERESÉSE A HELYTÁLLÁS ÉS A MEGALKUVÁS KÖZÖTT

Az emigráció nem új jelenség hazánk történelmében. Egy-egy testvérháború, pártviszály után a vesztes fél már az Árpád-korban gyakran a szomszédos Ausztriában, Cseh-, vagy Lengyelországban keresett menedéket. Ezek azonban még csak szórványos jelenségek voltak. Az első tömeges menekülésnek vallási oka volt. 1439-ben a szerémségi magyar husziták az egyházi hatóságok üldözése elől menekültek át Moldovába és növelték a Szeret menti csángó magyar falvak — feltehetően még a honfoglalás idején ott maradt — lakosságát. Kimerítő adataink csupán a legutóbbi két és fél-, három évszázad menekülthullámainról vannak, csak ezek életében tudunk olyan törvényszerűségeket felismerni, amelyek bizonyos fokig korunk magyar politikai emigrációjára is jellemzőek. Három emigráció képezi tanulmányunk tárgyát: a *Thököly*-, a *Rákóczi*- és a *Kossuth*- emigráció. Az ő külföldi sorsukat figyelemmel kísérve keresünk választ néhány alapvető kérdésre.

Ezek: Van-e visszatérés az emigrációból? Mennyiben kísérő jelensége az emigrációnak a megalkuvás? Elkerülhető-e az önfeladást jelentő beolvadás? Beszélhetünk-e száműzetésben helytállásról? És végül: Van-e hatása a politikai emigrációnak a hazai fejlődésre?

Thököly fejedelem és kurucjai

Kezdjük vizsgálódásunkat a legrégebbi törökországi magyar emigrációval: Thököly fejedelem kurucainak ázsiai bujdosásával. Ő előttük is sok tízezer magyar lakója volt a szultán birodalmának, csakhogy azok nem menekültek, hanem láncra fűzve, mint rabok érkeztek oda. Még Buda visszafoglalása után is kerültek magyar katonák török rabságba, így a 17. sz. végén és a 18. sz. elején egyidejűleg éltek szabad és rab magyarok Törökországban. Mikes Kelemen is találkozott a Galata öbölben magyar gályarabokkal és egy olyan esetről is tudunk, amikor a kiváltott magyar fogoly, lemondva a hazatérés lehetőségéről, önként csatlakozott bujdosó honfitársaihoz. Erről a nem mindennapi emigráns ősünkről, az *Öreg Horváth Istvanról* később még lesz szó.

Thököly Imre évekig az Al-Duna mentén táborozott kuruc seregével, csak a zentai csata után, 1697 őszén telepedett le Konstantinápolyban, miután a hazatérés közvetlen lehetősége megszűnt és a szultán fontosnak tartotta eltávolítani a magyar határ közeléből. A Porta arról is gondoskodott, hogy a fejedelmet elszakítsa seregétől és a kuruc csapatok számára Vidin közelében létesített egy 1500 fős telepet. A katonák hiába szerettek volna együtt maradni vezérükkel, a tisztek — anyagi okokból — kérték a szultánt, ne engedélyezze Thököly vidini letelepedését. Erdély száműzött fejedelme előbb a moldvai vajda szerájában, majd az Erdélyi Házban lakott Konstantinápolyban. Ezt az omladozó épületet azonban kényelmetlennek találta és hamarosan átköltözött közvetlen környezetével a galatai városnegyedbe, ahol saját költségén házat bérelt.

Az 1699-ben megkötött karlócai békében a török ígéretet tett arra, hogy a jövőben nem avatkozik a magyar ügyekbe és nem támogatja a lázadó magyarokat. A bécsi udvar azt követelte, hogy Thökölyt még távolabbi vidékre, Kisázsiaiba száműzzék. XIV. Lajos — Ferriol portai követe közvetítésével — igyekezett megértetni a nagyvezérrel, hogy Thökölyre még szükség lehet egy újabb háború kirobbanása esetén. A száműzött fejedelem helyzete azonban fokozatosan romlott, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a béke tartósnak ígérkezik. Ferriol 1700 november 23-i levelében azt írta a királynak, hogy Thökölynek, feleségével és 12 szolgájával készülődnie kell a kisázsiai Brusszába. A kijelölt szálláshelyen azonban pestis tört ki, így elutazását egy időre felfüggesztették. Még 1701 első felében is Konstantinápolyban volt, de nem tarthatott fenn kapcsolatot a pártján álló magyarokkal.

Thököly Imre és *Zrinyi Ilona* nikomédiai száműzetése 1701 szeptemberében kezdődött és ezzel végleg megszakadt a fejedelem érintkezési lehetősége a nyugati keresztény államok diplomataival. A számukra kijelölt nikomédiai tengerparti házban mindössze fél évig laktak, 1702 tavaszán a várostól két órányi járásra lévő Virágok Mezejére költöztek.

Thököly titkára, *Komáromi János* erről ezt írta naplójában: « A nagyvezér öt erszény pénzt parancsolt adatni, mellyel megvetethesse mind magának, mind nekünk, Nikomédiánál beljebb Ázsiában, Bythiniában az tenger végén túl két órányra lévő földet, az Illés próféta hegye alatt, a Virágok Mezején. Azon pénzen vette meg önagsága egy Bostandsi Musztafa agától azt a virág-csifliket, vagy major-házat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborult mezejével, a közel való havasoktól lejevő gyönyörűséges, pisztrángos patakjaival, szép, bő, híves forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos és minden életre való alkalmatosságával, s azzal a puszta várral, mely egy hegyen a csiflik felett van. Ez a virág-csiflik az méltóságos Zrinyi Ilona fejedelemasszonynak ezen bujdosásában igen kedves lakóhelye volt. »

Így írt Komáromi János a száműzetés színhelyéről. A fejedelemasszony nem élvezhette sokáig a szép helyet, hamarosan betegeskedni kezdett és 1703 februárjában elhunyt. Thököly teljesen elhagyatva érezte magát felesége halála után és súlyos anyagi gondokkal küzdött. Ferriol követ egyik levelében nehezményezte azt is, hogy Rákóczi Ferenc nem segíti anyagilag bujdosó hozzátartozóit nagy nyomorúságukban. A Rákóczi szabadságharc kirobbanása után Thököly levelekkel ostromolta mostohaafiát, tegye lehetővé hazatérését. Arról álmodott, hogy elfoglalhatja az erdélyi fejedelmi széket. A gyulafehérvári országgyűlés azonban 1704 júliusában Rákóczit választotta fejedelmévé. Thököly erre ismét panaszos levelet írt « fiaurának », hogy ha megválasztották is, ne vegye el tőle a fejedelemséget, hiszen « az mi öreg és beteges voltunkhoz képest, elérheti azt holtunk után is ». Rákóczi azonban tisztában volt azzal, hogy mostohaapja, éppen öregsége és betegsége miatt, nem alkalmas arra, hogy visszatérjen a fejedelmi székbe. *Torockai István* kuruc csapataival, a Vidinből visszatért Thököly katonák támogatásával, ekkor már csaknem teljesen felszabadították Erdélyt a császári erőktől. Rákóczi nem a rokoni együttérzés szavára hallgatott, hanem Erdély érdekét tartotta szem előtt, amikor szembefordult a Thököly hazahívását sürgető követelésekkel. Hiába intéztek Thökölyhez lelkes levelet egykori katonái, hazatérésére a szabadságharc sikere ellenére sem nyílt lehetősége. Az öreg, beteg fejedelem 1705 augusztusában, egy hónappal halála előtt üdvözölte mindazokat, akik az igaz ügyért küzdenek, melynek — mint írja — « ennek előtte én is munkása voltam, most pedig Isten ítéletéből mártírja vagyok... ».

Közben azonban történt valami, ami arra utal, hogy a megalkuvásnak: az eszme elárulásának és az önfeladásnak a lehetősége legfelső síkon is fennáll az emigrációban. Thököly még a nikomédiai száműzetés előtt elmondta Ferriol francia követnek, hogy nővérei sürgetik, térjen vissza a császár hűségére. Panaszkodott, hogy pártfogói elhagyták, szegénységben él és szívesen visszatérne Magyarországra, vagy telepedne le bármely keresztény államban, ahol rangjának megfelelően élhetne. A francia diplomata 1701 szeptember 4-i levelében kérte XIV. Lajost, engedje meg Thököly franciaországi letelepedését, vagy legalább tegye lehetővé, hogy Rómába menjen a pápához. A francia király azonban visszautasította a kérést és Thököly Nikomédiában maradt.

Felmerül a kérdés: miért akart a protestáns fejedelem, az ellenreformáció legnagyobb ellensége, az erdélyi és a magyarországi vallásszabadság védelmezője Rómába menni a pápához? Mert a jelek szerint arra gondolt, hogy a katolikus vallásra való áttéréssel próbál kilépni elszigeteltségéből. A galatai jezsuiták, akiknek templomába előbb feleségét, majd három évvel később mostoha fiát temették, már 1701-ben felvették vele a kapcsolatot és felajánlották neki az áttérést. A rendház főnöke, *Branconnier* atya többször meglátogatta nikomédiai száműzetésében is és megígérte neki, hogy lehetővé teszi számára a francia-, vagy olaszországi letelepedést, Thökölynek viszont ígéretet kellett tennie az áttérésre, amit 1703 május 18-án írásban meg is tett és aláírásával, valamint pecsétjével hitelesített. Ferriol francia követ tanácsára titokban tartották az ügyet és a conversion rendezése érdekében a francia diplomata titkára Rómába, a pápához sietett. A Szentszék azonban nem akart Thököly miatt összeütközésbe kerülni az osztrák császárral, XIV. Lajos pedig sajnálta tőle a nyugdíjat, így az ügy nem folytatódott.

Időközben Thököly helyzete is gyökeresen megváltozott, így többé részéről sem volt indokolt protestáns hitének feladása árán kijutni az izolációból. Rákóczi Ferenc, miután csapatai elfoglalták Magyarország csaknem egész területét, sietve visszaadta mostohaapja birtokait és több ízben jelentős összegeket küldött a támogatására. A hazatérés reménye is felébredt az öreg fejedelemben, így érthető módon élete utolsó szakaszában megbánta, hogy két évvel korábban elfogadta a jezsuiták ajánlatát és legalább is lélekben elkövette az árulást. Ezt bizonyítja a halála előtt tíz nappal saját kezével írt végrendelete, amelyben arra kérte Rákóczit, hogy szállíttassa haza hamvait és Magyarország vagy Erdély egyik kulcsos városának lutheránus templomába temettesse el. Szeptember 10-én kelt pótvégrendeletében utal arra, hogy a jezsuitáktól ígéretet kapott franciaországi letelepedésének kieszközölésére, amelynek fejében a katolikus hitre való áttérést kérték tőle, az ügyben közbenjáró papok azonban nem teljesítették ígéretüket és ő megmaradt evangélikus hitén. Thököly tehát mint evangélikus halt meg és végakarata szerint, lutheránus pap temette el az izmídi örmény temetőben. Onnan szállították haza 1906-ban a hamvait és temették el kérése szerint egy magyarországi « kulcsos város », Késmárk evangélikus templomában. A hatalom és dicsőség ingatagságát juttatja kifejezésre a Thököly emlékéét őrző kuruc vers:

*Nagy úr vala, tudjuk jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából ültetett főhelyre,*

*Midőn megrakodtak, állítatnak félre,
Idegen országon hidegült meg vére.*

Mi történt az árván maradt Thököly emigrációval? A vidini kuruc katonák túlnyomó többsége már a Rákóczi felkelés kirobbanása után hazatért és csatlakozott a fejedelem seregéhez, *Komáromi János* titkár és a kisázsiai virág-csiflix személyzete is hazaindult, még a tél beállta előtt. Voltak azonban, akik végleg Törökországban maradtak és pár évvel később csatlakoztak a Rákóczi emigrációhoz. Ilyen volt például *Horváth Ferenc*, aki mint a török ügyekben jártas öreg emigráns, nagy szolgálatokat tett Rodostóban Rákóczinak.

A Thököly emigrációból tehát volt visszatérés, de ez csak úgy vált lehetővé, hogy pár évvel a törökországi letelepedésük után kitört a Rákóczi szabadságharc, mely utat nyitott számukra a hazatéréshez. Elképzelhető, hogy a fiatalabb Thököly-emigránsok közül a nagymajtényi fegyverletétel után többen ismét kezükbe vették a vándorbotot és visszatértek hontalanságuk korábbi színhelyére, Törökországba. Az idősebbek többsége azonban maradt, vállalva a megtorlást. *Komáromi János*, Thököly egykori titkára ezt nem érthette meg, 1710-ben meghalt a Rákóczi fejedelemtől kapott sárosmegyei birtokán. Ugyanabban az évben halt meg Thököly diplomatája és bujdosótársa, *Szóllósy Zsigmond* is, aki vezére halála után Rákóczi hűségére állt és Komáromival együtt hazatért.

A Thököly emigráció egy népes csoportja azonban — feltehetően a vidini telep felszámolásakor — Kisásziában, mégpedig *Kazaklu Eszkele* faluban telepedett le és végleg ott is maradt. Erre utal, hogy ezt a helyet még a múlt század második felében is « pusztá magyar falunak » hívták és a szomszédos Szerajli faluban 1861-ben még élt egy « Madzsar oglu » (magyarfi) nevű öregember. Az akkor már kihalt pusztá magyar falu temetőjéből több sírkövet az onnan 3 és fél járásra levő *Baktsadzsik* örmény helységbe szállítottak és ott (feliratokkal befelé fordítva) beépítették egy csorgókútba, cseszmébe. Ezek a kövek az első kuruc emigráció még felfedezetlen kisázsiai emlékei.

A Rákóczi-emigráció nemzedékei

A Rákóczi-emigráció volt az első magyar politikai emigráció, amely több nemzedéken át fennmaradt idegen földön. A fejedelemmel 1717-ben Törökországba érkezett bujdosók utódai ugyanis több mint 120 éven át kimutathatóak a rodostói anyakönyvekben. Elsősorban a *Kőszeghy*, a *Detrich*, a *Katinkay*, a *Horváth* és a *Györök* név maradt fenn sokáig Rodostóban. Hogy ez a helytállás és a hűség bizonyítéka lenne, képtlen. Sokkal inkább a bécsi udvar hazatéréssel szembeni merev elzárkózásának tudomásulvételéből fakadó kényszerű emigráció. Azért maradtak emigránsok, mert más választásuk nem volt.

Az első nemzedék soraiban is voltak azonban olyanok, akiknél — eltekintve a kényszerhelyzettől, amin nem változtathattak — belső meggyőződésből fakadt a helytállás. Ilyen volt elsősorban a fejedelem hűséges íródeákja, *Mikes Kelemen*, akit 1711-ben, a szabadságharc elbukásakor senki sem kényszerített arra, hogy a biztos jövőt feleselje a hontalansággal, a birtokai jövedelméből fakadó jólétet a ninstelenséggel. Mikes önként, hűségéből követte szeretett fejedelmét idegen földre. Az erdélyi országgyűlés 1717-ben mondta ki rá az ítéletet: az örökös számkivetést és javai elkobzását. Édesanyja hiába kérte, hogy *Károlyi Sándor* felajánlott segítségét igénybe véve, folyamodjék kegyelemért az uralkodóhoz, nem volt hajlandó erre. Pedig akkor már megismerte a hontalanság keserű kenyerét és a reménytelenség lelkiállapotát. Akkor is kitarzott az öreg fejedelem mellett, amikor a számára oly kedves *Kőszeghy Zsuzsa* 1726-ban hátat fordított Törökországnak és Lengyelországba települt. Rákóczi halála után megszűnt a feladat, amelynek életét szentelte. Öt évvel később, 1740-ben meghalt Károly császár, akinek nevében kimondták az örökös száműzetést a kuruc bujdosókra. Mikes, bízva az új uralkodó, Mária Terézia nagyvonalúságában, kegyelmi kérvényt nyújtott be, reménye azonban nem vált be. *Ex Turcia nulla redemptio!* véste könyörtelenül aktájára a kamarilla.

Mikes zokszó nélkül tudomásul vette, hogy Isten akaratából örökre száműzetésben kell maradnia. A buzgó katolikus Mikes Kelemen, református őseinek predestinációra hajló hitével vetette alá magát az Úr rendelkezésének és vakon bízott az üdvösségben. Az öreg bujdosók egymás után haltak el mellőle, a fiatalok pedig irigykedtek rá, pedig csak hitben volt gazdagabb náluk. 1758-ban a Porta őt nevezte ki a magyar emigránsok vezetőjévé és ez csak fokozta a bajait. Két évvel a halála előtt nagy öröm érte: sikerült levélben kapcsolatba kerülnie mostoha testvérevel és egyik unokaöccsével. Utolsó levelében, amit képzeletbeli nagynénjének írt, elkeseredés és panasz nélkül, tényként állapítja meg, hogy élete nagy részét haszontalan bujdosásban töltötte. Ebből Mikes Kelemen szerint egy kivezető út van: az Isten akaratába való belenyugvás, a jó halálért és az üdvösségért imádkozás, amely megszabadít bennünket mind a büntől, mind a bujdosástól...

Megalkuvásról a Rákóczi emigrációban nem beszélhetünk, mert a bécsi udvar merev elzárkózása a hazatérés engedélyezése elől, eleve feleslegessé és értelmetlenné tett minden hűtlenségi kísérletet. Árulókat azért így is találunk Rodostóban, de nem a magyarok soraiban, hanem a fejedelmet körülvevő idegen kalandorok között. Ilyen volt például *Paul Wilhelm Bohn* dán mérnöktszist, akit kém megbízatással küldött a bécsi udvar 1727-ben Rodostóba. Rákóczi titkára lett és a fejedelem minden fontosabb leveléről másolatot küldött Bécsbe. Rákóczi 1734-ben Párizsba küldte, ott azonban leleplezték és a Bastille-ba zárták.

Ha árulással nem is vádolható a rodostói kolónia, a történelmi kiszolgáltatottság, a tétlenség és az elszigeteltség rányomta bélyegét az egyre sorvadó közösségre.

Az emigráns békétlenségről, egyenetlenségről és irigységről egyik levelében így ír Mikes: « Egy állapotban vagyunk... Csak az a különbség lehet, hogy egyikének jobb egészsége legyen, a másik többet ehetik, ihatik, a harmadikának jobb lába lévén többet sétálhat a tengerparton. Ha már ezek méltók az egyenetlenségre és az irigységre, vigyük a János pap ítélőszéke elé... De amíg odaérkezünk, én azt gondoltam, hogy ez mind csak attól legyen, hogy a bújdosóknak... foglalatosságuk kevés lévén, az időt elunják, és csak mindenkor egymás ábrázatját látni, azt is elunják. És így végtére csak az unodalomból származnak a feljebb említett beste kurafiak. »

Ahogy csökkent a hazatérés reménye, úgy sorvadt a kolóniát összetartó közösségi tudat. Különösen a fejedelem halála után vált nehezzé a rodostói légkör, meglazult a fegyelem, előtérbe került az önzés, a bújdosók egymásnak estek. A bűnbak természetesen a hűség és a becsület mintaképe, Mikes volt, aki nem volt hajlandó elkótyavetyélni honfitársai között a fejedelem csekélyke vagyonát, hanem megőrizte a törvényes örökösnek, Rákóczi Józsefnek. Aztán egyre fogytak és végül már egy szilvafa árnyékában is elfértek. A rodostói bújdosók utódai azonban még sokáig kimutathatóak a helyi plébánia anyakönyveiben.

Hadd hozzam fel példának a Mikes által sokat emlegetett Kőszeghy Zsuzsa testvérbátyjától, Jánostól származó utódok rodostói nyomait. *Kőszeghy Jánosnak* hat gyermeke volt, közülük *György* Rodostóban alapított családot, a város leggazdagabb kereskedőjének, az olasz Marco Vitalinak Mária nevű lányát vette feleségül. Nevét *Gergely* fia vitte tovább, aki kereskedő volt és diplomata. Magyarul már nem tudott, de büszke volt magyar származására. Ő hozta a rodostói Rákóczi-kutat és annak feliratával is hitelt tett magyarsága mellett. Neki is olasz felesége volt, akitől hét gyermeke született. Kőszeghy Gergely 1828-ban halt meg, 59 éves korában. Legidősebb lánya, *Cecilia* egy előkelő keresztény arab kereskedőhöz: *Naum Saih*hoz ment feleségül. Ebből a házasságból született Mária Heléna, annak az *Aslan Péter* konzulnak az édesanyja, aki 1888-ban fogadta a Rodostóba látogató Thaly Kálmánt. A magyar vendéget a konzul 18 éves *György* fia kalauzolta a városban. Ő már a hetedik nemzedékhez tartozott, a Rákóczi emigráns Kőszeghy János szepunokája volt. A magyar nyelvtudás után már a magyar név is eltűnt, az Aslánokban azonban még élénken élt a magyar származás tudata. Akárcsak Kőszeghy Cecilia fiában, *dr. Saih* bej ezredesben, aki Thaly látogatásakor kegyelettel őrizte Mikes Kelemen pecsétnyomóját, amely Mikes halálakor a Kőszeghyekre maradt. A török ezredes ezt a pecsétnyomót, aranykeretbe foglalva, Mikes óraláncán viselte. Thaly szerint *Saih bej* annyira büszke volt magyar eredetére, hogy fiával együtt fel akarta venni a Kőszeghy nevet. Ekkor már 150 év eltelt Rákóczi fejedelem halála óta és a bújdosók emlékeit még mindig hűséggel őrizték eltörökösödött utódaik.

Itt kell megemlékeznünk a rodostói kolónia utolsó tagjáról, az előadásom elején már említett *Öreg Horváth István*ról, aki 1799-ben, 121 éves korában halt meg Rodostóban. 1678-ban született, két évvel Rákóczi után, akit 64 évvel élt túl. Miután Rákóczi udvari papja, *Luvari Antal* kiváltotta a gályarabságból, nem tért haza, hanem letelepedett a bújdosók között, hogy aztán valamennyit eltemesse. 65 éves volt, amikor Luvari plébános összeeskedte a görög származású Konstanciával, akivel 56 évig éltek együtt. Hét gyermekük közül csak kettőt hagyott meg a pestis járvány: *Máriát* és *Magdolnát*. Utóbbi a magyar *Kutassy István*hoz ment feleségül. A görög rokonság *Ojerosz Stefanosznak*, *Öreg Istvánnak* hívta az aggastyán magyart, akit felesége a Magyarok Kertjébe temetett el, a többi bújdosó mellé. Mivel a Márvány tenger partján lévő műút építéskor felszámolták a magyar temetőt és a csontokat közös sírba temették az új örmény temetőben, így biztosak lehetünk abban, hogy Mikes Kelemen ugyanabban a sírgödörben nyugszik, ahol Horváth István. Mikesnek minden oka meg van arra, hogy hálás legyen *Öreg Istvánnak*, aki halála után magához vette a kéziratát és 1786-ban haza küldte egy *Mészáros* nevű szolnoki magyarral. Mészáros Bécsben *Görög Demeter* újságszerkesztőnek adta át az értékes szellemi hagyatékot. A matuzsálemi kort megért öreg bújdosónak köszönhetjük, hogy fennmaradtak ránk a fejedelem íródeákjának törökországi levelei.

Hogyan élt a hűség szelleme a rodostói kurucok idegenbe került utódaiban? Erre két ismert példát szeretnék felhozni: *Bercsényi Miklós* kuruc fővezér László fiát és *Tóth András* egykori fejedelmi apród Ferenc fiát.

Bercsényi László a francia huszárság megalapítója élete nagy részét Párizsban töltötte. 1740-ben merült fel először benne a hazautazás vágya, amit ki is fejtett Pálffy János császári tábornokhoz írt levelében. Miután 1757-ben marsallá nevezték ki, Bécsben is megnőtt a tekintélye, különösen mivel XV. Lajos is támogatta kérelmét. Mária Terézia 1759-ben jóváhagyta a kegyelmi kérvényt, az elkobzott Bercsényi vagyoni visszaadásáról azonban nem intézkedett. 1760 őszén a francia udvar Bercsényit küldte Bécsbe, József trónörökös esküvőjére. Bécsi tartózkodása alatt letette a hűségesküt a királynőre, hazatelepedése azonban — anyagi okokból — mégsem valósulhatott meg. Hazatért viszont a francia forradalom idején Ferenc fia és László unokája. Amikor 1906-ban Bercsényi Miklós hamvait hazaszállították Rodostóból Kassára, dédunokája, az utolsó Bercsényi sírját már hiába keresték a kassai temetőben.

A második nemzedékben tovább élő hűségre példa báró *Tóth Ferenc* élete is. Édesapja, *Tóth András*, aki Mikes Kelemenhez hasonlóan a fejedelem nemesi apródja volt, 13 éves korában került emigrációba, majd 23 éves korában francia szolgálatba állt, miután Rodostóban csatlakozott a francia huszárezred megszervezésén fáradozó Bercsényi Lászlóhoz. Hamarosan a híres huszárezred vezetője ezredese lett, majd a negyvenes évek végén katonai erényeit tábornoki ranggal jutalmazta a király. 1755-től veje, gróf Vergennes konstantinápolyi francia követ mellett teljesített diplomáciai szolgálatot. Gyakran felkereste rodostói magyar barátait és 1757 nyarán egy ilyen látogatás alkalmával Rodostóban, honfitársai között érte a halál. Rákóczi udvari papja, Luvari

Antal temette el Tóth András tábornokot a rodostói magyarok temetőjében, a *Hortus Hungarorumban*, ahonnan csontjai — a sírkert felszámolásakor — Mikes és az említett Öreg Horváth István társaságában kerültek közös sírba, az új örmény temetőben.

Egyetlen fia, Ferenc 1733 nyarán született Franciaországban. Rendkívül sokoldalú ember volt, aki mint katona, mint diplomata és mint kutató egyaránt nagy eredményeket ért el. Ő is a Bercsényi huszároknál szolgált és 21 éves korában már kapitányi rangja volt, 1755-től nyolc évet Törökországban töltött, sógora mellett, diplomáciai szolgálatban. 1767-ben a francia király a tatár kán *bakcsiszeráji* udvarába küldte, ahol 3 évig a kán katonai tanácsadója volt, az oroszokkal vívott háborúban. Később Konstantinápolyban újjászervezte a török tüzérséget, megerősítette a Dardanellákat, valamint a Boszporuszt és így elhárította azt a veszélyt, amit az orosz hajóhad jelentett a török birodalomra. A Boszporuszt védő egyik erődítményt — tervezőjéről — ma is « *madzsar kaleszi* »-nek, magyar várnak hívják. Az ő fejében született meg a Földközi tengert a Vörös tengerrel összekötő csatorna terve és számos műszaki találmánya is volt. 1787-ben XVI. Lajos az egyik legfontosabb francia vár, *Douai* parancsnokává nevezte ki. Ott érte a forradalom, menekülnie kellett. Elvesztett számára a szülőházaja, hontalan lett a bujdosó fia. Svájcban keresett menedéket, ott találkozott gróf Batthyányi Tóddal, aki rábeszélte, hogy térjen haza ősei földjére és ennek érdekében forduljon kegyelmi kérvénnyel a bécsi udvarhoz. I. Ferenchez intézett kérvényének érdemes idézni az első mondatát: « Felség! Mielőtt abban a reményben ringathatnám magam, hogy életemet hazámban, Magyarországon fejezhetem be, és elnyerhetem azt a jogot, hogy itt Császári Felséged uralma alatt élhetek, atyámnak, *Tóth Andrásnak*, aki ifjúkorában követvén Rákóczi fejedelmet, a száműzöttek sorába felvétetett, kegyelmet kell kérnem... »

Ebből két tanulságot vonhatunk le: hogy a Franciaországban született Tóth Ferenc hazájának tekintette Magyarországot, és hogy az apák gyermekkorban elkövetett politikai hűtlenségéért a második nemzedéket is felelősnek tartotta a hatalom. Ferenc császár jóváhagyta kegyelmi kérvényét és Tóth Ferenc 1793 februárjában visszanyerte apja elvesztett magyar nemességét, családja elkobzott birtokairól azonban örökre le kellett mondania. Azonnal hazatért és a Batthyányi Tódortól kapott tarcsai házban talált otthonra. Fél évvel később már halott volt. Több mint másfél századdal a halála után a burgenlandi Tarcsafürdő (*Bad Tatzmannsdorf*) új temetőjében állították fel a síremlékét, csontjai azonban a régi temető jeltelen sírjában pihennek, valahol a Vogelsang nevű erdő szélén. Mint tudjuk, az apa, a kuruc Tóth András török földben nyugszik, a bujdosó fiát azonban haza hozta a hűség szelleme, akárcsak a nagy Bercsényi Miklós unokáját és dédunokáját.

Már szó volt arról, hogy a kuruc emigráció helytállása nemcsak a bujdosók elvhűségével magyarázható, hanem azzal is, hogy a bécsi udvar eleve elzárta a hazatérés lehetőségét, így tehát nem voltak csábításnak, kísértésnek kitéve. Ez a felismerés nem csökkentheti tiszteletünket az eszme és a haza iránti hűség olyan példaképei iránt, mint amilyen Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Öreg Horváth István és a többi kevésbé ismert örök bujdosó volt.

A Kossuth-emigráció sorsa

Hozzánk a Kossuth emigráció áll a legközelebb, nemcsak időben, de a sorsát meghatározó törvényszerűségeket vizsgálva is. Még sohasem hagyta el politikai okokból egyidejűleg olyan nagy tömeg Magyarországot, mint Világos után, de a visszatérés lehetősége sem volt, megalkuvás árán — az elvek eladásával, vagy legalább is feladásával — ilyen nagy! Az elképzelésekben és törekvésekben ugyanúgy sok hasonlóságot találunk az 1849-es és az 1956-os emigráció között, mint a problémák és a csalódások területén. Ugyis mondhatnánk, hogy a veszített szabadságharc földönfutói sorstársaink a múltban, az ő példájukból olvashatjuk ki leginkább a számunkra is érvényes eredményt a helytállás és a megalkuvás közötti válaszkeresésre.

Van azonban egy döntő különbség is. Mégpedig az, hogy a megtorlás Világos után közel sem volt olyan brutális, mint 1956 november 4-ét követően, a megbocsájtás szelleme pedig sokkal nagyvonalúbban érvényesült a Bach-korszak után, mint a Kádár-i liberalizálódás idején. Ez az oka annak, hogy — ellentétben a Rákóczi szabadságharc bujdosóival — a 49-es emigráció nyomtalanul eltűnt.

A turini remete hosszú élete végén jogos keserűséggel állapította meg: « A magyar emigráció sem pótolódott, sem ki nem halt, sem elvei nem jutottak érvényre, hanem elmállott, elpárolgott, mint a kámför, nyomtalanul. »

Érdemes röviden megvizsgálni ezt az alig két évtizedes folyamatát a Kossuth-emigráció felbomlásának. Görgey fegyverletételének a híre 1849 augusztus 17-én érkezett Orsovára, ahol a határmenti ligetekben a menekültek százai tartózkodtak. Az ország elhagyásának két útja volt: csónakon át a Dunán Szerbiába, vagy a török fennhatóság alatt álló román földre, amelynek határát Orsova közelében egy patak jelölte. Az utóbbi biztonságosabb útnak látszott. Kossuth Lajos — két napi orsovai tartózkodás után — hintóba ült és szürkületkor elindult a soha véget nem érő hontalanság felé. A határpatak közelében táborozó menekültek felismerték a hintó utasát és a nép megindult vezére után. Amikor a patak hídján átdübörgött a kocsí, egy korszak zárult le Kossuth Lajos és a magyar nép életében.

A Kossuth-emigráció első állomása ugyanaz a Viddin volt, ahol 150 évvel korábban a szultán Thököly kuruc seregének szálláshelyét kijelölte. A város felett, egy dombtetőn állt a Dunát védő török erőd, ennek falai alatt terült el a magyar menekültek tábora.

Fiala János honvéd ezredes így emlékezett vissza emlékiratában az első napok hangulatára: « Szomorú látvány nézni a lerongyolódott, kiéhezett szabadsághősöket. Némelyiket a láz kínozza. Maguk elé bámultak és néztek a semmibe. Teljes közöny lett urrá rajtuk. »

Felmerül a kérdés, hányan lehettek a viddini magyar táborban. Egy október 8-án felvett létszám kimutatás szerint, a katonák száma háromezer volt és ehhez jött még legalább ezer polgári személy. Október 2-án kapitulált Komárom vára és ez demoralizálóan hatott a különben is elkeseredett menekültekre. Így Hauslab császári tábornoknak könnyű dolga volt, amikor azzal a feladattal érkezett Viddinbe, hogy a büntetlenség ígéretével haza csábítsa a magyar tábor lakóit. A menekültek nagyrésze hazaindult a rendelkezésükre bocsájtott hajókon. Mintegy félezer menekült maradt csak Kossuth mellett. Még a tél beállta előtt átszállították őket Viddinből a természet által jobban védett hegyi városkába, Sumlába. 1850 január 26-án itt készült a következő felmérés a magyar menekültekről. Ebben a névjegyzékben már csak 492 személy szerepel. Közülük 180 tiszt, 260 közlegény, 44 asszony és 8 gyermek. Ez a szám nem foglalta magába a lengyel és az olasz légió tagjait. További csökkenést jelentett a menekültek létszámában a mohamedán hitre áttért « renegátok » elszakadása Kossuthtól 1850 február közepén. Döntésük motívumait és súlyát érdemes behatóbban vizsgálni.

Miután Bécs a magyar, Moszkva pedig a lengyel menekültek kiadását követelte a szultántól, a porta úgy próbálta a külső nyomást elhárítani, hogy felajánlotta az emigránsoknak a teljes védeltséget jelentő mohamedán hitre való áttérést. A többség Kossuthal az élen, határozottan visszautasította a szultán ajánlatát, amelynek végül is 238 katona tett eleget: 3 tábornok, 63 tiszt és 172 közlegény. Az áttértek közül 216 volt magyar, 15 olasz és 7 lengyel. Magatartásuk fő oka az volt, hogy részt akartak venni a várt orosz elleni háborúban, és jelentkeztek a török hadseregbe.

Csoportjukat, *Bem* tábornok — új nevén *Murat pasa* — vezetésével 1850 február végén Sumlából a szíriai *Aleppóba* irányították. Közülük többen magas rangot értek el: *Guyon* tábornok, *Kurd pasa* a damaszkuszi, *Kohlmann* ezredes, *Ferik Fejzi pasa* pedig a szmirnai helyőrség parancsnoka lett. *Kmetty György* tábornok *Kurszid pasa* néven vett részt a krími háborúban. A legmagasabbra *Guyon* emelkedett, de ő is esett a legnagyobb. A krími háborúban az ázsiai török hadsereg főparancsnoka volt. Hamarosan udvari intrikák áldozata lett, leváltották és 1856-ban, 44 éves korában megmérgezték. Az isztambuli angol katonai temetőben, egy olajfa árnyékában nyugszik. A sírját jelző fehér márványlapon, arany betűkkel ez áll: « Itt nyugszik gróf *Guyon Richárd* török főtábornok, Frankhon ivadéka, Angolhon szülötte, Magyarhon vitéze. » A törökké vált főtisztek közül nem ő volt az első halott. Bem apó évekkel megelőzte őt, már 1850 decemberében meghalt Aleppóban. Vajon árulásnak, a megalkuvás tipikus esetének minősíthetjük a renegát katonák magatartását? Ők nem vallási, hanem politikai menekültek voltak, így csak politikai elveik feladásával követhettek volna el árulást. Ennek ellenkezője történt: azért tértek át színelég a mohamedán hitre, hogy harcolhassanak elveikért és hazájukért. Őket tehát nem sorolhatjuk a megalkuvó emigránsok közé. Felmerülhet a kérdés: ha így van, akkor miért jelentett a megalkuvás szándékára példát a katolikus hitre való áttérés gondolatával foglalkozó Thököly? Azért, mert akkor a vallásszabadságért folytatott harc összefonódott a Habsburg-ellenes függetlenségi háborúval: a hit a politikával. A 48-as szabadságharcban viszont vallási szempontok nem játszottak döntő szerepet, így a mohamedán hitre tért menekültek politikai téren nem váltak renegátokká.

A forradalom vezetői közül többen már a bukás előtt külföldön tartózkodtak, mint Kossuth diplomáciai ügyvivői: így *Andrássy Gyula* Isztambulban, *Szalay László* Londonban, *Teleki László* pedig Párizsban tevékenykedett. Mások, mint *Szemere Bertalan* miniszterelnök, *Hajnik Pál*, vagy *Ivánka Zsigmond* érvényes útlevelel érkeztek török földre és onnan sietve tovább utaztak Franciaországba, vagy Angliába. A komáromi kapitulánsok, *Újházy László* kormánybiztossal az élen már 1849 decemberében Amerika földjére érkeztek és ott igyekeztek közbenjárni Taylor elnöknel a Törökországban internált magyarok kiszabadítása érdekében.

A császári udvar horvát orgyilkosokat küldött Kossuth után Sumlára. A terv irányítója egy *Jasmagy* nevű mérnök volt, aki beszélt a balkáni nyelveket és jól ismerte a vidéket. Feladatai közé tartozott: Kossuth életmódjának figyelése, besúgó hálózat kiépítése, a rémhírterjesztés, a menekültek iratainak ellopása és a hazuról érkező levelek elsikkasztása a török postán. Kossuthal egy *Bárdy* nevű őrmester 1849 december 17-én közölte, hogy *Jasmagy* — horvát martalócok felhasználásával — merényletet tervez ellene. *Bárdy*, aki híresen nagyerejű ember volt, az emigráció első hónapjaiban azzal csillapította elkeseredését, hogy Konstantinápolyban minden útjába kerülő osztrákot és oroszot megvert. Állandó botrányai miatt csak egyetlen isztambuli magyar tartott vele kapcsolatot: *báró Orbán*. Tőle tudta meg, hogy fegyveres horvát merénylők indulnak, bécsi megbízásból Sumlába. *Bárdy* azonnal Kossuthhoz sietett és tájékoztatta, a fenyegető veszélyről. A sumlai pasa le akarta tartóztatni a horvát martalócokat, az osztrák konzul azonban, mint békés disznókereskedőket védelmébe vette őket. Az állig felfegyverzett haramiák Kossuth házával szemben szálltak meg és fenyegető magatartásukkal igyekeztek menekülésre készíteni az emigráns vezetőket. Útközben ugyanis, kikerülve a török őrizet alól, diplomáciai bonyodalmak kockázata nélkül állíthattak volna csapatát nekik.

Ezekben a tervekben fontos szerepet kapott *Dembinszky Tivadar* őrnagy felesége, aki már a viddini táborban Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott.

Fiala János ezredes így emlékezik vissza naplójában erre a kapcsolatra: « Kossuth társaságában volt D. grófnő is. Hogy ezen szamaritánus asszonynak mennyire sikerült őt felvidítani, nem tudhattam meg soha, csak annyit tudok, hogy midőn Kossuth felesége megérkezett D. grófnő hirtelen Konstantinápolyba utazott. »

Később beigazolódott, hogy Dembinszkné jó kapcsolatban volt a bécsi titkosszolgálattal. 1852-ben, amikor hamis útlevelel hazautazott Magyarországra, a bécsi titkosrendőrség főnöke mentette meg az üldözéstől, azzal az indoklással, hogy Sumlán kitűnő szolgálatokat tett az osztrák ügynököknek. Jasmagy ismerte Dembinszkné bizalmas viszonyát Kossuthal és arra számított, hogy a grófnő rá tudja venni a kormányzót a menekülésre. Feltételezhető, hogy az asszony megrémült, amikor az orgyilkosok megjelentek Sumlán és hogy ne kelljen teljesítenie Jasmagynak tett ígéretét, beteget jelentett. Így hiúsultak meg a bécsi kém Dembinszknéra épített tervei. Pár évvel később Ferenc József, a sumlai akció miatt, kitüntette a horvát martalócok két vezérét.

A kormányzó környezetéhez tartozó tiszteket bántotta, hogy Dembinszkné miatt botrányos hírek keringtek Kossuthról. Még az olyan előkelő gondolkodású emigráns vezetők sem tartották ártalmatlannak ezt a kapcsolatot, mint *Mészáros Lázár*. 1850 januárjában, Kossuthné megérkezése előtt egy háromtagú tiszti-küldöttség kereste fel Kossuthot és kérte, hogy a legújabb botrányai miatt távolítsa el Dembinszky Tivadart.

László Károly őrnagy többek között ezt írja erről naplójában: « Dembinszky Tivadar, e mindent eladni kész jellemtelen egyén volt az, akinek deli termetű, ifjú, szép, bájos neje Viddin óta mélyen tisztelt kormányzó úr homlokáról a fájdalom és a bú komoly ráncait lesimogatta, a hontalanság keserű poharát kissé édesítette... » Kossuth a tisztek kérésére beleegyezett abba, hogy Dembinszkyt a lengyel légióhoz, feleségét pedig Konstantinápolyba küldjék. László Károly ekkor ezt jegyezte fel naplójába: «... szeretve tisztelt, sőt imádott kis Istenétől szegény honunknak eltávozott azon veszélyes szirén, ki ingerlő bájaival és csábjaival Magyarhonban nyomor között bujkáló nejét s állása fontosságát vele szinte feledteté... » Dembinszkné, második férje, Rombauer Tivadar mellett, magas kort élt meg és mint az amerikai St. Louis város tekintélyes matrónája halt meg az 1920-as években...

A Kossuth körüli spiclik közül a legismertebb személyiség *Egressy Gábor* színész volt. 1848 március 15-én ő szavalta el a Nemzeti Színházban Petőfi Nemzeti Dalát. Két hónapig Szeged kormánybiztosa volt. A viddini táborban elsőként jelentkezett besúgásra Jasmagynál és ettől kezdve mindenütt Kossuth ellen lázított. Bár távollétében halálra ítélték, már 1850 szeptemberében hazatért, ahol — az emigrációban kifejtett áruló tevékenységéért — amnesztiában részesült és a színpadra is visszatérhetett.

Jasmagy gondoskodott arról, hogy a besúgók a kütahyai táborba is elkísérjék Kossuthot. A törökországi emigráció utolsó állomásáról elsősorban egykori titkára, *Szöllősy Ferenc*, valamint *Lórody Ede* volt képviselő szolgáltatták a híreket Bécsnek. Szöllősy, aki Orsovánál Kossuth kíséretében lépte át a határt, 1851-ben hazatért, Lórody pedig mint török tiszt az 1857-es bagdadi felkelés idején esett el.

Különös szerep jutott Sumlán Wágner őrnagy édesanyjának, aki pár héttel Világos után érkezett Viddinbe és szeptember végén vállalkozott arra, hogy Kossuhnéért ismét hazamegy. Wágnerné — Jasmagy ajánlólevelével — nemcsak Bach kémfőnökét kereste fel Bécsben, de még a császár szárnysegédjéhez, Grünne tábornokhoz is bejutott. Pár hónapig Magyarországon utazgatott, míg ráakadt Kossuthnéra. Ezután minden akadály nélkül kijött vele az országból. Mindez arra utal, hogy Wágnerné a bécsi titkosszolgálat engedélyével hozta ki a kormányzó feleségét. Az idős asszony halálos ágyán, Kütahiában állítólag be is vallotta, hogy kapcsolatban állt a bécsi hatóságokkal. Sohasem tudjuk meg, hogy ki járt túl a másik eszén: Bach vagy Wágnerné. Kossuthné mindenesetre lázalomnak minősítette a haldokló beszédét és nem hitte el önvádjait. Ő egyébként is hajlamos volt arra, hogy dramatizálja menekülésének történetét, valószínűleg ezért hallgatta el, hogy nem illegálisan, hanem angol útlevelel lépte át a magyar határt.

Bach a szabadságharc elfojtását követő évben százezer forintot fordított az egész kontinenst behálózó ügynök hálózatra, amelytől négyezer jelentést kapott. A bécsi belügyminiszternek a nyugateurópai magyar emigrációban is voltak beépített emberei, Párizsból például *Csernátoni Lajos* tájékoztatta. *Varga István* volt külügyi államtitkár, aki rendőrökre adta az 1851-es összeesküvés pesti tagjait, majd *Noszlopy Gáspár* gerillavezért, miután odahaza már nem volt mit elárulnia, kiküldték Londonba, hogy Pulszky környezetéből szolgáltasson híreket az emigráció ellentéteiről és terveiről. Zarembe brüsszeli császári követ 1852 januárjában *Bangya János* őrnagy bizalmas szolgálatairól tájékoztatta kormányát és közölte, hogy Schwarzenberg herceg utasítása szerint kiengedték Bangyát a brüggei börtönből, majd pedig eljuttatták Londonba. Az is kiderült, hogy a Magyarországra utazó Dembinszknének Bangya szerzett Párizsban hamis útlevelet és ő értesítette a pesti rendőrséget is érkezéséről. Azt persze nem tudhatta, hogy Dembinszkné személyében egy « kolleganót » árult el, akit a bécsi titkosrendőrség főnökének utasítására sietve kiengedtek a börtönből.

A Kossuth emigráció árulói bizonyára nem gondoltak arra, hogy idővel minden titkos levéltár ajtaja megnyílik, leleplezve az utókor előtt a gyászmagyarokat...

Ez természetesen csak egy vékony réteg volt, az emigránsok túlnyomó többsége, ha nem is ragaszkodott mereven 48-as elveihez, nem vált árulóvá. Kossuth Lajos, amikor 1850 február 15-én elindult Sumláról Kütahiába, olyan búcsúbeszédet intézett híveihez, ami arra utal, hogy azokban a percekben önáltatás nélkül nézett a jövőbe.

« Sejtlemem az — mondotta a kormányzó — hogy az én tevékenységem meghalt hazámra nézve, hiszen az emberi élet nem olyan, mint az óramű, mit fel lehet húzni, ha egyszer lejárt. Reám Thököly és Rákóczi szomorú sorsa vár... »

Kossuth jól sejtette, valóban az örök emigráció lett az osztályrésze. És a szabadságharc többi vezető egyénisége? Kevés kivétellel valamennyi megtalálta a hazavezető utat. Csináljunk rövid számvetést róluk!

Andrássy Gyula gróf, aki előbb a zempléni nemzetőrség parancsnoka, majd mint Görgey segédtisztje vett részt a szabadságharcban, később pedig a portánál képviselte Kossuthot, noha 1851-ben halálra ítélték, 1858-ban amnesztiával hazatért. 1867-től miniszterelnök, majd 1871-től külügyminiszter volt.

Gróf Teleki László 1848-ban Pest vármegye függetlenségi képviselője, majd szeptembertől Kossuth párizsi követe volt, aki a bukás után is hű maradt a forradalom ügyéhez. 1859-ben Kossuthal és Klapkával együtt alapították meg a Magyar Nemzeti Igazgatóságot. Egy évvel később a szász rendőrség elfogta Drezdában és kiszolgáltatta Ausztriának. Miután megígérte Ferenc Józsefnek, hogy tartózkodik a politikától, szabadon engedték. Az 1861-es országgyűlésre azonban meghívót kapott, amelynek eleget tett, sőt a határozati párt vezére lett. A hazatérő emigráns lelki konfliktusa nála — öt hónappal később — öngyilkossághoz vezetett.

Szemeré Bertalan a forradalmi kormány miniszterelnöke és belügyminisztere az emigrációban szembekerült Kossuthal, egyre határozottabban támogatta az Ausztriával való kiegyezést, majd 1865-ben elborult elmével hazatért Magyarországra.

Pulszky Ferenc, Kossuth államtitkára, diplomatája és barátja, miután 1866-ban hazatért nem a « 48-asokhoz » csatlakozott, hanem a Deák párt országgyűlési képviselője lett.

Klapka György tábornok a kiegyezés után tért haza és belőle is képviselő lett, de legalább nem Deák, hanem Tisza Kálmán balközép pártjában.

A két *Perczel: Mór és Miklós*, a szabadságharc kiemelkedő katonai vezetői is 1867-ben tértek haza és mindketten a kormány szolgálatába álltak, akárcsak *Türr István* tábornok Garibaldi hadseregének főfelügyelője. Sok csalódás és megpróbáltatás után Kossuth papja, *Ács Gedeon* református lelkész is a hazatérést választotta. *László Károlyt*, a kormányzó egykori titkárát, az amerikai emigráció egyik legeredményesebb vállalkozóját, aki végül hű maradt Kossuthhoz, a honvágy vitte haza, a kiegyezés hírére.

Alig találunk olyan 48-as politikai vezetőt, aki emigrációban halt meg, mint *Mészáros Lázár* hadügyminiszter, az író *Jósika Miklós*, vagy a Kossuth mellett haláláig kitartó *Ihász Dániel* ezredes. Itt kell megemlíteni az 1851-es összeesküvés egyik főszereplőjének, *Rózsafy Mátyásnak* a nevét. Elfogták, halálra ítélték, de megszökött és előbb Londonba, majd Amerikába emigrált. A polgárháborút végigharcolta és őrnagyi rangban szerelt le. Ő lett a New Yorki Magyar Egylet első elnöke és az « Amerikai Magyar Nemzetőr » alapító tagja. A kiegyezés után szinte valamennyi barátja hazatért, ő azonban továbbra is Kossuth fanatikus híve maradt. A nemzeti hősök arlingtoni temetőjében lévő sírjáról hiányzik egy mondat: « Itt nyugszik az az amerikai magyar, aki sohasem engedett a 48-ból... »

Utoljára hagytam a komáromi kapituláns *Ujházy László* kormánybiztos nevét, aki két magyar település: az Iowa állambeli New Buda és a texasi Sírmező megalapításával játszott jelentős szerepet az amerikai magyar emigráció történetében. Bár ő végig Kossuth híve és barátja maradt, a kiegyezés után őt is megingatta a hazatérés lehetősége. Távollétében jelöltette magát a budapesti helyhatósági választáson, de azon csúfos vereséget szenvedett. A kudarc annyira letörte, hogy röviddel később, 1870-ben 77 éves korában, a texasi « Sírmező »-n vadászfegyveréből golyót röpített a fejébe. Az emigrációból a halálba menekült, akárcsak 18 évvel korábban költő barátja, Kerényi Frigyes, akihez Tompa Mihály a « Levél egy kibújdosott barátom után » című versét írta, az ismert záróssal: « Szívet cseréljen az, ki hazát cseréli! »

A Kossuth emigráció tulnyomó többsége tehát a bizonyos megalkuvással elkerülhetetlenül együttjáró hazatérést választotta. Voltak akik már 1867 előtt kegyelmet kértek az uralkodótól, a többség azonban a kiegyezés után, amnesztiával tért haza, két évtizedes száműzetés után. Még a kormányzó fia, a « sasfiók » is hazatért, igaz csak apja halála után, annak koporsóját kísérve. *Kossuth Ferenc* 9 éves gyermek volt, amikor 1850-ben apja nagynénjével, Ruttkaynéval és Tivadar öccsével elhagyta az országot és 53 évesen tért haza. Kiváló vasútépítő mérnök volt, odahaza azonban a politikai pályára lépett, 1895-ben a Függetlenségi Párt képviselője, majd elnöke lett. A párton belül a megalkuvó irányzat híve volt. Hogyan is politikálhatott volna másképp Kossuth fia, akit halálra kötelezett az uralkodó nagyvonalú, megbocsájtó gesztusa?! Végző summaként hadd idézzem megegyezően Kossuth Lajosnak az emigrációról leírt keserű megállapítását:

« ...elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul! »

Nem volt még szó az emigrációnak az otthonra gyakorolt befolyásáról, amely mindhárom vizsgált korszakban kimutatható, de kétségtelenül 1842 után volt a legélelkebb. Mindkét bujdosó kuruc fejedelem az osztrák-török ellentétek kiéleződésére építette a hazatérés reményét és a nyugat-európai hatalmakat, elsősorban Franciaországot is igyekeztek Bécs ellenes politikára hangolni. A párizsi udvar évtizedeken át ápolta a reményt a törökországi magyar bujdosók vezetőiben, de XIV. Lajos ugyanúgy nem gondolt komolyan Thököly támogatására, mint XV. Lajos Rákóczi megsegítésére. A hazai ellenállás tudott ezekről a diplomáciai kapcsolatokról és felértékelve a bujdosó fejedelmek nyugati összeköttetéseit, épített azokra. Bécs annyira nagy jelentőséget tulajdonított Thököly és Rákóczi hazai befolyásának, hogy megkövetelte a portától: Magyarország határaitól távol jelölje ki lakóhelyüket. Ezért kellett Thökölynek Nikomédiában, Rakócziak pedig Rodostóban letelepednie. A magyar nép az öreg kuruc fejedelmet ugyanúgy haza várta, mint később mostohafiát. Jellemző, hogy még Rákóczi halála után is jártak magyarországi látogatók Rodostóban, így az a Mészáros nevű szolnoki magyar, aki az Öreg Horváth István megbízásából hazavitte Mikes leveleit.

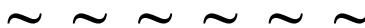
Kossuthot nemcsak haza várták hívei, de meg is mozdultak az érdekében. Az 1851-ben Mack József és Figyelmessy Fülöp által szervezett összeesküvést nagyon sokan támogatták Erdélyben, Pesten, sőt Bécsben is. November végén Hamburgban letartóztatták a kormányzó futárát, *Pataki Móricot*, akinél névsor volt a Kossuth-érzelmű hazafiak pontos címével. Így jutott a szervezkedés kulcsa a bécsi titkosrendőrség kezébe. Hamarosan megkezdődött Magyarországon és Erdélyben a legjobb hazafiak letartóztatása, akik valamennyien egy felelőtlen és rosszul előkészített politikai kísérlet szerencsétlen áldozatai voltak. Kossuth később sem mondott le a felszabadító háború tervéről. Bár elképzelései sohasem valósultak meg, mégsem minősíthetjük külföldi diplomáciai tevékenységét teljesen eredménytelennek. A francia és az olasz segítség terve, amelyre a kormányzó épített, abban a korban egyáltalán nem volt irreális. A magyarság és az Ausztriával szembenálló hatalmak között az emigráció jelentette az egyetlen kapcsolatot. Az is tény, hogy *Kossuthék* tartották ébren a magyar kérdést a nyugati sajtóban és ennek közvetlen hatása volt az események alakulására. 1859-ben, a francia-osztrák háború idején, Kossuth arra igyekezett rábírni a franciákat, hogy fogadják el szövetségesnek a magyarságot, hogy a háború közös céljának tekintsék az olasz és a magyar kérdés megoldását, valamint, hogy Fiume felől sereggel jöjjenek Magyarországra. III. Napoleon a fiúmei betörést az angolok semlegességétől tette függővé. Kossuth ekkor propaganda-hadjáratot indított Angliában a Derby-kormány ellen és sikerült is megbuktatnia. Helyébe a semlegesség elvét valló Palmerston kormány lépett. Az emigráció reményeit sajnos lerombolta az ellenfelek időelőtti, gyors kibékülése. Mégsem volt mindez hiábavaló. Kossuth élénk francia kapcsolatairól ugyanis a bécsi udvar is tudott és ez befolyással volt az 1860-as októberi diploma kiadására, amely az első lépés volt a magyarság alkotmányos jogainak elismerése felé. Ugyanígy az 1866-ig fennállt olaszországi magyar légió és a felkelés veszélye is feltétlenül hatással volt a kiegyezés létrejöttére. Nagyon is indokolt annak feltételezése, hogy a kiegyezés nem következett volna be, ha az emigráció által felidézett veszély árnyéka nem lebegett volna a bécsi udvar felett.

Ennyit a történelmi emigrációk hazai hatásáról. Ami pedig a helytállás és a megalkuvás közötti ingadozás mérlegét illeti, befejezésül szeretném a következő egyéni konklúziót levonni: az emigráció olyan természetellenes állapot, amelyből az egyén ösztönösen kiutat keres. Ez két irányba történhet: egyrészt hazafelé, ha annak lehetősége biztosítva van (lásd Kossuth emigráció), másrészt az idegen környezetbe való beolvadás útján (mint a rodostói bujdosók utódai). Az első út csak a menekülést motiváló politikai elvekről való lemondás árán járható, míg a második megoldás a nemzeti identitás feladását jelenti. Mivel a kísértés egyik, vagy a másik irányból mindig nagy volt, nem ítélnék el azokat az emigráns ősünket, akik engedtek a csábításnak. Megvetésünkre csak az árulók, besúgók, rendőrspiclik szolgáltak rá, évszázadok távlatából is. Mivel a helytállás útja mindig nagyon keskeny volt, különös nagyrabecsülésünkre és tiszteletünkre méltóak azon kevesek, akik — mint Mikes, Ihász, vagy Rózsafy — holtukig kitartottak ezen nehéz, göröngyös ösvényen.

Kossuth keserősége csak részben volt indokolható. A 49-es emigráció ugyanis csupán mint az emberek közössége oszlott fel, túnt el, de mint szellemi forrás fenmaradt, akárcsak a Thököly, vagy a Rákóczi emigráció, és ma is hat ugyanúgy, mint idekint a mi sorainkban. Az elvesztett szabadságharcok ugyanis emigrációik közvetítésével táplálják a nemzet öntudatát és a későbbi szabadság törekvések szellemét. Így tehát hosszú távon nincs bukott szabadságharc, de nincs bukott történelmi emigráció sem!

IRODALOM

- Mikes Kelemen: *Törökországi levelei*, Bp, 1905.
 Dr. Karácson Imre: *A Rákóczi-emigráció török okmányai*, Bp. 1911.
 Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*, VII. Kötet, 1898.
 Köpeczi-Várkonyi: *II. Rákóczi Ferenc*, Bp. 1976.
 Mika Sándor: *Az erdélyi ház Konstantinápolyban*, Bp. 1907.
 Thaly Kálmán: *Konstantinápolyi újabb kutatások a Rákóczi-emigráció koráról*, Bp. 1890.
 Bóka Éva: « *Charles de Ferriol márkai portai követsége* », Történelmi Szemle, 1982/3.
 Dénes Tibor: « *César, a 'török'* », Új Látóhatár, 1975/1.
 Thaly Kálmán: *Rákóczi emlékek Törökországban*, 1893.
 Thaly Kálmán: *Rodostó és a bujdosók sírjai*, 1889.
 Szadetzky Lajos: « *A bujdosó kurucok emlékei Törökországban* », Századok, 1904.
 Juhász László: *A Héttoronytól Kufsteinig*, München 1982.
 Juhász László: *Magyarok az Újvilágban*, 1979.
 Hajnal István: *A Kossuth-emigráció Törökországban*, Bp. 1929.
 Jánossy Dénes: *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, Bp. 1940.
 Ács Tivadar: *A száműzöttek*. Fiala János honvédezedes emlékiratai az emigrációból, Bp. 1943.
 Krudy Gyula: *A magyar sasfők*, Bp. 1943.

Számadás

Hollandiai Mikes Kelemen Kör (1951-2001)
Kalligram, Pozsony, 2001.

GAÁL, Enikő :

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR MINT A NYUGAT-EURÓPAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ KULTURÁLIS FELLEGVÁRA

Bevezető

Ez a dolgozat személyes élmények, tapasztalatok, érzelmi kötődés, vagyis személyes indíttatás eredménye.¹

Mikor Hollandiába mentem egy évre nyelvgyakorlás céljából, még nem is hallottam a Mikes Kelemen Kör létezéséről. Mondhatni véletlenül találtam rá szakdolgozatom témájára 1998 őszén, mikor egy kis magyar szóra vágyva értesültem arról, hogy Hollandiában is vannak, akik emlékezni szoktak október 23-án. Az egész országból összegyűlt magyarok körében a vianeni Magyar Otthonban való ünneplés különleges hangulata, majd a havonkénti összejöveteleken szerzett élmények, és a megismert emberek elbeszélte életútja arra döbentett rá, hogy a magyarságnak, és az egyetemes magyar kultúrának egy talán nem kellően ismert és megbecsült darabjával és színfoltjával van szerencsém megismerkedni.

Éppen ezért dolgozatom figyelemfelkeltés kíván lenni.

Szeretném felhívni a figyelmet azokra az értékekre, melyeket a magyar emigrációnak azon felelős gondolkodású része hozott létre, amely küldetésként élte meg az anyaországtól való kényszerű elszakadást azzal a meggyőződéssel, hogy cselekedeteivel új hazájában is az egyetemes magyarság ügyét szolgálja.

Ugyanakkor dolgozatommal arra a szellemi potenciálra is szeretném ráirányítani a figyelmet, amely még ma is jelentős erőket mozgósíthatna a magyarság szolgálatában, ha értő közönséget, és méltó partnert találna az anyaországban.

Nem osztom azt a szekfüi gondolatot², mely szerint minden száműzött élete a köznek haszontalan. Vagyis aki elhagyta a hazát, elveszett a haza számára.

Ezért kívánok áttekintést adni ennek az emigrációnak talán legkiemelkedőbb nyugat-európai szellemi fórumáról, a Hollandiai Mikes Kelemen Körről, néhány támpontot adva a téma további kutatását, kifejtését szükségeségét és időszerűségét hangsúlyozva.

Dolgozatom tárgyának olyan témát választottam, amely még csak részben történelem, hiszen egy még ma is aktívan működő szervezetről van szó, melynek alapítóival is volt alkalmam találkozni és beszélgetni. Fontosnak tartottam az ő visszaemlékezéseiket beépíteni, ill. sok más egyéb primer forrás alapján dolgoztam, melyek nem találhatók meg közgyűjteményekben, hanem magántulajdonban vannak. Éppen ezért köszönetet szeretnék mondani a Hollandiai Mikes Kelemen Kör tagjainak, akik készséggel rendelkezésemre bocsátották a dokumentumaikat. Különösen pedig Czigány Lórántnak, Tóth Miklósnak és Tüski Istvánnak, akik tanácsaikkal is sokban segítettek munkámat.

1. Magyarok Hollandiában

Határon túli magyarokról beszélni történelmünkben tipikusan XX. századi jelenség. Ezen kategória kettős összetevői egyfelől azok a magyarok, akik a trianoni, ill. a második világháborút követő határmódosítások miatt, lakhelyüket nem változtatva kerültek az országon kívülre, másrészt azok a magyarok, akik önként, vagy kényszerítő okok hatására lépték át az országhatárt. Kivándoroltak, kimenekültek, kitelepültek vagy kitelepítették őket.

Mielőtt rátérnék ez utóbbi csoportból a Hollandiába kerültek közelebbi vizsgálatára, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a velük kapcsolatos, ill. a rájuk vonatkozó fogalmakat illetően az *Encyclopaedia Hungarica* (Hungarian Ethnic Lexicon Foundation 1992-1998) meghatározásait vettem alapul.

A „határon túli magyarok” fogalmával szemben az „emigráció” ugyan nem XX. századi jelenség, de tény, hogy e század demográfiai problémáinak magyaráztatásánál beszélhetünk róla úgy, mint a magyarországi népességszökkenést befolyásoló egyik fontos tényezőről. Az ezt megelőző századokból két jelentősebb, -mindkét esetben politikai okokkal magyarázható- emigrációról szokás megemlékezni: a Rákóczi szabadságharc bukását követő 1711-es, ill. a másik levett szabadságharcunk, az 1848/49-et követő Kossuth-emigrációról. Azonban ezek egyike sem érintette közvetlenül Hollandiát.

¹ Gaál Enikő ezt a dolgozatát a Károli Gáspár Református Egyetemen nyújtotta be szakdolgozatként.

² Szekfü Gyula: *A száműzött Rákóczi* (címetek ld. bővebben a bibliográfiában)

Hollandia tehát nem elsősorban bevándorlók, vagy menekültek képében találkozott először magyarokkal. A két egymástól távol fekvő ország lakóinak már korábban volt alkalma egymással megismerkedni, még hogyha ez a sok évszázados kapcsolat egyoldalú kezdeményezés, és főleg egyirányú mozgás következtében történt is. Vagyis a magyarok mentek, láttak, tanultak, és a XX. századtól mondhatjuk, hogy nagyobb számban maradtak is Hollandiában. Mert az első jelentősebb, számontartott magyar csapat tagjai, -akik a holland történelemben (Németalföld helytartójaként) „Magyarországi Mária” néven ismert II. Lajos királyunk özvegyével érkeztek Németalföldre- jórészt hazatértek. Vagy elég, ha a XVI-XVIII. században rendszeresen megjelenő, elsősorban református peregrinus diákjainkra gondolunk, akik többségükben még mindig hazatértek, és a Hollandiában szerzett lelki, szellemi és olykor anyagi javait is itthon hasznosították.³

A nagyszámban kinnmaradók sorát a XX. század nyitja meg.

1.1. A Monarchiából érkezők

A századfordulón már tömegessé váló kivándorlás okai elsősorban gazdasági, nem pedig politikai természetűek, és a másfél millió kivándorlóként emlegetett magyar állampolgár nagyobb része Amerikába igyekezett. Hollandiát ekkor még csak néhányan választották. Itt két nevet említenék meg azok közül, akik nem ismeretlenek a holland társadalom előtt sem.⁴ Még a Monarchiából, osztrák és magyar szülők gyermekeként érkezett az országba Ritschel Gizella Zsuzsanna költőnő, aki Giza Ritschl néven vált ismertté és közkedvelté magyar témáival és verselési stílusával a holland irodalmi életben. Ebben a korban 1909-ben telepedett le Huszár Vilmos képzőművész is, aki a holland „De Stijl” konstruktív művészeti irányzat -Mondriaan és van Doesburg mellett- legjelesebb képviselője és mestere lett.

1.2. A „gyermekvonatosok”

A nagyobb számban Hollandiában leteleplők azon gyerekek közül kerültek ki, akik az első világháború után meginduló ún. „gyermekvonatokkal” érkeztek.

A háború befejeztével különböző segélyakciók indultak Hollandiában a háború sújtotta Belgium, Németország, Ausztria mellett Magyarország megsegítésére is. Ennek keretében Budapestről 1920-ban indultak meg az első vonatok kb. 600 gyerekekkel azon céllal, hogy az átlag 9 hónapos kint tartózkodás alatt (melyből néha 2-3 év lett) az alultáplált, beteges, lelkileg megviselt gyerekek testi és lelki gyógyulást nyerjenek. Holland részről a „Centraal Comité voor Hongaarsche Kinderen” (CCHV)⁵, magyar részről pedig az erre felkért Országos Gyermekvédő Liga, illetve a Vöröskereszt működött közre, és választotta ki a fogadó holland családokat, illetve az utazó gyerekeket. 1920 és 29 között (az akciót hivatalosan 1928-ban állította le Magyarország) 14.133, átlagosan 11 éves gyerek (vakantiekinderen) járta meg Hollandiát. Ezek többsége (pl. a Leidenben elszállásoltak 85%-a) leány volt.⁶ Az akcióban résztvevő gyermekek egy része később visszatért (a becslések egyharmad, illetve egyötöd részről beszélnek), és végleg a nevelőszülőknél maradt, vagyis letelepedett Hollandiában.⁷ (Leidenben 182-ből 118 maradt, amely arány azonban igen magas, és nem tekinthető általánosan jellemzőnek.) Általában azonban a kapcsolatok a hazatérő gyerekek esetében sem szakadtak meg, és sokat jelentettek később, különösen majd a II. világháború után, illetve 1956-ban, mikor újra magyarok ezrei kérnek bebocsátást a nyugati országba.

1.3. A 45-ös és 47-es emigráció

A két világháború közt a főleg gazdasági okok (gazdasági válság) miatt kivándorlók közül, akik Hollandiát választották új hazájuknak, szintén gazdasági okokból döntöttek így. Sokan próbáltak szerencsét a limburgi bányákban. Pl. ezek a bányászok alapították meg a Szent Borbála Egyesületet, mely az 1960-as évekig működött. (Utódja a ma is fennálló Limburgi Rákóczi Klub.) A bányászokon kívül sok zenész, művész is érkezett, akik a holland közönség körében meglehetősen népszerűsége tettek szert. Pl cigányzenés magyar vendéglők.⁸

A II. világháború eseményeinek következtében szintén tömegek hagyták el az országot.⁹ Az itthoni szélsőbal későbbi megítélése szerint a kint maradtak mind fasiszták és reakciósook, az emigránsok értékítéletében pedig gyakran mindenki aki

³ Tüski I.: *Magyarok Hollandiában* 129. o. Tóth Miklós nem publikált feljegyzései magántulajdonban.

⁴ A. Sivirsky: *Vijf eeuwen...*33-42. o.

⁵ A CCHV mint központi szerv koordinál, de emellett az egyházak (protestáns, katolikus) mindkét részről tevékeny résztvevők. (Hollandiában pl. Roomsche Katholieke Huisvestingscomité).

⁶ A. Cottaar: *Ik had een neef...* 173. o.

⁷ *Treinen tussen twee werelden* in: Harst-Lucassen: *Nieuw in Leiden: plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad* (1918-1955). 77-92. o.

⁸ Szóbeli közlés alapján.

⁹ 1945-ben az ausztriai és németországi menekülttáborokban nyomorgó kb. 1 millió magyar állampolgár közt ott voltak a németek által elhurcolt közéleti emberek, koncentrációs táborokba hurcolt zsidók, kitelepítettek, és szovjet megszállás elől menekülők egyaránt. Politikusok, csendőroök és hadifogságban lévő katonák. Írók, újságírók, mint pl. Nyíró József, Ölvedy János, Kerényi Károly, Wass Albert,

otthon maradt, illetve hazament, orosz bérencnek számított. Ezek nyilván mindkét részről szélsőséges, felületes és igazságtalan vélemények, mert ezt az emigrációs hullámot, mint ahogy az utána következőket is –ellentétben az előzőkkel- már határozott politikai sokszínűség jellemezte.¹⁰ Mindezek ellenére a majdani befogadó országok gyakran érzékeltették, hogy a magyarok Hitler szövetségesei voltak, és sok esetben summás véleménnyel „lefaszízták” a menekülteket.¹¹

A „45-ösök”-ként emlegetett háborús emigráció, mely minden idők legnagyobb számú magyar politikai emigrációja volt, az osztrák, illetve német menekülttáborokat elhagyva Nyugat-Európa szinte mindegyik országába és a tengerentúltra széledt szét. Hollandia határai ekkor még azonban –talán az előbb említettek miatt- igen kevés ember előtt nyíltak meg.

A 47-től meginduló új emigrációs hullám –amely számarányaiban ugyan kisebb volt mint az előző, de mondhatni, hogy szinte „lefejezte” a magyar társadalmat- az ’56-os forradalomig tartott.¹² A 47-es ú.n. „demokrata emigráció” nagy többségére jellemző volt, hogy nemcsak a kommunista berendezkedést utasította el, de a háború előtti és alatti kormányzattól is elhatárolta magát. Így a 45-ös ú.n. „nemzeti emigráció”-val (Borbándi Gyula szóhasználata) ellentétben az ő fogadtatásuk Nyugaton jóval pozitívabb.

A 47-es hullám Hollandiát már jobban érintette, mint a számában jóval nagyobb előző. Ők már nemcsak az angol, francia, amerikai megszállt övezetkből érkeztek, hanem inkább közvetlenül Magyarországról, illetve az utódállamokból is. Fogadásuk szervezett akciók (egyházi, humanitárius) keretében történt. Újra megindultak a „gyermekvonatok” is. Az I. világháború utánihoz hasonlóan jórészt egyházi szervezésben, egészen 1949 tavaszáig, amikor állítólag Rákosi maga állította le az éppen indulni készülő soron következő transzportot.¹³ A Hollandiába érkező gyerekek fogadásában, a koordinálásban és tolmácsolásban a magyarországi egyházak részéről kiküldöttek is segédkeztek. Ilyen volt pl. Tüski István¹⁴ frissen végzett református lelkész is, és más éppen Hollandiában tartózkodó teológusok a magyarországi Református Egyház megbízásából. A kb. fél évet kint töltő gyerekeket ismét vonatok (Vöröskeresztes) szállították vissza Magyarországra. A koordináló teológusok azonban kint maradtak, hogy fogadják a következőket. 1949 tavaszán azonban az említett gyors intézkedés miatt, nem érkezett több vonat. A vasfüggöny leereszkedett. A holland családok viszont kérték a várt gyerekeket. Ekkor Tüski István javaslatára a holland egyházak az ausztriai, illetve a bajorországi menekülttáborokból vittek ki magyar gyerekeket.¹⁵ Végül a fent említett teológusok szintén az ú.n. „47-es magyarok” csoportját gyarapították.

1.4. Az 56-osok, és az utánuk érkezők

A magukat évszámmal jellemző nagyobb emigráncsoportok sorában az 1956-osok következnek. Ez mintegy 200.000-es tömegével a 45-ösnél kisebb, de a 47-est számban fölülmúlta.¹⁶ A hollandiai magyar kolónia „tömegét” is az 56-os menekültek adták.

Vaszary János. Színészek, köztük Szelecky Zita, Muráti Lili, Vaszary Piri, Komár Júlia, Páger Antal, Hajmássy Miklós. Ez utóbbi színészek Németországból Argentínába mentek tovább. Buenos Airesben megalapították a Magyar Színjátszók Társaságát, mely 1972-ig működött. (Borbándi Gy.: *A magyar emigráció életrajza I.* 13. o.)

¹⁰ A kinnmaradottak közt természetesen voltak nyilasok, de a többségét mégis a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett időszak politikai közéletének tagjai tették ki, akik a régi Magyarországhoz húzó, a 45-ös demokratikus változásokat általában elítélő, konzervatív felfogásúak voltak. Határozott szint képviselt az emigrációban az a réteg, mely elítélte az erős német orientációt, rokonszenvezett a 45 utáni hatalmváltással, és a szovjet megszállást bár elfogadni nem tudta, mint elkerülhetetlen eseményt vette tudomásul. Ez utóbbi csoport talán természetesen a későbbi emigrációval (47-es, 56-os) leginkább kapcsolatot. (Borbándi Gy.: *A magyar emigráció életrajza I.* 137-139. o.)

¹¹ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

¹² Ezt a hullámot Nagy Ferenc lemondása és Nyugatra távozása indította meg. Őt követte a szinte teljes demokrata politikai elit: Varga Béla, Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Peyer Károly, az írók, mint Kovács Imre, Márai Sándor, Zilahy Lajos, Cs. Szabó László, Gombos Gyula, Szabó Zoltán... (Borbándi Gy.: *A magyar emigráció életrajza I.* 133-141. o.)

¹³ Tüski István szóbeli közlése (1999. július, Utrecht).

¹⁴ Tüski István református lelkész adatközlőm volt.

¹⁵ Tüski István szóbeli közlése (1999. július, Utrecht).

¹⁶ A menekülők többsége (179.000) Ausztria irányába, kisebb része (19.000) Jugoszlávia irányába lépte át a határt, hogy aztán innen –mint a korábbi kivándorlók- Európa majd minden országába (összesen 64.900), illetve a tengerentúltra (107.400) szóródjanak szét. (A. Kövi: *Hongaarse immigratie ...* 446. o.)

Arányában Svájc és Ausztria fogadott be a legtöbbet. Fogadtatásuk szinte mindenhol pozitív volt. A nyugati közvélemény hősként tekintett a szabadságharcosokra, és mintegy lelkiismeret-furdalást érezve azért, mert cserben hagyta ügyüket, előnyösebb bánásmódban részesítette, mint a korábbiakat. Ennek a menekülthullámnak az összetétele minden eddiginél színesebb képet mutat, keresztmetszetét adva az akkori magyar társadalomnak. Nem csak értelmiségiek, akik politikai meggyőződésből nem értettek egyet a fennálló rendszerrel, nem csak a forradalomban részt vett felkelők, akik megtorlásra számíthattak, nem csak fiatalok, akik el voltak zárva a továbbtanulási lehetőségektől, hanem olyanok is, akik egzisztenciális okok, vagy éppen a sztalinista rendszer kiépítésében vállalt szerepük miatt, illetve akár az elzártság természetes reakciójaként kalandvágyból ragadták meg a „nyitott” határok nyújtotta lehetőségeket, remélve azt, hogy Nyugaton csak jobb lehet. Ez utóbbiak többsége azután nem is vett részt az emigráns magyar közéletben, és a teljes beilleszkedésre törekedett. Ahogy társadalmi összetételében, úgy politikai nézeteiben is vegyes volt az ’56-os emigráció. Ez konfrontációra is adhatott okot a korábbi csoportokkal, azonban azt is jelentette, hogy minden korábbi szervezet és politikai irányzat potenciális utánpótlásra találhatott az ’56-osokban. És mivel a

A szovjet csapatok magyarországi beavatkozását a holland pártok –a kommunista párt (CPN) kivételével– mind elítélték, és egyetértettek a menekültek befogadásában. Azonban ennek mennyisége már vitakérdés volt. A miniszterelnök az indonéz bevándorlókra, a lakáshiányra és a népességnövekedésre hivatkozva visszafogottabb álláspontot képviselt. Ennek ellenére a kezdetben 1000-ban meghatározott kvótát 3000-re emelték, illetve további 2000 olyan menekültnek engedélyezték a beutazást, akik csak tranzitországnak tekintették Hollandiát. 1945 és 1975 között az összes Hollandiába menekült népcsoport közt a magyarok száma a legnagyobb. A holland Igazságügyi Minisztérium 1957 végén 3450 tényleges menekültstátusszal rendelkező magyart regisztrált. Ebből a Központi Statisztikai Hivatal (Centraal Bureau voor de Statistiek) adatai szerint 1961-el bezárólag 596-an visszatértek hazájukba. A Hollandiai Magyar Szövetség (1957-ben magyarok által alapított, az összes hollandiai magyar szervezetet átfogó csúcsszerv) 1959-es felmérése szerint minimum 665 a visszatértek száma. (Itt jegyzem meg, hogy a hollandiai bevándorlás történetében a magyarokat azon csoportok közt említik, akiknek egy része mindig visszatért szülőhazájába: hugenották, dél-afrikaiak, magyarok, belgák, stb.)¹⁷

Az osztrák, illetve jugoszláv menekülttáborokból való beutazást, a menekültek kiválasztását az illetékes minisztériumok képviselői, a Holland Vöröskereszt szervezték, bevonva a már kint élő magyarokat is a munkába. Így nyílt módja pl. Tüski Istvánnak –immáron holland felkérésre– olyan feladatok megoldására, amelyek eredményeként sok esetben vált lehetővé családgyűjtés.¹⁸ A Hollandiába érkezők között felsőbb utasításra nem lehetek: kommunisták, ÁVO-sok, és cigányok. Ezenkívül óvatosan bár, –megpróbálva elkerülni a sajtóvisszhangot– de az ország gazdasági szempontjait is figyelembe vették a szelektálásnál. Különösen bányászokat (379-et választottak ki összesen), fém és textilmunkásokat kerestek.¹⁹ Az első vonat 650 emberrel 1956. november 14-én érkezett Utrechtbe. Jórészt fiatal, nőtlen férfiak (ez az arány a későbbiekben is jellemző), többségük fém, vagy textilmunkás. A diákok száma az első „transzportban” 45, akikről a továbbiakban az „Universitaire Asyl Fonds”²⁰ gondoskodott.²¹ A beérkező vonatok utasait az utrechti Julianahal-ban (Jaarbeurshallen) berendezett „gyűjtőhelyen” fogadták, ahol a regisztráció és orvosi vizsgálat után megtörtént a további „szétosztás” az ország legkülönbözőbb helyeire. Ezt a „Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp” irányította a fogadó helyek képviselőivel, figyelembe véve a helyi igényeket (pl. Limburgban bányászokra volt szükség).

A kormánypolitika viszonylag visszafogott magatartását a társadalmi akciók nem igazolták vissza. Ellenkezőleg. Rengeteg gyűjtés, jótékonyasági rendezvény, spontán akció, munkafelajánlás történt egyházak, civil szervezetek, magánemberek részéről mind a hollandok, mind az „öreg magyarok” köréből a menekültek megsegítésére. Pl. 1956 november 16-ig 15.000 lak- és munkahely felajánlás érkezett be a központi elosztó irodába.²² A szakiskolázást, átképzéseket segítette a Flór Ede által erre a célra 1957-ben felállított „Hongaars Hulpcomité voor Bedrijfsopleiding”. 1957 szeptemberétől az ország tíz helyszínén folytak tanfolyamok magyar mérnökök, szakoktatók bevonásával. '58 nyarán már kétszáz sikeres vizsgát könyvelhetett el. A szervezett 1960-ban oszlott fel.²³

Azonban a vágyott szabadság elnyerése, a kezdeti eufórikus hangulat után, lassan szembesülni kellett az idegenben való újrakezdet, a beilleszkedés nehézségeivel, az egyedüllét, a kiszolgáltatottság érzésével. Gombamódra kezdtek szaporodni a helyi magyar klubok, elsősorban kapcsolattartás céljából, ahol az együttlét, a hazai konyha, a közös nyelv lelki támaszként szolgáltak, és a közös problémák megoldásában segítettek. A helyi klubok mellett az '56-osoknak Hollandiában országos szervezetük nem létesült, hanem a már meglévőkhöz tagozódtak be.

Ugyanez mondható el az '56 után érkező ún. disszidensekről is. Ezeket a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig szórványosan betelepülőket a hollandiai magyar szóhasználat „új magyarok”-nak nevezte. Velük vált teljessé napjaink hollandiai magyar kolóniája.

forradalmi törekvéseket a régiiek is magukévá tették, általában inkább a kölcsönös egymás keresése jellemezte viszonyukat. Ez történt Hollandiában is.

¹⁷ J. Lucassen: *Nieuwkomers...* 46, 65. o.

A. Kövi: *Hongaarse immigratie...* 450-452. o.

¹⁸ Tüski István szóbeli közlése (1999. július, Utrecht)

¹⁹ A. Kövi: *Hongaarse immigratie...* 448. o.

²⁰ Az „Universitaire Asyl Fonds” (UAF) egy 1948-ban létrejött alapítvány. 1948 februárjában a prágai vértelen puccs (kommunista hatalomátvétel) után a Csehszlovákiából Hollandiába menekült diákok számára alapították tanulmányaik segítése, fedezése céljából. 1956 után ezt 90%-ban magyaroknak ítélték oda. Az 1956 után érkezett diákok nagy része ennek az ösztöndíjnak köszönhetően tudta elkezdni, illetve elvégezni iskoláit.

Tüski István szóbeli közlése (1999. július, Utrecht)

Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4., Utrecht)

²¹ Het Parool, 15 november 1956.

²² A. Kövi: *Hongaarse immigratie...* 451-452. o.

²³ A. Kövi: *Hongaarse immigratie...* 449-452. o.

2. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör megalakulása, irányelvei, korai működése 1951-1956

A máig aktívan működő, és Nyugat-Európa méltán egyik, vagy talán a legjelentősebb magyar szellemi fórumának tartott Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951-ben alakult. Nem tagtoborzással kezdődött egy kész egyesületi tervhez, hanem egy önképzőkör jellegű baráti társaságból nőtt ki úgy, hogy vállalt feladataival, és küldetéstudatával egyfajta medret adott, gondolatiságával pedig eszmei iránymutatóvá vált a hollandiai magyar szellemi elit számára. Az egyesületi formával működésüknek azután csak keretet kellett adni.

2.1. A megalakulás

Három református teológus, Tóth Miklós²⁴, Tüski István és Végh József 1951 tavaszán Utrechtben, országos protestáns munka megszervezését tervezgetve gyűlt össze. Ekkor született Tüski István ötlete, hogy felekezeti hovatartozás nélkül kellene összehívni a hollandiai magyar diákokat egy hétvégére.²⁵ Ezt is tették, és az elsőt továbbiak követték. A baráti körre nőtt kis csapat tagjai kezdetben jórészt még református teológusok voltak. Az előbb említetteken kívül pl.: Kerekes János (később holland egyházi szolgálatba állt, és egy kis faluban Waverveenben lett lelkész, fiatalon meghalt), Sebestyén Ádám (később Amerikába költözött), Szekeres Attila (a brüsszeli Protestáns Theológiai Akadémia professzora lett), Varga Sándor (Londonban lett az angliai magyarok református lelkésze), de képviselve voltak a II. világháború után Hollandiába került más érdeklődésű fiatalok is. Bóné Gyula (orvos), Bánréti Fuchs Károly (pszichológus), Kibédi Varga Áron²⁶, Németh Sándor (szociológus), Polgár Kornél²⁷, Zádor Alajos (mérnök), és mások.

„Egy utrechti diákmenzán gyűltünk össze 10-15-en -ahogy Kibédi Varga Áron emlékezik a kezdeti időkre-, együtt megebédeltünk, aztán egy emeleti teremben megtartotta valamelyikünk az előadását, elbeszélgettünk –általában aktuális magyar vonatkozású témákról, amik foglalkoztattak bennünket. Ilyenekről is pl., hogy mi lesz akkor, ha ide is elér a kommunizmus. Lehet-e még tovább menekülni? Aztán énekelgettünk és hazamentünk.”²⁸ A megalakulást követő, általában szombat délutántól vasárnap délutánig tartó összejövetelekre Tóth Miklós így emlékezik vissza: „...Rendszeresen összejöttünk egy-egy hétvégére Utrechtben, nagynéha Amszterdamban. Pénz híján néhányan kerékpáron mentünk oda. Aludtunk utrechti tagjainknál a padlón, vagy Tüski Istvánnál négyen egy kétszemélyes ágyban fejfel-lábbal egymásnak fordulva.”²⁹

A foratókönyv általában a következő volt: előadásokat tartottak egymásnak a tagok, azt megvitatták, elbeszélgettek, és elengedhetetlen része volt a korai találkozóknak a nótázás, a magyar népdaléneklés is.

2.2. A megfogalmazott irányelvek

Már a második összejövetelen megszületett a szervezet neve és alapszabálya. Végül is az első bejegyzett név, mely aztán az idők során kis változáson ment át: Mikes Kelemen –Hongaarse Jeugdgemeenschap in Nederland / Mikes Kelemen Kör –Hollandiai Magyar Ifjúsági Munkaközösség, amelyet azonban a tagok és a barátok röviden mindmáig csak „Mikes”-ként emlegetnek.³⁰ Azért Mikes Kelemen a választott név, és nem valaki a sok Hollandiát megjárt ismertté lett magyar közül (Apáczai, Misztótfalusi továbbá még Kossuth neve is szóba került), mert talán ez a név fémjelzi leginkább a Kör lényegét: magyar kultúra idegenben, és az irodalmi, közgondolkodói jelleget.

Megválasztották az első vezetőséget is: Zádor Alajos elnök, Bóné Gyula alelnök, Bánréti Fuchs Károly titkár, Gyermek István jegyző és Kibédi Varga Sándor (Áron) pénztáros személyében. Vannak az alapító tagok közt olyanok, akiknek nevét pár év múlva már nem találjuk az iratokban, azonban vannak, akik az indulástól kezdve egészen máig tartópillérei a Mikesnek. Ez mondható el Tóth Miklós és Tüski István mellett Kibédi Varga Áronról.

Aztán 10 pontban foglalták össze célkitűzéseiket (ld. 1. melléklet), melyek alapjaiban még ma is érvényesek, és meghatározzák a Kör munkáját.

2.2.1. Politikamentesség és vallásos jelleg

Kimondják, hogy a Mikes egy nyitott, magyar kulturális egyesület kíván lenni, és nem politizál. Éppen ezért tagja lehet minden Hollandiában élő, magyarul beszélő, a magyar kultúrát magáénak valló és vállaló fiatal, felekezeti

²⁴ Tóth Miklós teológus, jogász (biztosító) adatközlő volt.

²⁵ Tóth Miklós: *Concordia Discors* 8-9. o.

²⁶ Kibédi Varga Áron (Sándor) egyetemi tanár a Holland és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, adatközlő volt.

²⁷ Polgár Kornél mérnök, adatközlő volt.

²⁸ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

²⁹ Tóth Miklós: *Concordia Discors* 10. o

³⁰ Nem azonos az 1959-ben alapított rövidebb életű müncheni Mikes Kelemen Körrel, mely szélsőjobboldali politikusokat és újságírókat tömörített, irodalmi esteket szervezett, és könyvkiadói tevékenységet is folytatott, (pl. Fiala Ferenc, Marschalkó Lajos és Málnási Ödön munkáit publikálta), és amelytől 1960-ban a Hollandiai Mikes Kelemen Kör egy sajtónyilatkozatban elhatárolta magát.

hovatartozástól, származási helytől és politikai meggyőződéstől függetlenül. Ez utóbbiakat magánügynek tekintik. (Ezért mutatott akkor is és ma is a Mikes ilyen szempontból igen színes képet, és talán éppen ez lett a titka annak, hogy 50 év után ma is virágzó egyesület.) Ugyanakkor az egyértelmű volt mindenki számára, hogy a Kör antikommunista, és általánosan elitél mindennemű szélsőséget.

Az első néhány évben a későbbiekhez képest nagyobb hangsúlyt kaptak a vallásos megnyilvánulások. Így pl. vásárnapoként szerves része volt az együttléteknak az Istentisztelet. Ezek nem feltétlen reformátusok, inkább ökumenikusak voltak. Később azonban ez a szokás háttérbe szorult, a 60-as években pedig teljesen eltűnik. Így az előadások témaválasztását nem jellemzik a vallási témák (ellentétben a hollandiai KMÉM-Pax Romana fórummal³¹), de ugyanígy a konkrét politika sem. Hogy a Mikes nem politizál, az azt jelenti, hogy nem vesz részt a napi politikában. Úgy vélik ugyanis, ha ez nem így lenne, akkor egy ilyen kis országban mint Hollandia, ennyi különböző politikai meggyőződésű magyar emigránsal nem lehetne egy ilyen vitafórumot fenntartani. Éppen ezen megfontolásból fordult talán témáiban az általános, főként magyar kulturális kérdések, ezen belül is az irodalom felé. Ez utóbbi máig meghatározó jelleggel bír.

2.2.2. Nemzeti, keresztyén értékrend

A 10 pontos irányelvek 2., 4., illetve 6. pontja (ld. 1. melléklet) egyértelmű irányt szabtak a munkának, a magyarság sorsáról felelősen gondolkodó, nemzeti, keresztyén értékrendet tartva szem előtt. Különösen tükrözik ezt az első néhány év összejövetelét, melyek a szárszói konferenciák hangulatára emlékeztetnek,³² ami a többségében református, vagy azt a szellemiséget magáénak érző tagságból adódik, akiknek talán még közvetlen élményeik is lehettek a balatonszárszói Magyar Élet-konferenciák légköréről.

2.2.3. Véleményszabadság és kulturált vita

Ezen az alapon a Mikes esetében, egy minden konstruktív véleménynek teret engedő, a magyarság helyéről, szerepéről és sorskérdéseiről indulati politizálás nélkül észérvekkel vitatkozó, objektivitásra törekvő, demokratikus fórumról volt és van szó. Ahhoz, hogy ez így alakulhatott, maga a holland közélet is jó közegnek bizonyult. Hiszen a holland mentalitáshoz igen közel áll ez a jó értelemben vett liberalizmus: ha valaki kulturált formában adja elő amit gondol, azt tiszteletben kell tartani. „Mindenki elmondhatta a véleményét, kivéve, ha valaki Rákosit, vagy Szálasit védte. A Mikes nem ad helyet a szélsőségeknek.”³³

Azonban ez a fajta gondolkodás, hogy egészen vad dolgokat is el lehetett szalonképes formában mondani, vagy, hogy olyan témák kerültek megtárgyalásra, esetleg vitára, amikről addig nem sok szó esett, az akkori magyar emigráció egy részének még furcsa volt. Főleg az idősebbek idegenkedtek, mondván, hogy a fiatalok őket ne oktassák.³⁴ A nyugat-európai emigráns szervezetek politikai színkáláján éppen ezért a Mikest sokáig a balosok közé sorolták.

2.2.4. Felkészülés a hazatérésre

Érdekes megfigyelni a Mikes gondolatisága egy másik összetevőjének alakulását, amelyet a Kör már említett 1951-ben lefektetett irányelveinek egyik pontjában így fogalmaztak meg: „A Mikes Kelemen Kör tagjai felelősnek érzik magukat emigrációban eltöltött idejükért. Ezt az időt önképzésre, és tapasztalatok gyűjtésére használják fel, hogy majd hazatérve, az itt tanultakat nemzetük javára hasznosíthassák.”³⁵ Ez egy következetesen visszatérő gondolat mind az összejöveteleken, mind az arra hívogató körlevelekben: „...mennyire fontos, hogy minden politikai és felekezeti különbségen túl, egységes szervezkedés keretében gyűljünk össze a magyarul beszélő lányok és ifjak. Csak így készülhetünk fel egymás között a legjobban szeretett hazánk felszabadítására. S csak így tudjuk megfelelő módon magyarságunk ügyét is ebben az országban a társadalom minden rétege előtt képviselni.”³⁶ Vagy: „...majd az elnök felszólította a Kör tagjait, hogy dolgozzanak, tanuljanak, hogy úgy építhessék majd szeretett Hazánkat.”³⁷

³¹ KMÉM-Pax Romana (Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom) hollandiai csoportjának –mely a nemzetközi Pax Romana katolikus mozgalom tagja- egyik megszervezője Polgár Kornél lett. Hasonló színvonalú értelmiségi kör mint a Mikes, azonban évente megrendezett nemzetközi konferenciáik vallási témákkal foglalkoznak, illetve tevékenységeiket is jórészt egyházi területen fejtik ki (magyarországi, vagy utódállamokbeli egyházi kulturális, szociális intézmények támogatása). Polgár Kornél szóbeli közlése (1999. május 26., Voorburg)

³² Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

³³ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

³⁴ Így pl. Kerényi Károly a háborús években Svájcba került ókortudós, vallástörténész, a hatvanas évek elejéig látogatta a Mikest, majd lassan eltávolodott tőle.

³⁵ Ld. 2. Melléklet 5. pontja

³⁶ Idézet egy 1951 őszi körlevélből. (A HMKK tulajdonában.)

³⁷ Idézet a Kör 3. 1951. november 10-én tartott ülésén készült feljegyzésből. (A HMKK tulajdonában.)

Azt, hogy a felszabadítás és hazatérés gondolata reális lehetőségként élhetett nem csak a Mikes, hanem általában a nyugati emigráció széles körében, a II. világháború utáni világpolitikai helyzet és a nyugati propaganda tette lehetővé, és táplálta hosszú időn át. Elsősorban az USA-nak Truman, majd Eisenhower elnök alatt is meghirdetett „felszabadítási politikája”, amely szerint Washington mindent elkövet annak érdekében, hogy a szovjet megszállás alá került népek önrendelkezési jogukat és szabadságukat visszakapják. Abban, hogy Amerikának vannak eszközei a felszabadulás békés úton való kikényszerítésére, az atomtítok szovjet megszerzéséig senki sem kételkedett. De utána is állandóan ébrentartott téma volt Kelet-Közép Európa kérdése, nem csak a médiában, hanem a különböző politikusi nyilatkozatokban is. Így az emigráció is joggal bízott valamiféle beavatkozás realitásában. Aztán a „hruscsovi olvadás”, Magyarországon pedig a Nagy Imre féle „új szakasz” vagyis a keleti tömbben is megindulni vélt változások, szintén reményeket keltettek (ha nem is az emigráció egészében), és úgy látszott, hogy a folyamatokat külső nyomásra fel lehet gyorsítani.

Később azonban, ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az USA külpolitikája megváltozott, és a „békés egymás mellett élés” politikája dominál, ami az '56-os forradalom kapcsán be is igazolódott, úgy kezdett elhalványulni és eltűnni a Mikesben is a majdani hazatérésre való felkészülés programja.

Persze nem volna teljes, és igazságos a személyes sorsokat illetően a közben eltelt időt mint szintén ebbe az irányban befolyásoló tényezőt figyelmen kívül hagyni, hiszen azalatt jórészt megtörtént az új társadalomba való integrálódás, az egzisztencia felépítése. A Kört 1951-ben alapító és látogató, 90 százalékban még nőtlen fiatalok, diákok nagy része holland családba nősült, többségük végzettségének megfelelő munkahelyet talált, és életkörülményeik alakulása folytán a hazatelepülésre egyre kevesebbet gondoltak.

2.2.5. Szociális jelleg

A korai időszakban természetesen nagyon erős volt még a honvágy, és az új helyzethez való alkalmazkodásból adódó megoldhatatlannak látszó nehézségek is nagy lelki terhet jelentettek. Éppen ezért a Mikesben az ott zajló szellemi élet mellett az első időszakban erős összetartó erő volt az egymásrautaltság is. Fontos volt, hogy ugyanazokkal a kérdésekkel, problémákkal küszködő, önmagukat, és szó szerint is a világban való helyüket kereső fiatalok itt egymásra találhattak. Az anyanyelvnek, a közös éneklésnek, az ismerős arcoknak, általában a közösségnek, feszültségoldó szerepe volt. Segített az idegen kultúrában való eligazodásban, otthonra találásban.

Már a harmadik összefüggésben megalakult az ú.n. Regös csoport Polgár Kornél vezetésével. Ez az ének és táncsoport nem csak a saját szórakoztatásukra, hanem fellépésekre is készült. A táncokat Stiefelhágené Janicsek Katalin³⁸ tanította be. „A táncsoport 1953-ban és 1954-ben fellépett a holland televízióban. 1953-ban az amszterdami Instituut voor de Tropen nagytermében nagyszerű előadást rendeztünk magyar népdalokkal, népmesékkal, népi táncokkal. 1953 március 15-én bemutattuk Madách Ember Tragédiája Falanszter-jelenetét holland fordításban, Bóné Gyula vezetésével.”³⁹ (A Mikes tagok tulajdonában fellelhető pl. az 1956. június 2-i berkeli fellépés részletes programja is.)

A táncsoport a 60-as évekig működött.

A Körnek ezt a funkcióját, szociális jellegét fölerősítette az '56-os menekültek megjelenése és bekapcsolódása.

3. Az egyesületi élet 1956-tól napjainkig

Az 56-osok fogadásában –ahogy már említettük– holland részről szükség volt az „öreg magyarok” segítségére, nyelvtudására és tapasztalataira. Elsők közt fordultak a Mikeshez, és a holland társadalom előtt is elismert színvonalas munkájának köszönhetően az állami szervek partnernek tekintették a menekültek körüli ügyintézésben.

A Mikes álláspontja 56 szellemét és a menekülteket illetően egyöntetű volt: minél előbb bevonni őket az egyesületi munkába, sőt a vezetésbe is. Ez a későbbi időkben, az 1970-es, 80-as években érkezőkre is ugyanígy fennállt. Míg 1956 előtt a Kör néhány tíz tagot számlált, addig a menekültek, (főként a fiatal értelmiségiek) bekapcsolódásával kb. 60 főre emelkedett a tagság.⁴⁰ 1965-ben pedig már mintegy 200 tagot számlálnak. Közülük: Ács Zoltán, 20 évig volt pénztárosa a Körnek (1971-93), Bohus Béla (1979-81 és 2000-ben elnök) és Bohus Zita (1977-78 titkár), Csikós Imre (1973-74 titkár, 1988-89 elnök) és Csikós Hedvig (1984-85 és 1994-95 titkár), Dedinszky Erika (1971-ben elnök), Marosvölgyi Lajos (1982-83 titkár), Németh

³⁸ Stiefelhágené Janicsek Katalin az Első Hágai Magyar Női Klub alapítója, mely 1947-től a 60-as évekig működött (jogilag még ma is fennáll), és különböző társadalmi rétegekből voltak a tagjai, olyanok akik Hollandiába jöttek férjhez, vagy csak dolgozni mentek ki, hogy aztán később visszatérjenek hazájukba. Nagy szerepet játszott a Klub az '56-osok fogadásában.

Van vakantie, tot permanent verblijf in: A. Cottaar: Ik had een neef in Den Haag 180. o.

Tóth Miklós nem publikált feljegyzései. Magántulajdonban.

³⁹ Tóth Miklós: *Concordia Discors* 10. o.

⁴⁰ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

Gábor (1962-ben, 1995-97 elnök), Piri Zoltán⁴¹ (1965 titkár, 1965-66 és 1975-76 elnök), Prágay Dezső az 1959-től évente megrendezett Tanulmányi Napok ötletadója, Schermann Péter (1986-87 elnök) és Schermann Margit (1979-81 titkár), Tanczos Ottó (1990-93 elnök), Várdy Péter, és mások.

3.1. Baráti kör

Az 56-osok megjelenésével, mint már mondtuk, felerősödött a Kör tevékenységének szociális jellege. Az 56-osoknak –annak ellenére, hogy szívesen fogadták őket- talán több nehézsége is akadt az új, befogadó ország rendjébe való beilleszkedéssel, az átállással, mint a korábbi emigrációnak, így jobban rászorultak a segítő kezekre és szavakra. Nekik ugyanis már meg kellett küzdeni a kommunista, és a demokratikus berendezkedés különbségeiből adódó, főként gazdasági problémákkal, mint pl. -bizonyos feltételek teljesítése esetén- biztosnak tekinthető munkahely hiányával, vagy a munkahelyeken felmerülő másfajta elvárásokhoz való alkalmazkodással.⁴² Vagyis mindezzel arra utalok, amit Tóth Miklós így fogalmazott meg: „Én egy percig sem éreztem a kommunizmus örületes szellemi félrefejlődését. A Magyar Köztársaságot hagytam el 1949-ben. Egy olyan világból jöttem, mely semmiben sem különbözött a nyugatitól. Ilyen értelemben otthon voltunk, és otthon maradtunk.”⁴³

A Mikesnek tehát fontos szerepe volt ebben az időben is. Piri Zoltán akkori egyetemista, 56-os menekült is inkább arra emlékszik vissza ebből a korszakból, hogy az összejövetelek nagyon kellemes családi események voltak, ahova szívesen eljárt, mert ez volt a magyar értelmiség találkozóhelye.⁴⁴ A Körnek ez az erős szociális jellege idővel azonban, magától érthető módon csökkent, ahogy a tagság többségét kitevő ‘56-osok’ lassan a befogadó országban új hazára találtak, a befogadó népben pedig új barátokra. Ennek ellenére a Mikes mint kulturális egyesület ezt az eredendően baráti kör jellegét mindvégig megőrizte, és őrzi még ma is. 1971-ben pl. a vezetőség (Dedinszky Erika – Kibédi Varga Katalin) szorgalmazza, hogy évközben ne csak előadások alkalmával gyűljenek össze, hanem legyenek kötetlen beszélgetések is mindenkit érintő praktikus témák megvitatására (mint pl. család és egyén viszonya Hollandiában és Magyarországon).⁴⁵ Az összejövetelek feszélytelen, formáságotól mentes bensőséges baráti hangulatát ma is észreveszi és érezheti a látogató, akit mindig tárt kapuk várnak, és ha kell segítő kezek és szavak fogadnak.

3.2. Az új generáció

Az „új generációnak” a megjelenése az „öregek” mellett azonban nem szült konfliktust a Mikesben, mint ahogy a később, 60-70-80-as években érkezettek beilleszkedése is zökkenőmentesen zajlott. Néhányan közülük is szerepet vállaltak a vezetőségben és a szervező munkában. Pl. Bally György (1982-83, 1998-99 elnök), Boschné Ablonczy Emőke (1988-89 titkár, 1994-99 pénztáros), Kónya Melinda (1990-91 és 1998-99 titkár), Csanády Ágnes (1996-97 titkár, 1998-99 vezetőségi tag, 2000-2001 titkár)

3.3. A Kör struktúrája, központi régiója

A Kör vezetősége az elnökből, titkárból és pénztárosból áll, -az utóbbi években vezetőségi tagokat is jelölnek-, akiket a Közgyűlés választ a Kör tagjai közül, egy éves időtartamra.⁴⁶ A vezetőséget a Kör semmiféle anyagi juttatásban nem részesíti. A 2001 februárjában megválasztott jelenlegi vezetőség:

Elnök: *Tóth Miklós*

Titkár: *Csanády Ágnes*

Pénztáros: *Marosvölgyi Katalin*

A HMKK-nek, országos szervezet lévén, Hollandia minden részéről vannak tagjai. Ennek ellenére központi régiója kezdettől fogva –talán az alapítók lak- és tanulmányi helyének köszönhetően- Utrecht és környéke volt és maradt, mely földrajzilag is (Közép-Hollandia) központi, könnyen megközelíthető helynek számít. Az összejövetelek is itteni helyszíneken kerültek, illetve kerülnek megrendezésre, néha Amszterdamban. A Körnek saját helyisége soha nem volt, így az 56 után megnövekedett társaság egy-egy étteremben, vagy hotelek bérelt termében gyűlt össze (Utrecht Terminus Hotel, Smits Restaurant). Néha megtehették, hogy az előkelő amszterdami Hotel Krasnapolskyba tegyék rendezvényeiket. A 60-as évektől igénybe vették a Protestáns Alapítvány⁴⁷ által fenntartott utrechtli „Magyar Házat”, a 80-as évektől pedig az Alapítvány

⁴¹ Piri Zoltán középiskolai történelem tanár, adatközlő volt.

⁴² Jaap Vogel nem publikált feljegyzései.

⁴³ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

⁴⁴ Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4., Utrecht)

⁴⁵ 1971. februári körlevél. (a HMKK tulajdonában.)

⁴⁶ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör – Magyar Ifjúsági Munkaközösség alapszabályai 1959 okt. 13. (A HMKK tulajdonában.)

⁴⁷ Hollandiai Magyar Protestáns Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat.

tulajdonában lévő vianeni „Magyar Otthont”.⁴⁸ Ma már szinte kizárólag itt, az otthon kb. 150 személy befogadására alkalmas termében rendezik összejeveiteiket, ahol elsősorban anyagi forrásaik megcsappanása miatt állapodtak meg.

3.4. Pénzügyek

A Körnek állandó és biztos bevételi forrást csak a tagdíjak jelentenek, illetve az 1957-ben létrehozott Hollandiai Magyar Szövetség (a hollandiai magyar szervezeteket átfogó csúcsszerv) támogatása. Az 50-es, 60-as években azonban a működéshez szükséges anyagi eszközök túlnyomó részt baráti intézmények adományából származtak, és a kiadásokhoz a tagdíjak csak csekély mértékben járultak hozzá. Az 56-os menekültek segítésére létrejött civil és egyházi szerveződések azonban idővel megszűntek, és ahogy 56 emléke halványult, úgy a holland és a nemzetközi források is lassan kiapadtak. Ezenkívül 1966-ban a MEFESZ is megszűnik, így az innen kapott rendszeres anyagi támogatás is elmarad.⁴⁹ Így a 70-es évektől a körlevelek visszatérő témája a tagdíj fizetésére való felszólítás, mivel adományokat csak kötelezettség vállalás nélkül fogadtak el, pályáztak meg. Ilyen pluszforrásokra azonban elsősorban az évente egyszeri Tanulmányi Napok megrendezéséhez volt és van szükség. (ld. 4. fejezet)

3.5. Az összejeveitek előadói és témái

Az ú.n. „évközi összejeveitek” a kialakult szokás szerint általában évente tíz alkalommal kerül sor, szeptembertől júniusig havonta egyszer. Ezek a korábban még többnapos együttlétek mára már egy vasárnap délutánra korlátozódtak. Főbb programjuk az előadás, amit vita, kérdések vagy hozzászólások követnek. Az előadók az 50-60-as években szinte kizárólag a Kör tagjaiból kerültek ki, és csak néhányszor volt külső meghívott, elsősorban „öreg” emigráns pl. Cs. Szabó László Londonból, akit a „Mikes osztályfőnöke” néven emlegetnek azóta is. Az előadók aránya aztán a 70-es évektől módosult. Már egyre gyakrabban voltak olyan magyarországi, vagy utódállamokbeli vendégei a Mikesnek, akik más okból (pl. konferenciákra, egyetemekre történt meghívásra stb.) éppen Nyugaton tartózkodtak, és akiket a Mikes is szívesen hallott. Például Csoóri Sándor 1977-ben, akit a Poetry International kongresszusra engedtek ki.⁵⁰ 1972-ben Lászlóffy Aladár és Sigmond István romániai magyar írók olvastak föl az egyik évközi összejeveitelen⁵¹, majd 1980-ban Illyés Kinga is a Kör vendége volt, akinek a nevével a későbbi években is találkozunk, már a Kör közvetlen meghívottjaként.⁵² De ilyen módon tartott előadást „Batthyány Lajos az első felelős miniszterelnök” címmel Hollandia jelenlegi magyar nagykövete, Gergely András is, aki akkor mint ösztöndíjas tartózkodott az Utrechti Egyetemen.⁵³ Ezenkívül rendszeresen voltak vendégek ezeken az évközi rendezvényeken egy-egy előadásra, vagy felolvasóestre a Mikessel kapcsolatot fenntartó párizsi, londoni, bécsi emigráns körök meghívottai is, mint pl Szépfalusi István (Bécs, Bornemisza Péter Társaság)⁵⁴, Czigány Lóránt és Siklós István (London, Szepsi Csombor Kör)⁵⁵, Nagy Pál és Papp Tibor (a „Fiúk”) (Párizs, Magyar Műhely)⁵⁶.

Mindezek ellenére azonban még ma is, -mikor már akadálytalan a forgalom Hollandia és Közép-Európa közt, és sok magyar értelmiségi tartózkodik időszakosan Hollandiában és általában Nyugat-Európában, illetve gond nélkül lehetne előadókat hívni- az évközi programok előadói aránya a tagok javára dől el. Erre tudatosan ügyelnek is, fenntartva ezzel a

⁴⁸ 1956 után Utrecht városa a Protestáns Alapítvány rendelkezésére bocsátott egy a város központjában fekvő épületet (Oudegracht 302), melyet Apáczai Csere János Magyar Ház névre kereszteltek. Egy irodahelyiség, vendégszobák, és egy rendezvények tartására alkalmas kis terem állt itt rendelkezésre. Az épületet azonban városrendezési okok miatt lebontották. Ekkor kijelölt az önkormányzat helyette egy másikat (Radiumstraat 12), azonban ennek a bérleti díja olyan magas volt, hogy az Alapítvány nem tudta fizetni. Ekkor úgy döntöttek, hogy a Tüski István nevelőszülei által az Alapítványnak adományozott vianeni (Utrecht egyik elővárosa) nagy értékű telekre egy épületet húznak, mely jórészt a magyarok kétkezi munkájával, és holland egyházi támogatással készült el 1977-re. Ma Nyugat-Európában ez az egyetlen saját tulajdonban lévő magyar református központ. (Tüski István: *Magyarok Hollandiában* - szóbeli közlés.)

⁴⁹ A MEFESZ-t (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége) (OFHS) a 47-es emigráció indította újra a hajdani magyarországi diákszövetség utódként. Az 56-osok megjelenésével új életre kelt. Anyagi háttérük szinte kizárólag a Szabad Európa Bizottság (amerikai magánemberek alapították 1949-ben. Legjelentősebb szerve a Szabad Európa Rádió volt. Mivel a HMKK ekkor még főleg diákokat tömörített, ő képviselte a hollandiai magyar diákságot a MEFESZ központi szervéhez csatlakozva (1957). Így részt vettek mindig az évente megrendezett MEFESZ kongresszuson is, ahol a magyar diákok általános problémáira próbáltak megoldást találni. A tagszervezetek anyagi támogatásban részesültek a központi irodától. A MEFESZ 1966-ban szűnik meg pénzforsás híján, ill. politikai és személyes ellentétek miatt. (Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985 II.*) A széthullást megelőzve 1965-ben, a MEFESZ nyoni kongresszusán (1965. július 15-17.) Piri Zoltán a Mikes Kelemen Kör nevében kilép a szervezetből. A Kör ugyanis nem értett egyet a vezetőség összetételével, és nem kívánta nevét adni annak munkájához. Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4., Utrecht)

⁵⁰ Meghívó körlevél az 1977. június 19-i összejeveitelle az Amsterdam Hotel Krasnapolsky különtermébe. (A HMKK tulajdonában.)

⁵¹ Meghívó körlevél az 1972. június 2-i összejeveitelle. (A HMKK tulajdonában.)

⁵² Meghívó körlevél az 1980. május 18-i összejeveitelle a vianeni Magyar Otthonba. (A HMKK tulajdonában.)

⁵³ Meghívó körlevél az 1982. január 24-i összejeveitelle az utrechti Hotel Smits-be. (A HMKK tulajdonában.)

⁵⁴ Meghívó körlevél az 1974. április 21-i összejeveitelle az utrechti Magyar Házba. (A HMKK tulajdonában.)

⁵⁵ Meghívó körlevél az 1974. december 8-i összejeveitelle. (A HMKK tulajdonában.)

⁵⁶ Meghívó körlevél az 1975. november 30-i összejeveitelle. (A HMKK tulajdonában.)

Kör eredeti önképzőkör jellegét. Az előadások témái szakmai irányultságúak, de nem kifejezetten szakmaiak, inkább ismeretterjesztő jellegűek. Az eredeti elképzelésnek megfelelően a tagok mutatják be szakterületüket, és adnak ízelítőt abból amivel foglalkoznak. Így a korai időszak elsősorban magyar vonatkozású témái, a magyar sorskérdéseket boncolgató, helyzetelemző, főleg irodalmi, történelmi, szociológiai és más társadalomtudományi előadásai után később terítékre kerültek természettudományi és egyéb, gyakran általánosabb kitekintést nyújtó témakörök is. A 70-es években alakult ki az a szokás, hogy évente egyszer holland nyelvű előadást tartanak, melyre gyakran holland meghívott előadót kérnek fel, bevonva ezzel a magyarul nem tudó házasársakat, gyerekeket is a Kör munkájába. (Pl. Tóth Miklósné Ubbens Magda 1979-ben tartott előadása „Rembrandt in het Mauritshuis nader belicht” címmel).⁵⁷

3.6. Egyéb tevékenységek

Az évközi összejövetelek mellett 1959-től van a Mikesnek egy jelentősebb tevékenysége, az országhatáron túlmutató nemzetközi magyar konferencia, a Tanulmányi Napok megrendezése évente egyszer (ld. 4. fejezet).

Az itt elhangzott előadásokból adnak aztán válogatást a Kör által kiadott tanulmánykötetek (ld. 3. melléklet). Az első 1965-ben jelent meg „Eszmék nyomában” címmel. Ezen kívül még néhány egyéb könyv megjelenését is támogatta a Mikes (ld. 3. melléklet).

1980-ban létesített az egyesület egy Magyar Irodalmi Figyelő díjat is, melyben magyar írók és költők részesülhetnek lakhelyüktől függetlenül. Ez a díj a Tanulmányi Napokon kerül átadásra (ld. 4. fejezet, 6. melléklet).

A fentiekén kívül voltak és vannak a Körnek alkalmi tevékenységei is, mint pl. az 1961-ben Várdy Péter vezetésével megrendezett „leideni kiállítás”, melynek keretében külföldön élő magyar képzőművészek munkái kerültek kiállításra a Leideni Akadémia egyik épületszárnyában. Kilenc országból tizennyolc festő, szobrász és grafikus művészt küldte el ide műveit. Ilyesfajta kezdeményezésről ennek előtte nem tudunk. Jelentőségét és hasznosságát a holland lapok is elismerték.⁵⁸

Ugyancsak egyszeri alkalommal került megrendelésre Piri Zoltán vezetésével pl. egy Történelmi Hétvége 1978-ban „Magyarország a két világháború között a kortárs történelemírás tükrében” címmel. Erre sikerült két tekintélyes magyarországi előadót is meghívni: Ránki Györgyöt és Juhász Gyulát. Mellettük Péter László (London) és Bartalits László (Tilburg) adtak elő.⁵⁹

1981 őszén indult be a HMKK és a vianeni Magyar Otthon közös szervezésében a sajnos rövid életű (kb. 1985-ig működött) Magyar Szabadegyetem, melynek előadóit többségében szintén a Mikes adta (Csikós Imre, Kibédi Varga Áron, Kövi Attila, Sándor Anna, Tánczos Ottó, és mások)

Vagy pl. itt kell megemlítenünk néhány más jellegű, úgymond gyakorlatias akcióját az egyesületnek. 1990-ben emlékeztek meg az erdélyi Zágomban, illetve Sepsiszentgyörgyön Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójáról, amihez a Kör anyagilag is hozzájárult⁶⁰, illetve kiadványait is eljuttatta a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum könyvtárába.⁶¹ Aztán két erdélyi diáklány szülőföldjükön való tanulmányait is finanszírozta a Mikes, akiket a Tanulmányi Napokra is meghívott.⁶²

4. A Tanulmányi Napok

4.1. Az első konferencia

Az 56-ban Hollandiába került Prágay Dezső már korán kapcsolatba került a Körrel, és tevékeny részese lett az ott folyó munkának. Ő vetette fel egy többnapos, Hollandia határain is túlmutató magyar konferencia szükségességét és lehetőségét. Így rendezték meg egyelőre kísérleti jelleggel, 1959. június 1-7. között Doornban az első Tanulmányi Hetet. A szervezés oroszlánrészét Németh Sándor, illetve az ötletadó Prágay Dezső vállalták magukra.

A cél az volt, hogy ne csak Hollandiából, hanem más nyugat-európai országokból is összegyűjtsék ezsmecserére az érdeklődő fiatal magyar emigráns értelmiségieket helyzetük és a magyar sors fölötti közös gondolkodásra, melynek kereteit a már jól ismert és megszokott Mikes-elvek adták, illetve a fórum szerep, melyet felvállalni kívánt az emigráns kulturális közéletben. A helyzetfelmérés ekkor már (1959-ben) egyre aktuálisabb kérdéssé vált, mely nemcsak a hollandiai, hanem a magyar emigráció egészét is foglalkoztatta. Hogy tulajdonképpen mit is kell értenünk e helyzet tisztázásán, azt már a konferencia címe is jól megvilágítja: „Magyarságunk és a Nyugat. Alkalmazkodás és ellenállás.” Vagyis a Nyugaton élő magyar fiatalság aktuális szellemi és lelki gondjára próbált megoldást találni a közös elmélkedéssel, a fiatalságnak, a

⁵⁷ Meghívó körlevél az 1979. március 11-i összejövetelekre a vianeni Magyar Házba. (A HMKK tulajdonában.)

⁵⁸ Sárközi Mátás: *Parabolák a négyzetben*, Irodalmi Újság (Paris) 1961/20

⁵⁹ Meghívó körlevél az 1978. május 19-21 közt Soesterbergben megrendezendő Történelmi Hétvégre. (A HMKK tulajdonában.). Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4, Utrecht)

⁶⁰ Az alkalomra megrendezett Mikes-ülésszak előadásainak könyvben való megjelentetésére fordították az adományt.

⁶¹ 1990. szeptemberi Mikes körlevél. (A HMKK tulajdonában.)

⁶² Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április, 21 Hága)

magyarságához való ragaszkodásából, és az idegen környezettel való tartós együttéléséből indulva ki.⁶³ Vagy konkrétan Szabó Zoltán megfogalmazásában –aki Angliából maga is jelen volt és „Mi a magyarságtudat” címmel előadást is tartott- a kérdés és a rá adott válasz így hangzott: „...meghaljon-e a magyar a magyarban mihelyt külföldre ér, vagy ellenkezőleg, küldetésé válják-e benne? Az ösztön, mely a doorni ötvenet idehozta, lényegében a küldetés-keresése...”⁶⁴

Az előadók megválogatásában Németh Sándor kérte és várta Cs. Szabó László javaslatát. A „Mikes osztályfőnöke”, aki megalakulásától kezdve szemmel tartotta a Kör munkáját, most is örömmel üdvözölte a nemzetközi konferencia ötletét, és készséggel segített tanácsaival. Az előadók közül ilyenek mint Csé (Cs. Szabó László), Békés Gellért, Szabó Zoltán, a Mikes szóhasználatában a „szentek” képviselték az idősebb, tapasztalt generációt. A többiek főleg a fiatalok közül kerültek ki. Kibédi Varga Áron (Hollandia), Péter László (Anglia), Zádor István (Anglia), még a harmincat sem töltötték be akkor. A konferencia résztvevői, kb. ötvenen, Hollandián kívül főleg Angliából, Németországból, Franciaországból, érkező, többségében fiatal értelmiségiek voltak. Ezt a létszámot az előadók mellett aktív hallgatóság tette ki. Ez utóbbit az előadásokat követő hosszantartó viták, illetve az esti fórumok pezsgő hangulata bizonyítja. Olyan témákban folytak viták, mint például „A Nyugathoz való alkalmazkodás határai. Ez meddig van hasznára az országnak és az embernek?” vagy „A magyar forradalom körülményeiről”⁶⁵ stb. Ezenkívül volt a rendezvény során egy irodalmi est is, amikor fiatal költők olvastak föl verseikből, és egy zenei est a hollandiai Bartók Béla Egyesület rendezésében. A hétből egy napot kirándulásra szántak, városnézésre (Amszterdam), és múzeumlátogatásra. A vasárnapi programnak pedig része volt az „ünnepélyes Istentisztelet a katolikusok, és a protestánsok számára”. Mint ahogy elnöki (a Kör elnöke) megnyitóval vette kezdetét hétfőn a konferencia, ugyanúgy az elnök zárta is be azt vasárnap este.⁶⁶

Az első nemzetközi összejövetel visszhangja igen pozitív volt. Szabó Zoltán meglegedetten nyugtázza a párizsi Irodalmi Újságban, hogy egy új magyar alkat, valami újféle kiművelt emberfő, egy új magyar elit van kibontakozóban. Elsősorban a fiatalok érvelésének higgadsága lepte meg őt. “Mindig inkább retorikus mint logikus nép voltunk, jelzőkkel emeltük a gondolatokat magasra – ennek vége... az új vezetőség képviselőit hallom, ezeket új osztálynak a rendszer maga ellen nevelte, s nem olyan ellenzékiségre, amely a pusztá ellentmondással már megelégszik... az eszjárásuk olyan emberé, aki az országot magáénak tudja, jobb kiművelésre törekszik.”⁶⁷

Az emigráns magyar sajtó tudósításai (az Irodalmi Újságban, a Látóhatárban stb.) mellett Csé is beszámol a sikeres találkozóról a BBC magyar adásában. Ezenkívül néhány holland lap is megemlékezik a magyar eseményről.

4.2. A későbbi találkozók, feltételek, helyszínek, résztvevők

Az első találkozó sikerén felbuzdulva a Kör elhatározta, hogy rendszeresen, minden évben megpróbálja megrendezni ezt a típusú összejövetelt.

Anyagilag ezt kezdetben a holland egyházi és társadalmi szervektől kapott támogatás tette lehetővé. Az első találkozóhoz például jelentős összeggel járult hozzá a holland Katolikus Egyház, vagy később még az 56-ban menekültek támogatására felállított Stichting Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp. Ezenkívül a Hollandiai Magyar Szövetség, mely 1957-es fennállásától kezdve anyagilag rendszeresen támogatta a Míkest, szintén hozzájárult a Tanulmányi Napok megszervezéséhez is. A 60-as években, amikor még fennálltak a kelet-európai menekültek segítésére létesített civil szervezetek, könnyebb volt pénzt szerezni e célra is. Később a szponzorok keresésénél fontos volt, hogy semmiféle politikai vagy üzleti kötelezettséget ne kelljen vállalni, a konferencia szellemi függetlenségének megőrzése érdekében. Csé is igyekszik támogatókat szerezni az ügynek az angol közéletben, vagy pl. a Szabad Európa Bizottságtól (Free Europe Committee), de egyik levelében ő is hangsúlyozza, hogy csak olyan pénzről lehet szó, amit éppen olyan nyugodt lélekkel, tiszta lelkiismerettel fogadhatnak el, mintha azt a holland reformátusok, vagy katolikusok adnák.⁶⁸ Ennek szellemében utasították el a “Magyarok Világszövetsége” támogatását amikor ez felmerült a 70-es évek elején (ld. 5. fejezet). A magyarországi rendszerváltás óta a Hollandiai Magyar Nagykövetség is nyújt évi egyszeri támogatást a Tanulmányi Napok megszervezéséhez.

A helyszín az évtizedek alatt sokszor változott, de a 80-as években a Zutphen melletti Eefde-ben állapodtak meg, majd a 90-es évek elejétől 1999-ig a Hilversum és Amersfoort közelében fekvő Baarn konferenciaközpont adott helyet a rendezvénynek. A helyszínt illetően a legmaradandóbb élményt azonban a Vaeshartelt-i kastély nyújtotta a 60-as években meglehetősen puritán körülményei miatt, amely egyszerűen csak „Vashartyán” néven él minden „Míkest megjárt” emlékezetében.

1959-1999-ig egy kivétellel minden évben megrendezésre került a konferencia. A 69-es kimaradás egyrészt anyagi okok miatt történt, melyhez még a szervezők és a tagok elfoglaltsága is hozzájárult, másrészt az akkor tetőző belső ellentétek és

⁶³ Cs. Szabó László 1958. október 12-én kelt levele Németh Sándornak. (A HMKK tulajdonában.)

⁶⁴ Szabó Zoltán: *Jegyzetlapok a doorni találkozóról*, Irodalmi Újság Paris 1959/15.

⁶⁵ A doorni Tanulmányi Hét Programja 1959. június. (A HMKK tulajdonában.)

⁶⁶ A doorni Tanulmányi Hét Programja 1959. június. (A HMKK tulajdonában.)

⁶⁷ Szabó Zoltán: *Jegyzetlapok a doorni találkozóról*, Irodalmi Újság, Párizs, 1959/15

⁶⁸ Cs. Szabó László 1960. január 29-én kelt levele Németh Sándornak. (A HMKK tulajdonában.)

feszültségek akadályozták a Tanulmányi Napok zavartalan kivitelezését (ld. 5. fejezet). A főszervező 1959-től kezdve Németh Sándor volt, aki az említett ellentétek miatt a 70-es évek elején háttérbe szorult, és a szervezést attól kezdve Kibédi Varga Áron és Tóth Miklós vette át, akik egészen maig végzik ezt a munkát, amelybe a '90-es évektől Tánzos Ottó is bekapcsolódott.

A résztvevők száma a 60-as években kb. 60-80 fő körül mozgott. Ez a szám Magyarország, illetve az utódállamok felé való nyitással, a régióból jövő résztvevőkkel megkettőződött. Mára már a különböző helyről érkezők korábbi aránya is kezd felborulni. Arra azonban még ügyelnék a szervezők, hogy a közép-európai régió meghívottai ne kerüljenek többségbe a nyugati magyarokkal szemben, vagyis a rendezvény ne veszítse el „emigráns” jellegét. A nyugat-európai résztvevők összetétele a hollandiaiak és más nyugat-európai országokból érkezők arányát tekintve a '60-as évekre már állandósult. A „hollandusok” általában kisebbségben voltak. A többséget az angliaiak, franciaországiak, németországiak, svájciak adták, akiknek Hollandiában összegyűlni, az ország számukra kedvező központi fekvése miatt nem okozott különösebb nehézséget. A tengerentúlról azonban csak elvétve érkezett egy-két látogató, pl. az előadók közül: Makkai Ádám (New York), Kovács Imre (New York), Deák István (New York), Püski Sándor (New York), Kemenes Géfin László (Montreal)⁶⁹, de a távoli közönség megcélozása nem volt, és nem is lehetett célja a Mikesnek. Az első évek összejöveteleire a párizsi Sipos Gyula még úgy emlékezik vissza, hogy a hollandiaiak és a „külföldiek” (franciák, angolok, stb.) mindig elkülönültek egymástól, amiben a hollandoknál még erősen közrejátszott a protestáns szellemiség, a puritán tartózkodás, aztán a konzervatívok idővel elmaradtak, és akkor a két tábor közelebb került egymáshoz.⁷⁰

Az első évek helyzetértékelő konferenciái összecsiszoltak egy olyan -akkor még ifjú- csapatot, mely, bár megfogyatkozva, de a tőle telhető odaadással mindmáig tartópillére a Tanulmányi Napoknak. Csé írja 1963-ban: „...összecsiszolódtak a társaság, lelkében magyar, hangjában nyugati: példája az elit kisebbségnek”.⁷¹

4.3. A Tanulmányi Napok témái, előadói

Az 1960-ban megrendezett 2. Tanulmányi Hét előadói névsora Csé javaslatát követte: pl. Bikich Gábor az Új Látóhatártól, Veress Sándor, Kerényi Károly, aki „Magyarságtudat és a jövő embere” címmel tartott előadást, és a Széchenyi téma miatt Iványi Grünwald Béla.

A több témát felölelő hétből egy napot Széchenyire szántak halála 100. évfordulója alkalmából. Széchenyi öngyilkossága kapcsán azonban felvetődött az egyre égetőbbé váló probléma, az asszimilálódás, a jelképes halál kérdése, amely Zádor István (aki még előző évben kiváló előadást tartott a magyar forradalomról) váratlan halála kapcsán (nagy valószínűséggel öngyilkos lett) kapott különös hangsúlyt. Ezen a találkozón a „szentek” képviselőjében Csé, Szabó Zoltán és Kerényi Károly tartottak előadást.

A program keretei kiforrottak, és a további években is hasonlóképpen kerültek megrendezésre. Átlag tíz előadás, vitorasorozat, egy, illetve két irodalmi szerzői est, kerekasztal-beszélgetések, egynapos kirándulás, egy zenei est, és vasárnap délelőtt az Istentisztelet, illetve Szentmise kaptak helyet. Aztán a 70-es évektől a Tanulmányi Hét rövidülni kezdett néhány nappal –elsősorban a már említett pénzforrások megfogyatkozása miatt, anyagi okokból- és egy hosszú hétvégében rögzült csütörtöktől vasárnapig, ami általában szeptember első felében került megrendezésre. Ezzel együtt a program is megrövidült, illetve intenzívebbé vált. Elmaradt a kirándulás, a vasárnapi Istentisztelet, és az irodalmi este is csak egy, általában az utolsó este jutott, mintegy nyomatékát adva az együttlétnek. Ennek ellenére megmaradtak a visszaemlékezésekben mindig megemlélt, éjszakába nyúló, vagy hajnalig tartó poharazgatások, a nótázással egybekötött vidám, felszabadult mulatozás.

Az útkereső évek után mindinkább egy speciális témát próbáltak a konferencia központjába állítani, amit igyekeztek minél több oldalról megközelíteni, elemezni. Jó részük irodalmi téma volt, de sorra kerültek más egyéb, társadalomtudományi kérdések is. Volt ideológiabírálat, az ideológiák emberre, társadalomra, művészetre kifejtett hatásait vizsgálták. Közös jellemzőjük, hogy általában valamilyen aktualitással rendelkező témák voltak, és valamilyen módon kapcsolódtak a magyar valósághoz, de nem feltétlen Magyarországhoz, pláne nem a magyar belpolitikához. Módszerük a jelenségek kételkedő szemlélete és az intellektuális fegyelem volt.⁷² „Korunk tényeit kutatjuk, nem azokat amiket emlegetnek, hanem azokat amelyek léteznek. Szembe akarunk nézni műveltségünkkel, társadalmunk lényeges kérdéseivel... Elő akarjuk segíteni a számvetést erőinkkel és lehetőségeinkkel, s a korszerű és éltető ismeretek alkalmazására akarunk serkenteni.” -hangzott el a '67-es Tanulmányi Napok bevezetőjében.⁷³ A konferenciának tehát mindig a kijelölt téma szabja meg az irányvonalat, ez köti össze az egyes előadásokat és adja meg a vita kereteit. Ez tulajdonképpen az egyedüli szempont az előadók kiválasztásában is.

Ahogy láttuk, az első időkben még jelen van az előadók névsorában a nyugat-európai emigráció idősebb tudós- és irodalmár generációja. Így a vissza-visszatérő „szentek”: Cs. Szabó László (Anglia), Szabó Zoltán (Anglia), Kerényi Károly (Svájc), vagy a csak néha megjelenő Békés Gellért (Olaszország), Veress Sándor (Svájc), Iványi-Grünwald Béla (Anglia), Deér

⁶⁹ Kemenes Géfin László irodalmár Hollandiából vándorolt tovább Kanadába, 1999-ben pedig újra visszaköltözött Hollandiába.

⁷⁰ Sipos Gyula szóbeli közlése (Párizs) (1999. szeptember 11, Baarn)

⁷¹ Cs. Szabó László 1963. szeptember 23-án kelt levele Németh Sándornak. (A HMKK tulajdonában.)

⁷² *Előszó* in: *Eszmék* nyomában 7. o.

⁷³ Tanulmányi Napok 1967 - Bevezető. (A HMKK tulajdonában.)

József (Svájc), Bogyay Tamás (Németország), Bikich Gábor (Németország), Rezek Roman. Ők nagy nevek, és nagy tekintélynek örvendtek a fiatalok körében. Ők az írott sajtó korlátozott lehetőségei mellett itt, és a még néhány ilyen jellegű rendezvényen találtak maguknak fórumot és lehetőséget a közönségükkel való személyes találkozásra. Ez a szórványban való alkotás tipikus jelensége, hogy író és olvasó, alkotó és közönsége nehezen találják meg egymást. Ez az előadói generáció azonban a 70-es évekre fokozatosan eltűnik a Tanulmányi Napok programjairól és a fiatalok veszik át teljes egészében a helyüket. Magyarítható ez egyrészt az életkorral, másrészt viszont mindenképpen a Mikes Magyarország felé való nyitásával (ld. 5. fejezet). Az 1967-es év jelentett ilyen tekintetben egy fordulópontot a Tanulmányi Napok történetében, amikoris először szerepeltek az előadói listán magyarországi meghívottak. Ekkor vonult vissza a „Mikes osztályfőnöke”, Csé jó tíz évre, és Szabó Zoltán is.

Az új előadógárda, vagyis a későbbi előadók fiatal csoportja a 60-as évek közepén már kezd kirajzolódni. Ezek neveit mindmáig fellelhetjük a programfüzetekben. Közülük a teljesség igénye nélkül a hollandiaiak: Bohus Bála, Kibédi Varga Áron, Németh Sándor, Tóth Miklós, Várdy Péter. Franciaországból valók: Karátson Endre, Kassai György, Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, Sipos Gyula. A szigetországi magyarokat a legtöbbször: Czigány Lóránt, Gömöri György, Határ Győző, Péter László képviselték, Ausztriából Hanák Tibor, Németországból pedig Borbándi Gyula. Később, az említett nyitás után, majd méginkább a 89-es rendszerváltással a közép-európai régióból csatlakoztak még a törzsgárdához: Csordás Gábor (Pécs), Grendel Lajos (Pozsony), Lászlóffy Aladár (Erdély), Illyés Kinga (Marosvásárhely), Mészöly Miklós (Budapest). A felsoroltakat –a hollandiaiakat leszámítva- „külső tagként” emlegetik, mivel ők de facto nem tagjai a Mikesnek (hiszen az egy hollandiai szervezet, így csak az országhatáron belül lakók lehetnek a tagjai, nem vesznek részt az évközi munkában sem), viszont nagyon közeli barátai és támogatói annak. Mintegy külső munkatársként működnek, vagyis beleszólásuk van a Tanulmányi Napok szellemi stratégiájának kialakításában. Például ők is tesznek ajánlatot a belső szervezők és tagok mellett az adott téma előadóira.

A kiválasztásban mint már említettük, a szakértelem volt az elsődleges szempont. Ez a 67-es nyitás előtt nem is jelentett problémát, mivel a potenciális jelöltek a nyugat-európai emigrációból kerültek ki. Amint azonban a Kárpát-medence szakemberei is szóba kerülhetnek, joggal vetődik fel további szempontként a szakértő világnézete, politikai hovatartozása. Ekkor kerül igazán előtérbe az ajánlattevők felelőssége, hiszen a Mikes korábban ismertetett és elfogadott értékrendjét a törzs féltve őrzi, fellazulását módosulását nem akarja. Ez különösen manapság, a rendszerváltás után jelent sok problémát, és ad könnyű célpontot a megbélyegzéseket könnyen osztogatók számára a Mikes megítélését illetően. „Mivel mi eleve abból indulunk ki, hogy nem veszünk részt az otthoni politikai vitákban, -nyilatkozza Kibédi Varga Áron-, sokszor azt sem tudjuk, hogy ki melyik párthoz tartozik. De ha úgy sikerül egy előadói listát összeállítani, amiben tízből hét ugyanahhoz a párthoz tartozik, akkor az otthoniak már látnak benne valamit.”⁷⁴

Az 1991 és 92-es Tanulmányi Napok új módon, kísérleti jelleggel kerültek megrendezésre, melynek azután mégsem lett folytatása. Az 1991-es évre tervezett téma, amelynek a magyarországi rendszerváltás adott aktualitást, a „Magyarország kívülről és belülről nézve” címet viselte. Mert másként fest belülről mint kívülről, de másként kívülről magyar szemmel, és egy idegen szemével is. Éppen ezért úgy gondolták (a Kör), hogy hasznos, építő konklúzió, teljes kép, csak hazai, szomszédos országokbeli és nyugati szakértők véleményének eredményeként születhet. Így idegen nyelvű előadókat is meghívtak, mint pl. Robert Aspeslag (Hága), vagy Norman Stone (Oxford). Ezért a konferencia nyelve részben angol volt. Ezt a módszert alkalmazták a következő évben is. A rendezvény „Európa: a frusztrációk közössége” címen az ugyanazon ideológiai, és hatalmi rendszerek más-más jelentését és összefüggéseit vizsgálta Keleten és Nyugaton, mely témából szintén adódott az idegen nyelvű előadók meghívása. Ezt a gyakorlatot azonban elsősorban nyelvi akadályok miatt (a közép-európaiak nem tudták jól követni az angolnyelvű előadásokat) a továbbiakban nem folytatták.⁷⁵

4.4. „Magyar Irodalmi Figyelő”

A Tanulmányi Napok „intézményével” kapcsolatban kell megemlítenünk az annak keretében született Magyar Irodalmi Figyelő díjat. Ezt a díjat 1980-ban alapította a Mikes magyar, nem feltétlen magyarországi írók és költők számára, munkásságuk elismeréseképpen. A díj semmiféle jutalommal, vagy anyagi juttatással nem jár, hanem csak egy a Kör nevében kiállított oklevelet és egy érmét jelent. Ennek ünnepélyes átadására minden évben a Tanulmányi Napokon kerül sor, az utóbbi években kialakult szokás szerint az irodalmi est előtt, a Mikes által felkért irodalomkritikus méltató előadása után. A Kör nem a díjazottat, hanem a bíráló személyét választja ki, „az érték fölfedezi az értéket”⁷⁶ alapon, és felkéri, hogy ítélje oda a díjat egy olyan személyiségnek, akit ő erre érdemesnek tart. A Kör egyetlen kivételtől eltekintve a méltató választását mindig elfogadta, és a díjazás ennek megfelelően történt. A felkért kritikusok általában a Kör belső és külső tagjaiból, vagy barátaiból kerültek, kerülnek ki (díjazók és díjazottak listáját ld. 6. melléklet), ez garantálja, hogy a választás a Mikes értékrendjének megfelelően történjen. A díj létrehozásával a Kör célja az volt, hogy olyan Magyarországon, kisebbségben, vagy szórványban élő és

⁷⁴ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

⁷⁵ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

⁷⁶ Az 1995-ös Tanulmányi Napok megnyitója (Tóth Miklós). (A hangfelvétel a HMKK tulajdonában.)

munkálkodó költőkre, írókra hívja föl a figyelmet, akik talán nem tartoznak a hivatalosan elismertek közé, vagy akiket még nem tüntettek ki őket megillető figyelemmel. Vagyis ez a díj, éppen úgy, mint a Tanulmányi Napok, felhívja a figyelmet gondolatokra és emberekre.

Ezt a küldetést Kibédi Varga Áron, Lengyel Balázs (Nemes Nagy Ágnes férje) szavait idézve, így fogalmazta meg: A mi feladatunk az, amit úgy emlegetnek mint „a hamburgi mércé”. Állítólag a bokszmeccseknél már előre el van döntve, hogy ki nyer, mert nagy pénzéről van szó. De évente egyszer Hamburgban összeülnek az igazi boksz szakértők, és felállítják a „hamburgi mércét”, vagyis kiértékelik, hogy ki a világon a ténylegesen legjobb bokszoló, ki a második, és ki a harmadik helyezett. Függetlenül a hivatalos ranglistáról. Tehát ez a mi feladatunk, hogy üzenjünk: nem XY sztálin díjas művész talán a legjobb, hanem valaki másra, ott a háttérben felhívni a figyelmet. Ezt tette korábban Csé, aki a mi figyelmünket hívta fel, és most ezt tesszük mi is.⁷⁷

5. A Mikes és Magyarország

Az 1951-ben megalakult Mikes viszonya az akkori, vagyis a kommunista Magyarországhoz a teljes elutasításban nyilvánult meg. Ez az 56-os sokkot követő felocsudás után tovább erősödött, és egy ideig általánosan jellemezte az emigráció egészének a hazai politikához való viszonyulását.

Az egyértelmű elutasítás falán a 63-tól meghirdetett kádári konszolidációs politika - mely az emigráns kérdés kezelésében is változást hozott⁷⁸ - okozta az első repedéseket. A csak taktikának, és a szemfényvesztés politikájának gondolt „kádári szocializmust” továbbra is szilárdan elutasító tábor mellett egyre erősödött az az emigrációs csoport, mely az elvi elutasítás mellett örömmel fogadta az enyhülést, és nem ítélte el, sőt üdvözölte a nyitást, remélve, hogy ezzel beleszólhat, esetleg fel is gyorsíthatja ezt az ígéretesnek tűnő, de igen óvatos politikai folyamatot.⁷⁹ Ezekben az elképzelésekben (a vasfüggöny nyugatról való áttörésében) is voltak természetesen fokozatok. A vélemények eltértek abban, hogy mikor történjen meg, illetve hogy mekkora legyen az első lépés. Mindenesetre a Magyarországon bekövetkező változások, akár látszat, akár lényegi változások voltak, mindenképpen az országhoz fűződő viszonyuk átgondolására készítették az emigrációt, mely a belső törésvonalak átrendeződéséhez, és konfliktusokhoz is vezetett.

Ez figyelhető meg például a Látóhatár, a színvonalas és a Mikessel is jó viszonyban lévő müncheni folyóirat esetében, melynek két szerkesztője (Vámos Imre és Horváth Béla) is a „hazacsalogatási kampány” áldozata lett 1962 februárjában. Vagyis nem váltak be a hazatéréshez, és a lap hazaköltöztetéséhez fűzött reményeik. A Münchenben maradtak, Új Látóhatár néven folytatták munkájukat, amelyben „csak évek múltával kaptak méltánylást a kádári új kurzus pozitív eredményei, akkor, amikor már annyira megszilárdultak, hogy –alkotmányi garanciák nélkül is- tartósságukban bízni lehetett.”⁸⁰

A Mikessel kapcsolatot fenntartó nyugat-európai emigráns értelmiségi körök közül a párizsi Magyar Műhely lép először. A Mikes szóhasználatában ő a „legrózsaszínűbb”. Kapcsolatot épít ki a Magyarok Világszövetségével, illetve a Művelődési Minisztériummal, támogatást is elfogad tőlük, ennek megfelelően idomult is az elvárt kritériumokhoz. Viszont ők az első emigráns szervezet, amely elmondhatja magáról, hogy a hazai hivatalos és nem hivatalos közvélemény számára egyaránt létezik, tudnak róla.⁸¹

A Mikesben is eljött az a pillanat, amikor felmerült a kérdés, hívjanak-e magyarországi előadókat a Tanulmányi Napokra. A kérdés abban a formában is felvetődött, hogy ha a Mikes valóban olyan nyitott, mint amilyennek tartja magát, akkor nem zárkozhat be a nyugati világba.

„Éppen ez volt a forradalmi a Mikesben, –mondja Tóth Miklós- tudtuk, hogy beépített emberek, besúgók is érkezni fognak a magyar delegációban, de az volt a lényeg, hogy ettől senki se ijedjen meg, hanem továbbra is mindenki mondja el szabadon a véleményét, fogalmazza meg az álláspontját. Ebben van a függetlenség.”⁸² De hogy mikor kerüljön erre sor, vagy milyen szorosra fűzzék Magyarországgal a kapcsolatokat, arról már eltérő válaszok születtek a Mikesben is. Látva a mozgolódást a Látóhatár körül, illetve a Magyar Műhelyben, náluk is 1963-ban merül fel először a kérdés, azonban ekkor még teljes az egyetértés abban, hogy a nyitásnak még nem jött el az ideje. Csé szavai tükrözik a Kör véleményét is: „Közveszélyes naivista, elveszett ember az, aki kötélnek áll. Zoltánnal (Szabó Zoltán) együtt rég rájöttünk, hogy ha valaha, most van értelme a külföldi magyarok független szellemi életének. Hiszen odahaza lassacskán mindenki öncsalásban él, hogy ez „más”, hogy ez is életforma, mint a tietek odakint, hogy ez is magyar élet, stb. stb. Bűn hasonlító öncsalásba ringatni magunkat. Éppen most kell

⁷⁷ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

⁷⁸ A változás egyfajta nyitást jelentett. Ugyanúgy ahogy a belpolitikában, Kádár kifelé is meghirdette az „aki nincs ellenünk az velünk”-elvét a Rákosi féle „aki nincs velünk az ellenünk” politikával szemben.

⁷⁹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza II.* 7-14. o.

⁸⁰ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza II.* 18.o

⁸¹ Márton László (párizsi Magyar Műhely) levele Németh Sándornak 1966. januárja. (A HMKK tulajdonában.)

⁸² Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

értelmet, mértéket, ítélőképességet mutatnunk... fájdalom! Egyetértünk: kísérteties volt nekem is a haza ott a látóhatáron, láthatón, s mégsem valóságosan: „álomban látott tájakra emlékeztetett.”⁸³

1965-ben vetődik fel újra a magyarországiakkal való kapcsolatfelvétel a következő év, vagyis az 1966-os Tanulmányi Napok előkészítése kapcsán, ekkor már konkrét megfogalmazásban: Hívjunk-e magyarországi előadókat? Ahogy már említettük, Németh Sándor a Tanulmányi Napok lelkes szervezője mint eddig is, most is kikéri Csé véleményét az ügyben. Ő pedig még mindig teljes mértékben elutasítja a magyarországi berendezkedést, mely szerinte a többi szocialista országhoz hasonlóan offenzívába kezdett nyugati, volt honfitársai felé. „En mint maximalista, azt tartom, hogy hatásunk a rendszer teljes visszautasításán fordul meg, ezt várják el tőlünk a hazaiak, éppenséggel a hazaiak, legalábbis akikhez szólni akarunk. Hosszú távra Magyarország végzetes úton van.”⁸⁴ Ugyanakkor elvileg egyetért azzal, hogy kívánatos lenne a Tanulmányi Napokon magyarországi előadók részvétele is, azonban ennek gyakorlati kivitelezésében nehézséget lát: „...van-e olyan súlyú tiszta ember aki elfogadhatja (a meghívást)? Igen rossz hatása lenne kétfelé is, ha valami se hideg, se meleg személyben állapotok meg. Akit a kinti magyarság is, a rendszer is elfogadhatónak tart, mert annyira szürke, vagy ártalmatlan, vagy diplomatikus, annyira „politikus” a szó tizenhatodik századi értelmében.”⁸⁵ Vagyis Csé nem zárkózik el a dialógustól, de egyértelmű, hogy csak olyan embereket szeretne az előadók közt látni, akik nem kompromittálódtak, viszont azokat meg nyilvánvalóan nem fogják kiengedni. Tart attól is, hogy a megalkuvó párbeszéd csak a hazai pártvezetők helyzetét erősítené, mert ezzel beigazolódna, hogy -némi önkritika után- mégiscsak ők a kinti magyarokkal való kapcsolat letéteményesei.⁸⁶ Ezzel tulajdonképpen megfogalmazta a Kör egyik felének véleményét, azonban a Kör másik fele ekkor már Németh Sándorhoz hasonlóan más állásponton van. Szerintük a Mikest nem kell féltetni az illúzióktól, reálisan tudja fölmérni a hazai állapotokat, illetve a saját lehetséges szerepét. Ami pedig az előadók meghívását illeti, úgy vélik, lehetséges a kompromisszum, és az elején megelégedhetnek néhány fiatal, magát még „össze nem maszatolt” íróval, kutatóval. Mert az, hogy kapcsolatba szeretnének kerülni otthoni kollégáikkal, és azok álláspontját is meg kívánják ismerni, az természetes igény. „Ha az ugandaival szabadon beszélhetnek a nouveau roman-ról, vagy a népesség szaporodásáról, miért nem tehetik ugyanezt a hazaiakkal?”-teszi föl a kérdést Németh Sándor.⁸⁷ Mert már annyi minden felgyülemlett, ami az otthoniak válaszát is várja. „Az otthoniak offenzívájára némely területen ellentámadással válaszolhatunk, s az is előfordulhat, hogy törököt fognak portyázóink.”⁸⁸-feleli Csé felvetésére.

Összegezve: a Cs. Szabó László-i, elveiből föl nem adó, merev elutasító magatartással szemben Németh Sándor és még jónéhányan a Körből úgy gondolják, hogy már eljött az ideje a nyitásnak, át kell törni a vasfüggönyt nyugatról, mert „az elutasítás csak akkor lehet hatásos, ha minél hitelesebben elmondjuk, hogy pontosan miért is utasítjuk el az otthoni rendszert.”⁸⁹ Végülis 1966-ban az '56-os jubileumi esztendő miatt Magyarországról még nem hívtak meg előadókat, nehogy az bármiféle félreértésre adjon okot, Jugoszláviából, a Délvidékről viszont már voltak vendégeik Bori Imre és Szeli István személyében. 1967-ben azonban már Magyarország is sorra került.⁹⁰ Csének is vannak ajánlatai. Egyik levelében azt írja, hogy találkozott Illyés Gyulával, (aki egy írkonferencián tartózkodott éppen Franciaországban) a Loire völgyében, és beszélgetett vele. Nagyon jó véleménnyel volt az emigráció munkájáról. „Elképesztő, hogy milyen nagyra tartja a munkánkat. Magyar műveltséget teremtenek a kintiek –mondta-, s említette, hogy többek közt Csoóri Sándor mennyire vágyik egy Mikes-találkozóra.”⁹¹ Azonban Csoóri Sándor csak évek múlva jut ki a Tanulmányi Napokra. Ez évben a névsor talán még túl sok kompromisszumot követel, és nem úgy alakul, ahogy azt szerették volna, de semmiképpen nem úgy, ahogy az Csének megfelelné. Abody Béla, Berend T. Iván, Ránki György, Réz Pál és Sípos János a hazai szervek által jóváhagyott személyek, illetve Szabolcsi Miklós (MTA Irodalomtörténeti Intézet), akinek jelenléte Németh Sándor szerint „a hazulról jött résztvevőket a Hivatal felé fedezi, s ebben a szerepében elfogadható.”⁹² Szabolcsi Miklós személye azonban Csé számára elfogadhatatlan. „Számomra ál-dialógus olyan dialógus, amelyen a résztvevők egyik felének jelenlétét és szerepét Szabolcsi Miklós otléte biztosítja. Őt én semmiféle minőségben nem ismerem el partnernek.”-írja Cs. Szabó László,⁹³ mintegy előrevetítve lehetséges távolmaradásának okát. Pedig számítanak a fiatalok a jelenlétére. „A Te jelenléted adná a konferencia tartását, azt, hogy igaz valókkal lépünk ha nem is válogatás nélküli barátságba, de feltételes és civilizált beszélgető viszonyba az otthoniakkal”⁹⁴ – kapacitálja Németh Sándor a „nagy öreget”. Azonban a „Mikes osztályfőnöke”, aki eddig mindig lelkes híve, támogatója és

⁸³ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1963. április 23. (A HMKK tulajdonában)

⁸⁴ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1965. február 14. (A HMKK tulajdonában.)

⁸⁵ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1965. február 14. (A HMKK tulajdonában.)

⁸⁶ Cs. Szabó László levele Kibédi Varga Áronnak 1967. december 4. (A HMKK tulajdonában.)

⁸⁷ Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1965. február 21. (A HMKK tulajdonában.)

⁸⁸ Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1965. február 21. (A HMKK tulajdonában.)

⁸⁹ Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1965. február 21. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁰ Czifágy Lóránt: *A mérleg jegyében* in: Gyökértelen mint...

⁹¹ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1966. (A HMKK tulajdonában.)

⁹² Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1967. július 2. (A HMKK tulajdonában.)

⁹³ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1967. július 30. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁴ Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1967. július 2. (A HMKK tulajdonában.)

„atyja” volt a Mikesnek, és „családom”-ként emlegette azt levelében, most ezt írja: „hattyúdalom volt a tavalyi előadás”⁹⁵ és nem vesz részt a 67-es találkozón. Távolmaradásával fejezte ki egyet nem értését a dialógussal, mely nem egyenrangú partnerek közt zajlik. Közel tíz évre búcsúzik ezekkel a szavakkal: „Holtig hű maradok a Mikeshez, szellemi és lelki erezsaljához, kicsi pót-hazának tekintem. Távollétem, s levelem még csak azt sem jelenti, hogy bírálom, amit idén csináltatok. Lehet, hogy jól csináltatok. De engedjétek meg, nekem is, hogy a magam módján dialogizáljak. Toronylakóvá az, aki egy életet töltött lövészárokból, nem válhatik hatvanadik éve után. Bármelyikötök hamarabb mint én. Ezt tudnotok kell.”⁹⁶ -válaszolja ezzel azokra a véleményekre is, miszerint elszigetelt magát és elefántcsonttoronyba vonul. Az 1975-ös Tanulmányi Napokon találkozunk újra a nevével, amikor „Vagyunk” címmel tart előadást, majd 1980-ban hangzik el utolsó előadása a „Nagy várakozások, nagyobb csalódások”.

A 67-es, első magyarországi előadók részvételével megrendezett konferencia után tiltakozását kifejezve kilép a Körből Bóné Gyula (alapító tag), azonban a többség örömmel nyugtázza a szokásos „Mikes szellemben” lezajlott sikeres találkozót. Meg voltak elégedve a színvonallal, mely összességében nem ütött el az előzőekétől⁹⁷, és a légkörrel, mely a vártnál oldottabb volt, ünnepélyességtől, általánosságtól mentes. „Áttörtük az elszigeteltséget a függetlenség feladása nélkül, minden ezután következő kapcsolat tisztázott, s a túlzott gyanakvástól mentes légkörben folyhat le”-összegzi Németh Sándor az első benyomásokat.⁹⁸

A későbbi vélemények is meglehetősen pozitívak. Franciaországból, a strasbourggi egyetem magyar lektora például örömmel üdvözlö az efféle kapcsolatokat, mert ugyan rágalmazásokra adhat okot, de úgy látja, gátja lehet a kinti magyarok beolvadásának, vagy akadálya a személyes kiegészéseken nyugvó hazatéréseknek.⁹⁹ Ugyanígy a magyarországi visszahang is elismerő, elsősorban Abody és Szabolcsi tollából. Abody (az Élet és Irodalomban) azonban felrója Csének a távolmaradást. Ezzel a véleménnyel más hazai írók is egyetértenek, akik sérelmezik azt, hogy Csé ezzel a magatartásával egy kalap alá veszi az összes magyarországi írókat, nem adva lehetőséget egy szelektív összebékülésre, melynek éppen a Mikes lehetne a fóruma.¹⁰⁰ De egy kedvelt holland napilap is megértően konstatálja, hogy szükség van az otthoniakkal való tudományos kapcsolatokra.¹⁰¹

Így aztán a dialógusnak folytatást szánnak, és a következő évben is hívnak hazaiakat. A magyarországi hivatalos szervek is készségesnek mutatkoztak, azonban lehet, hogy túlzott reményeket fűztek a lehetséges együttműködéshez. A Kör egy része ugyanis kezdi nem jó szemmel nézni a Magyar Műhely irányába történő túlzott elmozdulást és az előadók személyében való megegyezés egyre nehezebbé válik. 1969-ben, amikor már a Kulturális Kapcsolatok Intézete foglalkozik hivatalból a konferenciával, majd pedig a Magyarok Világszövetsége a pénztámogatás fejében a Világszövetségbe való belépésre készíti a Mikest, a tagság „visszavonulót fűj”. A nyitást ellenző, a Kör függetlenségét féltő kisebbségből többség lett.

A nézeteltérés belső válsághoz vezetett. (Ez is hozzájárult a már említett 69-es Tanulmányi Napok meg nem rendezéséhez.) Hosszú viták eredményeként a magyarországi szervekkel való szoros együttműködés, és az ezzel járó kompromisszumokat a Hollandia és Magyarország közti „szellemi forgalom” elősegítése érdekében vállalkó csoportja – melynek legharcosabb szószólói Németh Sándor és Dedinszky Erika voltak- kiszorult a vezetésből. Az 1971 januárjában elnöknek választott Dedinszky Erikát novemberben leváltották, és helyére Kibédi Varga Áron került. 1973-ban pedig Dedinszky Erika és Németh Sándor kilépnek a Mikesből, egyet nem érve annak a „múlt beidegződéseivel” reagáló, a valóságtól elrugaszkodó, a kedvező nemzetközi helyzetet ki nem használó, sem saját, sem általános érdekeket nem szolgáló magatartásával.¹⁰²

Ennek az óvatosabb és visszafogottabb magatartásnak a reakciójaként azonban a magyarországi hivatalos szervek egyre inkább akadályozták a Mikes által kívánt hazaiakkal való kapcsolattartást. 1972-ben pl. az utolsó pillanatban vonták vissza Weöres Sándor kiutazási engedélyét. A Mikes által összeállított listákat a hivatalos szervek szinte maximálisan módosították. A Magyar Nagykövetség pedig saját hozzáállását így fogalmazta meg: egy futbalcsapat összeállításánál sem kérdezi meg az ember az ellenfél kapitányától, hogy kit nevezzen ki a csapatba. Vagyis Magyarország és a Mikes mint két szembenálló fél alaphelyzetéből indult ki.¹⁰³ 1974-79 közt nem volt magyarországi előadója a Tanulmányi Napoknak. Tóth Miklós így fogalmazott: „a magyar szellemi vatikán harcban állt a magyar állammal.”¹⁰⁴

⁹⁵ Cs. Szabó László levele Németh Sándornak 1967. július 30. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁶ Cs. Szabó László levele Kibédi Varga Áronnak 1967. december 4. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁷ „Öt otthoni szerepelt, Abody briliánsan, Réz bátran és alaposan, Berend Iván lucidusan, nagy felkészültséggel, Szabolcsi nyíltan a történelmi szemlélet híveként, de egyéb módszereket nem kizárva, s csupán Sipos János a filozófus nem ütötte meg a mércét...”

Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1967. október 9. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁸ Németh Sándor levele Cs. Szabó Lászlónak 1967. október 9. (A HMKK tulajdonában.)

⁹⁹ Hunyadi István (1952-től él Franciaországban) levele Németh Sándornak 1967. (A HMKK tulajdonában.)

¹⁰⁰ Németh Sándor levele 1967. november 14. (A HMKK tulajdonában.)

¹⁰¹ Het Parool dinsdag 12 maart 1968.

¹⁰² Németh Sándor levele Tóth Miklósnak 1973. május 27. (A HMKK tulajdonában.)

¹⁰³ Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

¹⁰⁴ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

Majd pedig a Magyar Nagykövetség előállt egy olyan kéréssel, hogy hallgatóként lehessen jelen a rendezvényeken. Ekkor született egy sehol le nem írt szóbeli megállapodás, melynek értelmében a magyarországi előadókat a Mikes választja ki, de kizárólag azok előadásának időtartamára jelen lehetnek a Nagykövetség emberei.¹⁰⁵ Ezt azonban mégsem vették gyakran igénybe.¹⁰⁶ Ez volt az ú.n. „hari-fixes jelentések” időszaka. (Már messziről fel lehetett ismerni őket, a jelentéskészítőket a zoknijukról)¹⁰⁷

A hivatalos Magyarországnak a Mikeshez való viszonyulásában még a '80-as években is voltak ingadozások. Annak ellenére ugyanis, hogy idővel egyre kevesebb akadályt gördítettek a meghívott személyek kiutazása felé, 1983-ban mégis blokkolják a magyarországi listát, vagyis Mészöly Miklós, Fehér Márta és Gecsényi Lajos részvételét. (Ugyanebben az évben a román hatóságok Sütő Andrásról vonták meg a kiutazási engedélyt.) Ennek okát a Mikes a konferencia címválasztásában látja: „1984”, amely mögött a szervek feltehetőleg valami orwelli cselet véltek fölfedezni. A '80-as évek végén Csejtei István nagykövet volt az, aki talán ténylegesen szimpatizált a Mikessel, mert támogatta, segítette annak munkáját. A Mikes örömmel üdvözölte a már várva várt rendszerváltást, mely megszüntette a Körön belüli kettősséget, és lehetőséget teremtett jó kapcsolatok kialakítására az anyaország diplomáciai és kulturális szerveivel is, melynek alapja az egymás álláspontjának és célkitűzéseinek kölcsönös tiszteletben tartása volt.¹⁰⁸ Mert „ahogy annak idején, Dedinszkyék idejében nem köteleztük el magunkat a kommunista Magyarországnak, úgy most a demokratikus Magyarországnak sem”-mondta Tóth Miklós.¹⁰⁹

A mai magyar állam részéről tanúsított magatartásban vannak ugyan az éppen aktuális kormánytól függő különbségek, de a Mikes ma sem kötelezi el magát egyik politikai pártnak sem.

A mai Magyarországhoz fűződő viszony megítélésében egyik sarkalatos kérdés, hogy a tagok anyaországnak tekintik-e Magyarországot, vagy sem.

Tóth Miklós (49-es emigráns) azt mondja, hogy nem. Vagyis a fent említettekkel összhangban hangsúlyozni kívánja ezzel a Kör függetlenségét, szuverén voltát, mely mint „szellemi Vatikán” funkcionál. Nem országhatárokból gondolkodik, hanem szellemi hazában, érték- és ideávilágban, mely minden magyart összeköt. Nem megkérdőjelezve ezzel a szellemi és erkölcsi felelősséget Magyarország irányában sem, de nem feledve azt sem, hogy ő Hollandiában él, és ott gondolkodik.¹¹⁰

Piri Zoltán (56-os emigráns) azonban abból indul ki, hogy bár Hollandiában élve a holland normákat, értékeket magukévá tették, azért a háttér, a belső, a lélek az magyar. Ennek pedig –a természetes közegéből kiszakadva- fokozottabb mértékben van szüksége a forrásra, az állandó utánpótlásra, a tápláló erőre az anyaországi politikai rendszertől függetlenül, mert a gyökerek ennél mélyebbre nyúlnak. Annak ellenére, hogy sokáig nem volt meg az érzelmi azonosság, mégiscsak Magyarország maradt és marad az anyaország, Budapest pedig a főváros.¹¹¹

Kibédi Varga Áron ('47-es emigráns), aki 14 évesen jött el Magyarországról a „hol van otthon?” kérdésre „gyökértelen vagyok”-al válaszol. Hiszen szakmája és felesége révén háromlakai, Budapest, Amszterdam és Párizs neki egyformán természetes, sőt édesapja révén még a Székelyföldre is kötődik. Ő a verseit kizárólag magyarul írja, és ha énekel, magyarul énekel.¹¹²

A mai Magyarországhoz fűződő viszony tehát más, de egymásnak –úgy érzem- mégsem ellentmondó megfogalmazásokban jut kifejezésre. Ahogy időben távolodik az első határátlépés, úgy légiesednek is egyúttal a határok, és emelkedik magasba a haza. Az országban való gondolkodást úgy váltja föl az egyetemes magyarságban, mint egyetlen megmaradást ígérő szalma,- vagy sziklaszálba vetett hit.

6. Jövőkép

Önkéntelenül vetődik föl a kérdés, hogy a Mikest alapító generáció fogyásával átértékelődik-e a Körnek az emigráció életében betöltött szerepe és küldetése, s ha igen, hogyan. Van-e szükség egyáltalán egy 1951-ben, magát még leginkább valamivel szemben megfogalmazó szellemi fórumra ma, mikor a vasfüggöny már eltűnt?

Szükség mindenképpen van, bizonyítja ezt az eddig még soha nem tapasztalt nagy létszámú tagság (200 aktív és 300 pártoló tag). A hangsúly inkább a „milyen formában?” kérdésen van. Hiszen az természetes, hogy nem csak az eltelt idő,

¹⁰⁵ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

¹⁰⁶ 1980-ban Csejtei István nagykövet jelezte igényét a konferencián való részvételre azzal az indokkal, hogy a programban szereplő Juhász Gyula előadó neki kedvelt tanára volt az egyetemen. A Mikes Juhász Gyula előadására szívesen látta vendégként a nagykövetet, azonban a konferencia egész időtartamára való jelentkezését nem fogadta el. Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4., Utrecht)

¹⁰⁷ Sipos Gyula (Párizs) szóbeli közlése (1999. szeptember 11., Baarn)

¹⁰⁸ Tánzos Ottó ünnepi beszéde a HMKK fennállásának 40.évfordulójára. Elhangzott 1992 januárjában Vianen-ben. (A hanganyag a HMKK tulajdonában.)

¹⁰⁹ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

¹¹⁰ Tóth Miklós szóbeli közlése (1999. április 21., Hága)

¹¹¹ Piri Zoltán szóbeli közlése (1999. június 4., Utrecht)

¹¹² Kibédi Varga Áron szóbeli közlése (1999. május 14., Amszterdam)

hanem a Magyarországon bekövetkezett politikai változások következtében is más egy ma külföldön élő, és magát magyarnak valló értelmiségi szellemi igénye.

Kik jelenthetik egyáltalán az utánpótlást egy emigráns szervezet számára? Ez a kérdés a Mikesben is fölmerült. Az újak, akiknek neveivel a '90-es évektől, és annak is inkább második felétől találkozhatunk nagyobb gyakorisággal a vezetőségben is, elvileg két csoportból kerülhetnek ki. Egyrészt az öreg mikesesek leszármazottaiból, azoknak a gyerekeiből, akik annak idején és még ma is komoly áldozatokat hoztak és hoznak a HMKK fennmaradásáért. Másrészt pedig az utánpótlás az anyaországból származhat. Azok köréből, akik vagy családalapítás céljából (a '80-as évektől sok magyar nő megy kint férjhez holland férfíhoz), vagy egzisztenciális okok miatt telepednek le, vagy tartózkodnak időszakosan Hollandiában. Mindegyik csoport más-más háttérrel, indítással rendelkezik, mind egymáshoz, mind a Mikest létrehozó emigrációhoz képest. Ebből kifolyólag mások az elvárásaik is.

A holland környezetben és iskolákban nevelkedett második és harmadik generációnak sokszor a magyar nyelvvel is problémái vannak. A Mikes összejövetelek témái és előadásai pedig még olyan magyar kulturális háttérismeretet is feltételeznek, mely ettől a nemzedéktől már nem várható el. Talán éppen ez okból nem érte el célját az alábbi kezdeményezés sem. A Mikes hozzájárulásával, de a Magyar Szövetség kezdeményezésére jött létre ugyanis 1992-ben „Hongaarse Jongeren” (Magyar Fiatalok) néven egy második, harmadik generációs fiatalokat tömörítő egyesület, melynek nyelve holland, és részben hasonló célokkal próbált működni, mint a Mikes. A szervezet „Széchenyi Vereininging” (Széchenyi Egyesület) néven ma is működik ugyan, azonban lényegében eltávolodott a Mikestől, eloszlata az eredeti reményeket, miszerint esetleg annak majdani utánpótlása, utóda lehetne.

A tulajdonképpen utánpótlást tehát a második csoport adja, vagyis az újonnan Magyarországról érkezők, akik -ahogy már említettük- szintén más háttérrel és más elvárásokkal csatlakoznak. Ők nem politikai, hanem főként gazdasági, vagy személyes okok miatt hagyták el az országot, ily módon a magyarság és a hazához való viszonyuk is más.

A Mikes azonban feltehetőleg csak úgy maradhat fenn, ha beépíti az újonnan érkezőket, illetve azt a néhány másod és harmad generációt, aki vállalja a magyarsághoz való tartozást és ezt a csatlakozással kívánja kifejezni. Így azonban mindenképpen számolni kell azzal, hogy a megváltozott igényekhez igazodva módosulni fog a Mikes küldetése, talán egyfajta koordináló, közvetítő, eligazító szerepet betöltve a már meglévő hollandiai, illetve a meglévő és kiépítendő magyarországi társadalmi és kulturális kapcsolataira alapozva.

Mindezekből az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A Mikes olyan fordulóponthoz érkezett, amelynél eddig nem tapasztalt új kihívásokra kell választ adnia. A helyes válasz megalapozhatja a jövőjét, és új fejlődési periódust nyithat.
2. A Mikes eddigi története az összmagyarságnak, és az egyetemes magyar kultúrának olyan értékeiről tanuskodik, amelynek feltárásával és méltó bemutatásával adós a tudomány, és amelynek elvégzése időszerű és halaszthatatlan.
3. A Mikes jelen pillanatban még olyan szellemi potenciált képvisel, és olyan erőket tud mozgósítani, amelynek megőrzése és működésben tartása össznemzeti érdek. Például a kultúrmisszió folytatása, a nyugati emigráció magyarság-látásmódjának és magyarság-értelmezésének bemutatása és megismertetése a hazai fiatalsággal.

Cs. Szabó László 1965. október 3-án az Angol Rádió magyar adásában az ötödik sípról elhangzott értekezését így zárja:

„Szól a síp ötödik ága, elnémitani akkor se lehet, hogyha ez a titkos cél. Párbeszédnek, dialógusnak, vitának csak egyenrangú felek közt van hitele és haszna. Hallottad a szót: „Rendületlenül?”

Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak,-

Lenn a sikamló tér, nyomás felül,

Vész és gyalázat el ne rántsanak.

Oh, értsd meg a szót: árban és apályon

-Szirt a habok közt- hűséged megálljon!

Arany János ott van a külföldi magyarok polcán is.”¹¹³

¹¹³ Cs. Szabó László: *Az ötödik síp.* (A HMKK tulajdonában.)

Bibliográfia

Primer források

- Fényképalbum a HMKK* 1960-as Tanulmányi Napokról. A HMKK tulajdonában.
- Hanganyag a HMKK Tanulmányi Napok illetve évközi összejövetelek előadásairól 1978-1996. Marosvölgyi Lajos tulajdonában.
- A HMKK bejegyzési okirata (1996), alapszabályai (1957. okt. 13), irányelvei (1951). A HMKK tulajdonában.
- A HMKK havonkénti körlevelei 1999-ig. A HMKK tulajdonában.
- A HMKK meghívó levelei a Tanulmányi Napokra, sajtótájékoztatói a Tanulmányi Napokról 1959-1999. A HMKK tulajdonában.
- A HMKK összejöveteleinek néhány jegyzőkönyve (1951). A HMKK tulajdonában.
- A HMKK titkárságának levelezései 1999-ig. A HMKK tulajdonában.
- Magánlevelezések 1999-ig.
- Kibédi Varga Áron levelezése: Csoóri Sándor, Gosztonyi Péter, Pilinszky János, Weöres Sándor 1972, 1974, 1978-as levelei. A HMKK tulajdonában.
- Németh Sándor levelezése: Tóth Miklós 1973, Cs. Szabó László 1958-68, Abody Béla, Beke Kata, Berend T.Iván, Czigány Lóránt, Ferdinándy György, Hanák Tibor, Márton László, Molnár József, Nagy Pál, Nyéki Lajos, Papp Tibor, Péter László, Réz Pál, Sükösd Mihály levelei. Németh Sándor hagyatéka. A HMKK tulajdonában.
- Tóth Miklós nem publikált feljegyzései. Tóth Miklós tulajdonában.

Irodalom

- *A magyarság helyzete Európában* (A HMKK konferenciája). Magyar Nemzet 1990. szept. 11.
- *A szó hatalma*. szerk.: Kassai György. Pécs, 1991 Jelenkor Kiadó.
- *Az embernek próbája*. Emlékkönyv. Amsterdam, 1976, a MKK kiadása.
- *Az új század küszöbén*. szerk.: Kibédi Varga Áron, Kónya Melinda és Piri Zoltán. Pécs, 1998, Jelenkor Kiadó.
- Borbándi Gyula: *A Politikai emigráció mai szerepe*. Magyar Nemzet 1992. június 20.
- Borbándi Gyula: *Az emigráció életrajza 1945-1985 I-II*. Budapest, 1989, Európa Könyvkiadó.
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995*. Bern, 1996, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Borbándi Gyula: *Megtartani a magyarságot*. Magyar Nemzet 1992. okt.
- Borbándi Gyula: *Mit is vár tőlünk a haza? Világszövetség*, 1993/2.
- Borbándi Gyula: *Nyugati Magyar Irodalmi Lexikon és Bibliográfia I-II*. Budapest, 1992, Hitel.
- Borbándi Gyula: *Othonok az otthontalanságban*. Európai Utas, 1996/1.
- Borbándi Gyula: *1956 emigráns szemmel*. Kultúra és Közösség, 1991/38.
- Bronkhorst, Daan: *Een tijd van komen. De geschiedenis van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam, 1990.
- Cottaar, Annemarie: *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw Zwolle*. 1998, Waanders.
- Czigány Lóránt: *Gyökértelen mint a zászló nyele. Írások a nyugati magyar irodalomról*. Budapest, 1994 Szabad Tér.
- Éger György: *Hazánk Hollandiában*. Világszövetség, 1993/14.
- *Eszmék nyomában*. szerk.: Németh Sándor. 1965, MKK.
- *Encyclopedia Hungarica*. I-IV. főszerk.: Bagossy László. Calgary, 1992-1998, Hungarian Ethnic Lexicon Foundation.
- Harst, Gerard van der – Leo Lucassen: *Nieuw plaats en betekenis van vreemdelingen in Leiden in een Hollandse stad (1918-1955)*. Leiden, 1998 Primavera Pers.
- *Het Parool* 1956, 1968. (Amszterdamban megjelenő országos napilap).
- *Hollandiai Magyar Hírek* (A Hollandiai Magyar Szövetség közleményei) 1998, 1999, 2000.
- *Irodalmi Újság*. főszerk.: Faludy György, majd Méray Tibor. London, Párizs, 1957-1989.
- *Katolikus Szemle*. Roma, 1949-1990.
- Kövi Attila: *Hongaarse immigratie na 1956. Tijdschrift voor Geschiedenis 100*. 1987, 446-459.
- Kutasi Kovács Lajos: *A Mikes Kör tanulmányi napjai Hollandiában*. Amerikai Magyar Népszava (Cleveland), 1983.
- Kutasi Kovács Lajos: *A gyakorlati párbeszédéről*. Amerikai Magyar Népszava (Cleveland), 1979.
- Kutasi Kovács Lajos: *Kézfogások Hollandiában*. Amerikai Magyar Népszava (Cleveland), 1981.
- Kutasi Kovács Lajos: *Több világ lakói*. Amerikai Magyar Népszava (Cleveland), 1982.
- *Látóhatár-Új Látóhatár*. főszerk.: Borbándi Gyula. München, 1958-1989.

* A hollandiai Mikes Kelemen Kör (MKK) 1976-ban hivatalosan megváltoztatta a nevét Hollandiai Mikes Kelemen Körre (HMKK). (A szerkesztők)

- Lucassen, Jan – Rinus Penninx: *Nieuwkomers, Nakomelingen, Nederlanders Immigranten in Nederland 1550-1993*. Amsterdam, 1999, Het Spinhuis.
- *Magyar emigráns szervezetek*. Reform, 1989/5.
- *Magyar Műhely*. főszerk.: Nagy Pál, Papp Tibor Párizs, 1962-.
- Mihályi I.G.: *Schetsen over de betrekkingen tussen Nederland en Hongarije*. 1955, De Aalmoezenier der Hongaren in Nederland.
- Nagy Csaba: *A Magyar Emigráns Irodalom Lexikona*. Budapest, 1990-1992, MTA- PIM.
- *Nyugati magyar irodalom*. Amsterdam, 1976, MKK.
- Péter László: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
- Rijn, A.S. van: *Treinen tussen twee werelden. Hongaarse vakantiekinderen in Leiden 1919-1928*. (ongepubliceerd afstudeerscriptie) (nem publikált diplomamunka) Leiden, 1998.
- Sisa István: *Az emigráció alkonya*. Hítel, 1990/15.
- Sivirsky, Antal: *Vijf eeuwen Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen*. Den Haag, 1987, Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1913, Akadémia.
- Szilágyi Márton: *A kulturális kétlakosság*. Élet és Irodalom, 1998/20.
- *Tanulságos napok Hollandiában*. Magyar Híradó (Bécs), 1974. nov. 1.
- Tüski István: *Magyarok Hollandiában*. „Tebenned bíztunk eleitől fogva...” A magyar reformátusság körképe. Debrecen, 1991.
- Ugró Miklós: *Az emigránsok már megbékültek egymással*. Esti Hírlap, 1992. aug. 8.
- Várdy Péter: *Rendhagyó jubileum*. 25 éve rendez Tanulmányi Napokat a MKK. Kilátó (Brüsszel), 1985. ápr. 1.
- Zika Klára: „*Saját utunkat járjuk, de a lelkünk jelentős része Magyarországé*”. Honismeret, 1992/4.

A Mikes Kelemen Kör vezetőségi tagjai (1951-2001)

ÉV	ELNÖK	TITKÁR	PÉNZTÁROS
1951	Zádor Alajos	Bánréti Fuchs Károly Tüski István	Kibédi Varga Áron
	Alelnök: Bóné Gyula	Jegyző: Gyermek István	
1956	Tóth Miklós	Németh Sándor	Nickl Marica
1957	Tóth József	Németh Sándor	Nickl Marica
1958	Havai János		Nickl Marica
1959	Prágay Dezső	Tóth Z. László	Nickl Marica
1960	Ágoston István	Kovács Dénes	Nickl Marica
1961	Ágoston István		
1962	Németh Gábor		
.....			
1964	Németh Sándor		Hübner Tibor
1965	Németh Sándor	Piri Zoltán	Hübner Tibor
1966	Piri Zoltán	Molnár Kálmán	Hübner Tibor
1967	Kibédi Varga Áron	Németh Sándor	Hübner Tibor
1968	Kibédi Varga Áron	Németh Sándor	Hübner Tibor
1969	Binecz Károly	Moór Albert	Hübner Tibor
1970	Binecz Károly	Takács Lajos	Hübner Tibor
1971. jan.	Dedinszky Erika	Kibédi Varga Katalin Sipos Elly	Hübner Tibor
1971. nov.	Kibédi Varga Áron	Lindenmayer Arisztid	Ács Zoltán
1972	Tóth Miklós	Lindenmayer Arisztid	Ács Zoltán
1973	Tóth Miklós	Csikós Imre	Ács Zoltán
1974	Tóth Miklós	Csikós Imre	Ács Zoltán
1975	Piri Zoltán	Matyófalvi Judit	Ács Zoltán
1976	Piri Zoltán	Matyófalvi Judit	Ács Zoltán
1977	Kibédi Varga Katalin	Bohusné Váradi Zita	Ács Zoltán
1978	Kibédi Varga Katalin	Bohusné Váradi Zita	Ács Zoltán

1979	Bohus Béla	Schermann Margit	Ács Zoltán
1980	Bohus Béla	Schermann Margit	Ács Zoltán
1981	Bohus Béla	Schermann Margit	Ács Zoltán
1982	Bally György	Marosvölgyi Lajos	Ács Zoltán
1983	Bally György	Marosvölgyi Lajos	Ács Zoltán
1984	Kibédi Varga Katalin	Csikósné Vargha Hedvig	Ács Zoltán
1985	Kibédi Varga Katalin	Csikósné Vargha Hedvig	Ács Zoltán
1986	Schermann Péter	Ritter Kálmán	Ács Zoltán
1987	Schermann Péter	Ritter Kálmán	Ács Zoltán
1988	Csikós Imre	Boschné Ablonczy Emőke	Ács Zoltán
1989	Csikós Imre	Boschné Ablonczy Emőke	Ács Zoltán
1990	Tánczos Ottó	Kónya Melinda	Ács Zoltán
1991	Tánczos Ottó	Kónya Melinda	Ács Zoltán
1992	Tánczos Ottó	Husztiné Szabó Júlia	Boschné Ablonczy Emőke
1993	Tánczos Ottó	Husztiné Szabó Júlia	Boschné Ablonczy Emőke
1994	Tóth Miklós	Csikósné Vargha Hedvig	Boschné Ablonczy Emőke
1995	Németh Gábor	Csikósné Vargha Hedvig	Boschné Ablonczy Emőke
	Vezetőségi tag: Vizi Felicia		
1996	Németh Gábor	Csanády Ágnes	Boschné Ablonczy Emőke
	Vezetőségi tag: Vizi Felicia		
1997	Németh Gábor	Csanády Ágnes	Boschné Ablonczy Emőke
	Vezetőségi tag: Vizi Felicia		
1998	Bally György	Kónya Melinda	Boschné Ablonczy Emőke
	Vezetőségi tag: Csanády Ágnes és Árvay Attila		
1999	Bally György	Kónya Melinda	Boschné Ablonczy Emőke
	Vezetőségi tag: Csanády Ágnes		
2000	Bohus Béla	Csanády Ágnes	van Dam-Kronauer Éva
2001	Tóth Miklós	Csanády Ágnes	Marosvölgyi Katalin

Mellékletek

1. Melléklet

A MIKES KELEMEN KÖR IRÁNYELVEI

1. A MKK tagjai feladatuknak tekintik magyar honfitársaiknak szellemi és anyagi támogatását.
2. A MKK hivatásának tartja, hogy a magyarságot krisztusi szellemben szolgálja. Ezért tudatosan elítél minden világnézeti irányzatot, amely a magyarság és a keresztyénség ellen tör.
3. A MKK nem kíván sem felekezeti, sem politikai szervezkedés lenni; tagjai felekezeti és politikai hovatartozását magánügynek tekinti.
4. A MKK törekszik a magyar mult helyes megismerésére, a népi értékek felkutatására, a magyar kultúra ápolására és terjesztésére, hogy ezzel az igazi magyar öntudat kialakítását szolgálja.
5. A MKK tagjai felelősnek érzik magukat emigrációban eltöltött idejükért. Ezt az időt önképzésre, és tapasztalatok gyűjtésére használják fel, hogy majd hazatérve az itt tanultakat nemzetük javára hasznosíthassák.
6. A tagok nem feledkezhetnek meg otthon maradt honfitársaik szenvedéséről, és ébren tartják velük az együvé tartozás érzését. Önmagukat az egész magyarság követeinek tekintik, és így kötelességüknek tartják a szabad világot a magyarság élethalálharcáról felvilágosítani.
7. A tagok törekszenek arra, hogy a szabad világ megbecsülését kivívják, s így a magyarság számára barátokat szerezzenek.
8. Belső nézeteltéréseiket nem tárják a világ elé, hanem egymás között a megértés szellemében intézik el.
9. A MKK igyekszik kapcsolatokat fenntartani a más országokban élő magyarsággal.
10. A MKK dolgozik az új európai szellemiség kialakításáért, és az európai nemzetek együttműködéséért. Ezért különösen fontosnak tartja a magyarság szomszédos népei itt élő tagjaival, és a magyarság északi rokonaival a baráti kapcsolatokat fenntartását.

3. Melléklet

A MIKES KELEMEN KÖR KIADVÁNYAI

TANULMÁNYKÖTETEK

Válogatás a Tanulmányi Napokon elhangzott előadásokból

1. Németh Sándor (szerk.): *Eszmék nyomában*. Válogatás a Tanulmányi Heteken elhangzott előadásokból. 1965, MKK. 248. o.

Tartalom

Előszó

Borbándi Gyula: Humanizmus és nemzeti kisebbségek

Cs. Szabó László: Ó, te aranygond, fénylő zaklatás

Hanák Tibor: Humanizmus és humanitás

Karátson Endre: A homo aestheticus a homo moralis ellen

Kibédi Varga Áron: Egy világ mesgyéjén

Márton László: Zsidó sors, zsidó kérdés a háború utáni Magyarországon

Nyéki Lajos: Egy nemzetnevelő útja

Péter László: A magyar nacionalizmus

Szabó Zoltán: Emberség és reform

2. *Az embernek próbája*. Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára. Amsterdam, 1976, MKK.155. o.

Tartalom

Előszó

Tóth Miklós: Concordia discors

Németh Sándor: Eszmék természetrajza

Borbándi Gyula: Írók, folyóiratok, értelmiségi körök

Papp Tibor: Rejtekfej

Karátson Endre: A Mikes élvezete

Sárközi Mátyás: Háromszáz éves torony

Thinsz Géza: Mikesen innen, Berzsenyin túl

Nagy Pál: Zágoni Mikes Kelemennek

Kibédi Varga Áron: Mikes mítoszai

Lászlóffy Aladár: Világnak vidéke

Cs. Szabó László: Nem probléma

Molnár József: Tótfalusi nyomain Amszterdamban

Albert Pál: Visszatérők köszöntése

Határ Győző. Álomtörténelem

Perneczky Géza: A művészetkritikus elfajulása

Siklós István: „hasonfekve, a harántcsíkosan hámló törzsű”

Kibédi Varga Sándor: Az erkölcsi törvény szükségessége és bölcséleti jelentősége

Bakucz József: Dialógus-Nyelv

Hanák Tibor: Ideológiák nélkül?

Gömöri György: Vers, bevezetővel

Petőfi F. János: Néhány szó a nyelvről, a nyelvészetről és a nyelvészet alkalmazásáról

Dedinszky Erika: Vers

Tóth Imre: A Szentháromszög negatív teológiája

Schermann Péter: Természettudomány és világnézet

Vitéz György: Agnus Dei

Bohus Béla: Kísérletes magatartáskutatás és az emberi társadalom

Horváth Elemér: Kerk en Wereld

Domahidy Miklós: Két verses levél 1832-ből

Függelék: A Tanulmányi Napok műsora 1959-1975

Előfizetők névsora

3. *Nyugati magyar irodalom*. Tanulmányok. Amsterdam, 1976, MKK. 111. o.
 Tartalom
 Kibédi Varga Áron: Nyugati magyar irodalom
 Cs. Szabó László: Még vagyunk
 Papp Tibor: Margón
 Vitéz György: Magyar író Amerikában
 Határ Győző: Istenhozzád emigráció
 Fáj Attila: Hazai tárgyú irodalmi alkotások az emigrációban
 Cs. Szabó László: Három nap magyar irodalom
4. Piri Zoltán, Czigány Lóránt (szerk.): *Mérlegen*. Irodalmi, történelmi és szociológiai tanulmányok. Utrecht, 1978, HMKK. 159. o.
 Tartalom
 Kibédi Varga Áron: Előszó
 Cushing, George Frederick: Magyarország és Európa
 Moreau, Jean-Luc: Irodalom és társadalom
 Czigány Lóránt: „Neved ki diccsel ejtené”
 Pernecky Géza: Sziszifusz, sziklája és sorsa nélkül
 Péter László: Autokrácia Kelet-Európában
 Kemény István: A kelet-közép-európai szociológiáról
 Németh Sándor: A tudomány bibircsókós múzsája
 Bohus Béla: Az élő világ szociológiája
 A kötet szerzői
5. Karátson Endre, Neményi Ninon (szerk.): *Belső tilalomfák*. Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról. 1982, HMKK. 266. o.
 Tartalom
 Előszó
 Karátson Endre: Akiről nem beszélünk, avagy az öncenzúra logikája
 Kassai György: Nyelv és öncenzúra
 Luka László: A kollektív felettes én ábécéje napjainkban Magyarországon. (Megjegyzések az elemista olvasókönyvek ideológiai célzatosságáról)
 Gömöri György: Ami a forradalmakból kimarad. (Gondolatok a magyar szépirodalom tabu-témáiról)
 Haraszi Miklós: A hivatalos kultúra élettereje
 Várdy Péter: Befejezetlen múlt-mai magyar zsidó valóság
 Péter László: A nemzeti múlt legendái és tilalomfái
 Kabdebó Tamás: Ami a kimutatásokból kimarad: az olvasó öncenzúrája
 Bohus Béla: Az alkalmazkodó ember, avagy az öncenzúrázó biológiája
 Kibédi Varga Áron: Szabadság, kötöttség és a műfajok
 Tóth Miklós: Vallás és öncenzúra
6. *Hit-Világ-Nézet*. Szemelvények az 1981-es Tanulmányi Napok anyagából. 1983, HMKK.
 Tartalom
 Kibédi Varga Áron: Bevezető
 Gáll Ernő: Az értelmiség jövője, a jövő értelmisége
 Kibédi Varga Áron: Az „új” filozófia
 Nádas Péter: Menekülés az érzelemben
 Határ Győző: A válság rációja-a ráció válsága
 Horváth Tibor: A tudományok és az ember világának értelme és valósága
 Várdy Péter: A matematikai egyértelműség
7. Tóth Miklós, Czigány Lóránt (szerk.): *Önarcképünk sorsunk tükrében 1945-1949*. Sine ira et studio. 1984, HMKK. 184. o.
 Tartalom
 Tóth Miklós: Előljáróban
 Deák István: Ötvenről a száz százalékig (Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában, 1943-1947)
 Péter László: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? (A népi demokratikus rendszer társadalmi gyökerei)

Kovács Imre: Egy kísérlet bukása
 Juhász Gyula: Gondolatok az 1945-1948 közötti társadalmi változások és társadalmi közérzet történetéhez
 Schöpflin György: A politikai intézmények szerkezete 1944-1948
 Berend T. Iván: Állami gazdasági beavatkozás és államosítás a II. világháború utáni Magyarországon (1945-1949)
 Cs. Szabó László: Nagy várakozások, nagyobb csalódások (A magyar irodalom 1945 és 1948 között)
 Határ Győző: De nobis fabula (avagy szemelvények egy Non-Person emlékezéseiből)
 Czigány Lóránt: Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon, 1946-1951

8. Karátson Endre, Várdy Péter (szerk.): *Változás és állandóság*. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról. 1989, HMKK. 218. o.

Tartalom

Előszó

Karátson Endre: Két menekülés egy magatartás elől Mészöly és Esterházy ürügyén

Szávai János: Magyar magatartásformák a 18-19. században

Faragó Béla: Magyar liberalizmus. Egy elhalás története

Péter László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése

Szabó Miklós: A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja

Németh Sándor: Polgárosodás és szabadkőművesesség

Karády Viktor: Egyenlőtlen polgárosodás. A zsidóság modernizációjának különleges tényezői Magyarországon

Várdy Péter: Identitásválságok, programok. Széljegyzetek a népi-urbánus vitához

Kemény István: Polgárosodás polgárjogok nélkül

Czigány Imre: Magyar gazdasági értékrend terv és piac között

9. Kassai György (szerk.): *A szó hatalma*. 1991, HMKK. 173. o.

Tartalom

Előszó

Kassai György: Módosítószavak-módosító történelem

Diener-Dénes Péter: Szemiológiai elmélkedések a madárijesztőről és a Revizorról

Parancs János: Ahogy egy lektor látja. Személyes jegyzetek és gondolatok a magyar könyvkiadásról

Karátson Endre: Van-e az irodalmi szövegnek túlvilága?

Csepeli György: Társadalmi válság-kommunikációs válság?

Kibédi Varga Áron: A hatalom gyakorlásának képi eszközei

Neubauer János: A szó hatalma

Karády Viktor: Nyelvi magyarosodás és nyelvi kultúra

Hernádi Miklós: A politikai nyelvhasználat újabb változásai

Honti László: Tabu és eufemizmus

Beöthy Erzsébet: Karácsony Sándor elmélete a nyelv szerepéről a nemzeti tudat kialakításában. Kísérlet ennek újrafogalmazására

10. Kibédi Varga Áron, Kónya Melinda, Piri Zoltán (szerk.): *Az új század küszöbén*. Pécs, 1998, Jelenkor Kiadó. 183. o.

Tartalom

Kibédi Varga Áron: Századvégi gondolatok

Hankiss Elemér: Proletár renaissance

Pléh Csaba: Az univerzalizmus kérdései egy többcentrumú világban

Karátson Endre: Amit többek között nem szerettek a 20. században

Tóth Miklós: Vallások keresztútján

Mészöly Miklós. Pontosság és megfontolt kérdésség egyensúlya irodalmunkban

Gömöri György. A jövő század regénye – a századvég nézetéből

Kemenes Géfin László: Századok ültének el: a magyar költészet múltja és jövője

Kassai György: Rendszerváltás – szóváltás?

Schermann Péter: Technika, civilizáció, emberiség

Bohus Béla: Lélek a lombikban: a tudat és az intelligencia új évezrede

Kunos József: Változások, eszmék, emberek 1990-96

EGYÉB KIADVÁNYOK

A Mikes támogatásával vagy közreműködésével kiadott könyvek

11. B. G. Molnár – H. Matzenauer: *Hoort gij mensen – Ars Hungarica*. Wenen, 1960.
12. Weöres Sándor: *Tűzkút*. 1964. (a Magyar Műhellyel közösen)
13. *Három tanulmány az avantgardról* – Különlenyomat az Új Látóhatárból, 1973.
14. Ádám Makkai (ed.): *Towards a Theory of Context in Linguistics and Literature*. The Hague, 1976, Mouton.
15. Siklós István: *Világ világossága mögöttem*. Budapest, 1992, KÉZirat Kiadó.
16. *Hungarian-Dutch contacts in Medicine since the Epoch of Herman Boerhaave*. Amsterdam, 1995. (A Holland Királyi Tudományos Akadémiával közösen)

4. Melléklet

A TANULMÁNYI NAPOK HELYE, IDŐPONTJA ÉS TÉMÁJA 1959-1999

A listát a Tanulmányi Napok meghívói (1959-2000) alapján állítottam össze

1959 Doorn június 1-7

MAGYARSÁGUNK ÉS A NYUGAT - ALKALMAZKODÁS ÉS ELLENÁLLÁS

1960 Leiden-Oegstgeest július 4-11.

1961 Leiden-Oegstgeest augusztus 28-szeptember 4.

1962 Vaeshartelt szeptember 10-16.

NYUGAT-EURÓPA EGYESÍTÉSÉNEK KIHATÁSAI A KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKRA

1963 Vaeshartelt szeptember 9-15.

EGYESÜLT EURÓPA VAGY HUMANIZMUS?

1964 Vaeshartelt szeptember 7-13.

KONFORMIZMUS ÉS ANTIKONFORMIZMUS

1965 Dromedaris-Enkhuizen szeptember 24-26. (csak hétféje)

1966 Dromedaris-Enkhuizen szeptember 20-25.

AZ ÉRTELEM KERESÉSE

1967 Amersfoort szeptember 25-október 1.

KORUNK MÉRLEGÉN

1968 Dromedaris-Enkhuizen szeptember 6-8.

1969 nem került megrendezésre

1970 Vaeshartelt szeptember 17-20.

1971 Vaeshartelt szeptember 17-20.

MODERN NYELVÉSZET-KOMMUNIKÁCIÓ

1972 Bergen szeptember 20-24.

1973 Doorn szeptember 13-16.

MODERN IRODALOM ÉS MŰVÉSZET - AVANT-GARDE - MÚLT ÉS JELEN

1974 Driebergen szeptember 12-15.

1975 Driebergen szeptember 11-14.

NYUGATI MAGYAR IRODALOM

1976 Lage Vuursche szeptember 16-19.

KÖZÉP-EURÓPA SZELLEMI GEOGRÁFIA

1977 Exloo szeptember 15-18.

KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM KELETEN ÉS NYUGATON

1978 Rijswijk szeptember 7-10.

BELSŐ TILALOMFÁK - TÁRSADALOM ÉS ÖNCENZÚRA

1979 Garderen szeptember 13-16.

JEL-EMBER-KÖZÖSSÉG

1980 Bleyerheide-Kerkrade szeptember 11-14.

ÖNARCKÉPÜNK SORSUNK TÜKRÉBEN 1945-1949. SINE IRA ET STUDIO

1981 Zeist (Woudschoten) szeptember 10-13.

HIT- VILÁG - NÉZET

1982 Elahuizen szeptember 9-12.

TÖBB VILÁG LAKÓI

- 1983 Eefde szeptember 8-11.
1984(?)
- 1984 Eefde szeptember 6-9.
IDENTITÁS ÉS MÚLT – TUDAT
- 1985 Eefde szeptember 5-8.
A HOLNAP MAGYARSÁGA - A MAGYARSÁG HOLNAPJA
- 1986 Eefde szeptember 11-14.
AZ EMBERI TEVÉKENYSÉG ARS POETICÁJA
- 1987 Eefde szeptember 10-13.
VÁLTOZÁS ÉS ÁLLANDÓSÁG
- 1988 Eefde szeptember 8-11.
ÉRTÉKVILÁGAINK
- 1989 Eefde szeptember 7-10.
A SZÓ HATALMA
- 1990 Eefde szeptember 6-9.
MAGYARSÁG EURÓPÁBAN A SZELLEM ÚTJÁN
- 1991 Eefde szeptember 5-8.
MAGYARORSZÁG KÍVÜLRŐL ÉS BELÜLRŐL NÉZVE. TORZKÉPEK ÉS TÉNYEK KÖZÖTT
HUNGARY THOUGH FOREIGN EYES
- 1992 Eefde szeptember 10-13.
EURÓPA: A FRUSZTRÁCIÓK KÖZÖSSÉGE? EUROPE: A COMMUNITY OF FRUSTRATIONS?
- 1993 Baarn szeptember 9-12.
ÁTRENDÉZÉSEK. VÁLTOZÓ ÉRTEKRENDEK KÖZÉP-EURÓPÁBAN
- 1994 Ellecom szeptember 22-25.
KÖTÖDÉSEINK KÖTÉLTÁNC?
- 1995 Baarn szeptember 14-17.
AZ IRODALOM.... ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK
- 1996 Baarn szeptember 19-22.
VALÓSÁG ÉS MÍTOSZ
MAGYARSÁG ÉS EURÓPA
- 1997 Baarn szeptember 4-7.
A JÖVŐ EZRED REGÉNYE
- 1998 Baarn szeptember 3-6.
TÖRÉSVONALAK – ERŐVONALAK. TÖBBNYELVŰSÉG - EGYNYELVŰSÉG
- 1999 Baarn szeptember 9-12.
MAGYAR PHOENIX - ÚJ KEZDETEK TÖRTÉNELMI TRAGÉDIÁK UTÁN
- 2000 Elspeet aug.31-szept.3.
A NŐ AZ EZREDFORDULÓN

5. Melléklet

A TANULMÁNYI NAPOK ELŐADÓNAIK NÉVSORA 1959-2000

A névsort a Tanulmányi Napok meghívói (1959-1999), a sajtóközlemények, ill. a személyes visszaemlékezések alapján állítottam össze.

(ld. 1.) = az elhangzott előadással egyező, vagy hasonló tartalomra utaló címen megjelent tanulmány a 3. melléklet 1. számmal jelzett kiadványában

Abody Béla (Budapest)	A kritika dolga (1967)
Alexa Károly (Budapest)	Boldogasszony Anyánk (1988)
Alföldi-Hafner László (Bazel)	Nemzeti önállóság, hódoltsági viszony és öncenzúra a magyar bélyegkiadás tükrében (1978)
András Sándor (Washington- Budapest)	Multikulturális tudatzavar, avagy: egy magyar testben hány bőrrel? (1998)
Aspeslag, Robert (Hága)	ld. Marác László (1991)
Aspeslag, Robert (Hága)	Az európai integráció nyugat-európai szemszögből (1992)
Atzél Endre (Budapest) és Petrás Mária	Csángó élet-dokumentum (1992)

- (Diószén)
 Balassa Péter (Budapest)
 Balla Bálint (Berlin)
 Balla Károly (Ungvár)
 Bakucz József (New York)
 Barczay Gyula (Therwil)
 Beke László (Budapest)
 Békés Gellért (Róma)
- Berend T. Iván (Budapest)
 Berend T. Iván (Budapest)
- Bikich Gábor (München)
 Boer, Theo de (Amszterdam)
 Bogyay Tamás (München)
 Bogyay Tamás (München)
 Bohus Béla (Soest)
 Bohus Béla (Soest)
 Bohus Béla (Soest)
 Bohus Béla (Soest)
 Bohus Béla (Soest)
 Bonta Iván (Rotterdam)
- Borbándi Gyula (München)
 Borbándi Gyula (München)
 Borbándi Gyula (München)
 Bori Imre (Újvidék)
 Bori Imre (Újvidék)
 Borsi-Kálmán Béla (Budapest)
- Bottcher, Winfried (Aachen)
 Bozóki András (Budapest)
 De Chatel Krisztina (Amszterdam)
 Cushing, George F. (London)
 Czigány Imre (Brüsszel)
 Czigány Imre (Brüsszel)
 Czigány Imre (Brüsszel)
 Czigány Lóránt (London)
- Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Lóránt (London)
 Czigány Magda (London)
 Czigány Magda (London)
- Czigány Magda (London)
 Czigány Magda (London)
 Cs. Gyimesi Éva (Kolozsvár)
 Cs. Gyimesi Éva (Kolozsvár)
 Cs. Szabó László (London)
- “Magyar Irodalmi Figyelő” Krasznahorkai László (Bp) (1987)
 Kell-e reform (1985)
 Kárpátalja: múlt, jelen és jövő (1996)
 Paprika vagy pillangó? (1981)
 A magyar protestantizmus értékvilága (1988)
 Át kell-e (lehet-e) írni a (magyar) művészettörténetet? (1993)
 A keresztény gondolat jelentősége a Nyugat és a jövő szabad magyarság szellemi életében (1959)
 A magyar gazdaságirányítási reform történeti előzményei (1967)
 Gazdasági helyreállítás és tőke-kisajátítás Magyarországon, 1945-1949 (1980) (ld. 7)
 A nyelvromlásról (1960)
 Az európai gondolkodás jellemzői egy filozófus szemével nézve (1992)
 Az esztergomi román portál ikonográfiai elemzése (1961)
 A kultúrváltások jelentősége a magyar történelemben (1964)
 Az élő világ szociológiája (1977) (ld. 4)
 Ember és tudomány. Evolúció vagy devolúció (1983)
 Válaszúton test és lélek között (1986)
 Lélek a lombikban: a tudat és intelligencia új évezrede? (1997) (ld. 10)
 Miletusi Aspasia avagy a női intelligencia biológiája (2000)
 Népi hagyományok és modern véletlenszerűségek az orvostudományi kutatásban (anekdoták és igaz történetek) (1986)
 Humanizmus és nemzeti kisebbségek (1963) (ld. 1)
 Történelemkutatás és történelemtanítás Magyarországon (1974)
 Magyarország és a magyarság. Helyzetkép és kitekintés (1985)
 Az értelem keresése József Attila költészetében (1966)
 A magyar avant-garde történetének kérdése (1973)
 Megbékélés vagy beletörődés: gondolatok a magyar-román kapcsolatok rendezésének esélyeiről (1996)
 Az európai integráció nyugat-európai szemszögből (1992)
 A fiatalság értékvilágai (1988)
 Egy koreográfus útja: Magyarország-Németország-Hollandia (1986)
 Magyarság és Európa, egy irodalmi ankét (1976) (ld. 4)
 A magyar gazdasági értékrendszer terv és piac között (1988) (ld. 8)
 Magyarország európai lehetőségei. Esélyek és veszélyek (1990)
 Kötődések és oldódások Európában (1994)
 “Neved ki dicssel ejtené” A magyar író és a hatalom Ferenc Józseftől Rákosi Mátyásig (1977) (ld. 4)
 Jelbeszéd- a nyugati magyar költészet kommunikációs zavarai (1979)
 Az irodalom államosítása (1980) (ld. 7)
 “Magyar Irodalmi Figyelő” Hajnóczy Péter (1981)
 Magyar századvég. Rebellisek és reformerek (1985)
 Irodalmunk a viktoriánus Angliában (1991)
 “Magyar Irodalmi Figyelő” Kukorelly Endre (1994)
 Pajzán Toldi: a szexuális öserő eposza (1995)
 Államosított szavaink diszkrét bája (1998)
 Pop Art: a művészet esődjé? (1967)
 Nemzeti művészet - nemzetközi avant-garde. Volt-e lehetőség választásra Kelet-Európában (1976)
 „Nem félünk a farkastól” –a gép a modern művészetben (1984)
 Nyájas múzsákból öntudatos amazonok: A nők a XX. sz. művészetében (2000)
 Modern és posztmodern között. Szilágyi Domokos létértelmezése (1990)
 Egy korán jött polgár: Karácsony Benő (1993)
 Az új civilizáció kialakulása a jóléti államban, a demokratikus nevelés problémája (1959)

- Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
- Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
Cs. Szabó László (London)
- Csécsi Magda (Toronto)
Cseh Tamás (Budapest)
Cselényi László (Pozsony)
Csepeli György (Budapest)
Cseri Gyula (Frankfurt)
Csoóri Sándor és Kósa Ferenc (Budapest)
Csordás Gábor (Pécs)
Csordás Gábor (Pécs)
Csordás Gábor (Pécs)
Csutak Judit (Csíkszereda)
Daróczy Zsuzsa (Újvidék)
Dávidházi Péter (Budapest)
Deák István (New York)
- Deák István (New York)
Dedinszky Erika
Deér József
Demény János
Diener-Dénes Péter (Toulouse)
- Dietl, Wilhelm (München)
Dinnyés József (Budapest)
Dobos László (Pozsony)
Dobos László (Pozsony)
Duray Miklós (Pozsony)
Egyed Emese (Kolozsvár)
- Eörsi István (Budapest)
Erdei-Grünwald Mihály (Budapest)
Fábián László (Budapest)
Fáj Attila (Genova)
Fáj Attila (Genova)
Farago Béla (Párizs)
Farkas Flórián (Hága)
Fazekas Tiborc (Hamburg)
Fehér Katalin (Budapest)
Fehér Márta (Budapest)
Fejtő Ferenc (Párizs)
Fekete György (Budapest)
Ferdinandy György (Puerto Rico)
Fischer György (Budapest)
Flór Ede (Amszterdam)
Fónagy Iván
- Földényi F. László (Budapest)
Földényi F. László (Budapest)
- Az európai romantika (1960)
Az esszéíró nemzedék (1962)
A szétszóródás után (a magyar történelem és irodalom-történet kétoldalú szemlélete) (1963)
"Egy császár" (Dante politikája) (1965)
A fiatal Babits költészete (halála 25. évfordulójára) (1966)
Vagyunk (1975) (ld. 3)
Nagy várakozások, nagyobb csalódások (1980) (ld. 7)
"Magyar Irodalmi Figyelő" Kodolányi Gyula (Budapest)-Kabdebó Lóránt (Miskolc) (1983)
Gondolatok a kétnyelvűségről (1998)
zenés előadóstje: „Látod, ugye voltak nekünk élményeink” (2000)
Többnyelvű költészeti produkció hangszalagon (1995)
Társadalmi válság- kommunikációs válság? (1989) (ld. 9)
Kulturális különbözőség és emberi egység (1982)
filmbemutató: a "Tízezer nap" és az "Ítélet" c. filmek (1972)
Nárcisz és a tejtestvérek (1991)
"Magyar Irodalmi Figyelő" Márton László (1992)
Pannon tenger –szittyá tenger (1994)
Értékrendek az irodalomtörténet tanításában (1993)
előadóstje—Weöres Sándor: Psyche (1983)
Toldy Ferenc és a kritikai irodalomtörténet-írás fontossága (1993)
Ötventől a száz százalékig. Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában 1944-1947 (ld. 7)
Közép-Európa a 19. és 20. században: a multinacionális eszme bukása (1982)
Parapszichológia (1970)
A magyar Szent Korona kora és keletkezése (1962)
Az "Allegro Barbaro" helye Bartók életművében (1968)
A szavak mögött (Nyelv-és irodalomszociológiai gondolatok Gogol Revizorja ürügyén) (1989) (ld. 9)
Ausserhalb Ungarn ist auch Leben (1982)
előadóművész fellépése (1989)
A csehszlovákiai magyar nemzetiségi kultúra: hazánk Európa (1990)
A magyarság helyzete a Kárpát-medencében (1992)
Van-e és lehet-e hazája a kisebbségben élőknek? (1991)
A szépirodalom szerepe a beilleszkedésben -erdélyi költők napjainkban- (2000)
Líraelméleti kalandozások (1972)
Izraeli magyarok, magyar izraeliek (1998) (felolvasva)
Az örvény középpontja felé – Az esélytelenek felszabadultsága (1995)
Hazai tárgyú alkotások emigrációban (1975) (ld. 3)
A folyamregény kialakulása (1976)
Magyar liberalizmus: egy hanyatlás története (1987) (ld. 8)
A szellemi tőke és a magyarság jövője az információs társadalomban (1999)
Értékzavaraink az anyanyelv tükrében (1988)
A természettudomány identitás problémái (1984)
A természettudományok társadalmi perspektívái (1983)
Eötvös József időszerűsége (1990)
Kulturális alaphelyzetek Közép-Európában (1992)
Szomorú szigetek (Kilenc szikla a Karib-tengeren) (1966)
Antiszemitizmus a fiatalok körében (1994)
Racionalizmus és l'art pour l'art (1981)
A költő hangja. Füst Milán "Öregség" c. költeményének hangsztetikai elemzése (1971)
A szabadság egysége (1992)
A művészet elmaradt sorsfordulója – Művészet és irodalom az ezredfordulón

Fülöp Géza (Marosvásárhely)	(1995)
Gaál Károly (Bécs)	Az identitástudat zavarai a mi tájainkon (1994)
Gálig Zoltán (Szombathely)	A történelmi események szerepe a dunamenti népek kultúrájának kialakulásában (1976)
Gáll Ernő (Kolozsvár)	„Hölgyválasz” – a modern női művészet szervezeti keretei a két világháború között (2000)
Gerbert Judit (Győr)	Az értelmiség jövője, a jövő értelmisége (1981) (ld. 6)
Gergely András (Hága-Budapest)	előadásában: Egy nő vallomása (Kemenes Géfin László – Zalán Tibor) (2000)
Gerzson Pál (Budapest)	Vádak, önvádak, vágyak Világos után (1999)
Gombár Csaba (Budapest)	Lehetőség és valóság. A magyar képzőművészet energiaforrásai (1986)
Gosztonyi Péter (Svájc)	A Holnap magyarsága - a magyarság Holnapja (1985)
Gömöri György (Cambridge)	Összeomlás – újrakezdés, 1945 szerepe és jelentősége a magyar nép életében (1972)
Gömöri György (Cambridge)	Messianizmus a magyar és lengyel költészetben (1966)
Gömöri György (Cambridge)	A mai magyar dráma (1974)
Gömöri György (Cambridge)	Balassi Bálint és a korabeli lengyel irodalom (1976)
Gömöri György (Cambridge)	A költészet jelene és jövője (1995)
Gömöri György (Cambridge)	Jókai: “A jövő század regénye” a századvég nézetéből (1997) (ld. 10)
Gömöri György (Cambridge)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Rakovszky Zsuzsa (Bp)- Makkai Ádám (Chicago) (1997)
Gömöri György (Cambridge)	Újrakezdés az 1945 utáni magyar költészetben (1999)
Grendel Lajos (Pozsony)	Hányféle identitása lehet egy szlovákiai magyar írónak? (1998)
Grendel Lajos (Pozsony)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Tózsér Árpád (Pozsony) (1999)
Hajdú András (Párizs)	Magyarországi cigány népköltészet (1963)
Halász Gábor (Ludwigshafen)	“Minden (zenei) stílus egyenlő, de egyes stílusok egyenlőbbek (1983)
Hamburger Mihály (Budapest)	Polgári kultúra és irodalmi antiszemitizmus (1987)
Hanák Péter (Budapest)	Szaggatott történelem, szaggatott ország, eltorzult alkat (Egy Bibó tanulmány továbbgondolása (1993)
Hanák Tibor (Bécs)	A modern nihilizmus (1961)
Hanák Tibor (Bécs)	Humanizmus és humanitás (1963) (ld. 1)
Hanák Tibor (Bécs)	Ideológiák és ideológiakritika (1964)
Hanák Tibor (Bécs)	Realizmus és valóság (1967)
Hanák Tibor (Bécs)	Lukács György és a polgári filozófia (1972)
Hankiss Elemér (Budapest)	Az érték és értékelés kérdése az irodalom-tudományban (1971)
Hankiss Elemér (Budapest)	A magyar társadalom értékrendjének alakulása 1930-1980 (1982)
Határ Győző (London)	A mai angol színház (1968)
Határ Győző (London)	A szavak túlvilága (1973)
Határ Győző (London)	Mangún a halott (1974)
Határ Győző (London)	Isten hozzád emigráció (1975) (in. 3)
Határ Győző (London)	De nobis fabula. (1980) (ld. 7)
Határ Győző (London)	A válság rációja- a ráció válsága (1981) (ld. 6)
Határ Győző (London)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Földényi F. László (1985)
Hatházi András (Sepsiszentgyörgy)	előadóstje “Afazia” (1991)
Havranek, Jan (Prága)	Az európai integráció közép-európai szemszögből (1992)
Hegedüs Géza (Rotterdam)	How to be an alien everywhere? (1994)
Hegyí Béla (Budapest)	Dialógus a magyar szellemi életben (1982)
Hentz József	ld. Illyés Kinga
Hernádi Miklós (Budapest)	A politikai nyelvhasználat újabb változásai (1989) (ld. 9)
Honti László (Groningen)	Tabu és eufémizmus, különös tekintettel az uráli nyelvekre (1989) (ld. 9)
Honti László (Groningen)	“Magyarország történelme térképekben” a Kiállítás megnyitása (1996)
Hoppál Mihály (Budapest)	Hiedelmek és hagyományok kommunikációs folyamatok a magyar népi kultúra rendszerében (1979)
Horányi Özséb (Budapest)	Vizuális kommunikáció (1979)
Horváth Tibor (Toronto)	Tudományok és az ember világának végső válsága értelme és értéke –egy új interdiszciplináris kutatás története, módszere és várt eredményei (1981) (ld. 6)
Illyés Elemér (Pieve di Tremosine)	Erdély és a nemzet (1985)

Illyés Kinga (Marosvásárhely)	előadóestje: Szabadság, mit jelent ez? (1990)
Illyés Kinga (Marosvásárhely) és Hentz József	előadóestje: Lélek és test (1994)
Illyés Kinga (Marosvásárhely)	előadóestje: Márai Sándor: San Gennaro vére (1996)
Indig Ottó (Nagyvárad)	Irodalom Várad vonzásában (1991)
Iványi-Grünwald Béla (London)	Néhány Széchenyi probléma (1960)
Jász Attila (Tata)	Az egy és a sok szerelem és multikulturalitás (1998)
Jászai Antal (Paluel)	Miért nincs harmadik út? (1990)
Jászai Géza	Cezanne-től napjainkig (1962)
Jeszenszky Géza (Budapest)	Scotus Viator and the Hungarian Question 1906-1945 (1991)
Jolanta Jastrzebska (Groningen)	A női írás mássága: mai lengyel regényíróknak (2000)
Juhász Erzsébet (Újvidék)	A délszláv háború és a vajdasági magyarság sorsa (1994)
Juhász Gyula (Budapest)	Társadalmi változások és társadalmi közérzet a koalíciós években (1980) (ld. 7)
Kabdebó Lóránt (Miskolc)	A század irodalma –elől és hátulnézetben (1995)
Kabdebó Tamás (London)	Ami a kimutatásokból kimarad: az olvasó öncenzúrája (1978) (ld. 5)
Kádár Judit (Budapest)	„Költőnk, ti csontos csúnyák” – a XX. sz.-i magyar női költészet kritikai megítélése (2000)
Karády Viktor (Párizs)	Felekezeti csoportok és polgárosodás a kiegyezés után (1987)
Karády Viktor (Párizs)	A nyelv szerepe a kisebbségek kialakulásában és harcaiban a XIX. sz. elején (1989)
Karátson Endre (Párizs)	Stílusvarázslat (Francia hatások Ady és Tóth Árpád költészetében (1961)
Karátson Endre (Párizs)	“Homo aestheticus a homo moralis ellen” (A “franciás” Kosztolányi társaságában) (1963) (ld. 1)
Karátson Endre (Párizs)	J. L. Borges avagy a nemzetek feletti irodalom (1967)
Karátson Endre (Párizs)	A gyökértelenség irodalma (1970)
Karátson Endre (Párizs)	Akivel nem beszélünk –Camus Idegenje (1979)
Karátson Endre (Párizs) és Németh Sándor (Gameren)	Akivel nem beszélünk, avagy az öncenzúra logikája (1978) (ld. 5)
Karátson Endre (Párizs)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Fábíán László (1984)
Karátson Endre (Párizs)	Két menekülés egy szerep elől: Mészöly és Esterházy kapcsán (1987) (ld. 8)
Karátson Endre (Párizs)	Van-e az irodalmi nyelvnek túlvilága ? (1989) (ld. 9)
Karátson Endre (Párizs)	A 19. század a 20. században (1993)
Karátson Endre (Párizs)	Akivel beszélni szeretnénk (1994)
Karátson Endre (Párizs)	Amit többek között nem szeretek a huszadik században (1997) (ld. 10)
Karátson Endre (Párizs)	A konferencia témájának bevezetése (1998)
Kárpáti János	A népzene és a tizenkétfokúság Bartók zenéjében (1968)
Kassai György (Párizs)	A konnotáció kérdései (1971)
Kassai György (Párizs)	Rendszerváltás –szókincsváltás (1993)
Kassai György (Párizs)	Nyelvi érintkezés és megkapaszkodási ösztön (1979)
Kassai György (Párizs)	Nyelv: cenzúra, öncenzúra (1978) (ld. 5)
Kassai György (Párizs)	Kétnyelvűség és érzélem (1982)
Kassai György (Párizs)	Módosítószavak, módosuló történelem (Bevezető előadás) (1989) (ld. 9)
Kassai György (Párizs)	Rendszerváltás – szókincsváltás (1993) (ld. 10)
Katona Tamás (Budapest)	A rendszerváltás után (1999)
Kemenes Géfin László (Montreal)	“Századok ültenek el”: a magyar költészet múltja és jövője (1997) (ld. 10)
Kemenes Géfin László (Montreal)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Karátson Endre (Párizs) (1998)
Kemenes Géfin László (Groningen)	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése (2000)
Kemény István (Párizs)	A kelet-európai szociológia néhány kérdése (1977) (ld. 4)
Kemény István (Párizs)	Polgárosodás polgárjogok nélkül (1987) (ld. 8)
Kende Péter (Párizs)	A mai magyar társadalomtudományok hallgatólagos értékvilága a marxizmus lehanyaglása után (1988)
Kerényi Károly (Ascona)	Magyarságtudat és a jövő embere (1960)
Kerényi Károly (Ascona)	Görögség és kereszténység (1961)
Kibédi Varga Áron (Amszterdam)	Mai magyar irodalom-mai nyugati irodalom (1959)
Kibédi Varga Áron (Amszterdam)	A magyar versalkat (1960)

- Losonczy Anna (Brüsszel)
 Losonczy Anna (Brüsszel)
 Lóránt Endre
 Luka László (Genf)
 Mácsai Pál (Budapest)
 Majsai Tamás (Budapest)
 Mak Ferenc (Budapest-Szabadka)
 Makkai Ádám (Chicago)
- Marác László (Groningen) és Aspeslag,
 Robert (Hága)
 Marác László (Amszterdam)
- Márton László (Párizs)
 Márton László (Párizs)
 Márton László (Párizs)
 Márton László (Párizs)
 Márton László (Párizs)
 Mesterházi Péter (Anglia)
 Mészáros Klára (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Mészöly Miklós (Budapest)
 Molnár József (München)
 Moór Albert (Hollandia)
 Moreau, Jean-Luc (Párizs)
 Mustó István (Berlin)
 Nádas Péter (Budapest)
 Nagy László
 Nagy Pál (Párizs)
 Nagy Pál (Párizs)
 Nagy Pál (Párizs)
 Nagy Pongrác
 Németh Sándor (Tilburg)
 Németh Sándor (Tilburg)
 Németh Sándor (Tilburg)
 Németh Sándor (Gameren)
 Németh Sándor (Gameren)
 Németh Sándor (Gameren)
 Neubauer János (Amszterdam)
- Nyéki Lajos (Párizs)
- Ormos Mária (Pécs)
 Ölvedi János (München)
 Papp Tibor (Párizs)
 Papp Tibor (Párizs)
 Papp Tibor (Párizs)
 Parancs János (Budapest)
- Péli Gábor (Groningen)
- Magyarság-tudat és Közép-Európa-tudat (1984)
 Közép-Európa, múlt és jövő (1985)
 Barokk kastélyok Magyarországon (1966)
 A társadalmi felettes én ABC-je napjainkban Magyarországon (1978) (ld. 5)
 előadóestje Örkény István életéről az író saját szavaival (1997)
 Protestáns történetológia és szocializmus kori egyháztörténet (1993)
 Balkáni mennyegző. Szerb hősök – szerb Háborúk (1996)
 Chomsky és a transzformációs – generative nyelvtanelmélet mint nyelvészeti és
 gondolkodástörténeti probléma (1971)
 Should Hungary stay “in situ”? (1991)
- “Szabadságnélküliség” az identitás körül: magyar tudománypolitikai
 fejtegetések (1994)
- A kereszténység eredete (1961)
 Antiszemitizmus a népi demokráciában (1962) (ld. 1)
 A konformizmus kísérleti kimutatása a lélektanban (1964)
 Eichmann, avagy a gonosz banalitása (1967)
 A látnok és a disszidens. George Orwell és Koestler Artur (1983)
 U. S. 69 (1972)
 “Nagy Kína” a jövő század meghatározó politikai és gazdasági ereje (1997)
 Esély és kockázat. A magyar író otthon és nyugaton (1970)
 A személyesség új alternatívái (1981)
 A személyesség alternatívája (1983)
 A személyesség alternatívája (1984)
 Esélyek, kockázatok az ezred év küszöbén (1985)
 Kitekintés (1988)
 Pontosság és megfontolt kérdésesség az irodalomban (1997) (ld. 10)
 Tótfalusi Kis Miklós hollandiai éve (1972) (ld. 2)
 Fehérje kőolajból (1972)
 Irodalom és társadalom (1977) (ld. 4)
 A közép-európai társadalmak reményei (angolul) (1992)
 Menekülés az érzelembe (1981) (ld. 6)
 A törzsi hagyományok a kongói politikai pártok kialakulásában (1961)
 Az avant-garde hagyománya (1984)
 “Magyar Irodalmi Figyelő” Cselényi László (1989)
 ...ami utána következik (1995)
 KGST és Közös Piac (1962)
 Az értelmiség szerepe a bürokráciában (1961)
 A konformizmus szerepe a társadalmi rétegek emelkedésében (1964)
 Munkakedv és munkaszociológia a mai Magyarországon (1968)
 A tudomány bibircsókós műzsája (1977) (ld. 4)
 ld. Karátson Endre (1978)
 Polgárosodás és szabadkőművesség (1987) (ld. 8)
 Az irodalom szerepe a századforduló társadalmi valóságának kialakításában
 (1989) (ld. 9)
 Egy nemzetnevelő útja (Németh László és az 1956 utáni kiegyezés (1964) (ld.
 1)
 A magyar függetlenség ára (2000)
 Az anyanyelv sorsa Szlovákiában (1982)
 Jeltelen költősírok a közös ég alatt (1979)
 Irodalmi és nyomdaművészeti alkotásainak szentelt kiállítás megnyitása (1985)
 „Magyar Irodalmi Figyelő” Ladik Katalin (Újvidék) (2000)
 Ahogy egy lektor látja (Személyes jegyzetek és gondolatok a magyar
 könyvkiadásról) (1989) (ld. 9)
 A társadalomtudomány nyelve és érvelése magyar és nem magyar nyelven
 (1998)

- Perneczky Géza (Köln)
Perneczky Géza (Köln)
- Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
- Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péter László (London)
Péterfalvy András (Brüsszel)
Petőfi S. János (Bielefeld)
Petőfi S. János (Bielefeld)
Petrás Mária (Diószén)
Pomogáts Béla (Budapest)
Püski Sándor (New York)
Radnóti Sándor (Budapest)
- Raduly Katalin (Temesvár)
Rezek Román
Révész László
Réz Pál (Budapest)
Rijnvos, C.J. (Rotterdam)
- Sándor Anna (Diemen-Amszterdam)
Sárközi Mátyás (London)
Schermann Péter (Austerlitz)
Schöpflin György (London)
Schreiber Tamás
Sebestyén Spielmann Mihály (Marosvásárhely)
Siklós István (London)
Siklós István (London)
Sipos Gyula (Párizs)
Sipos Gyula (Párizs)
Sipos Gyula (Párizs)
Sipos Gyula (Párizs)
Sipos János (Budapest)
Stone, Norman (Oxford)
Stone, Norman (Oxford)
Szabados József (München)
Szabolcsi Miklós (Budapest)
Szabó Ferenc (Róma)
Szabó Miklós (Budapest)
- Szabó Zoltán(London)
- Miként van ma avant-garde, ha nincsen (vagy fordítva) (1973)
Az új Sziszifusz, sziklája és sorsa nélkül (Megjegyzések és két rövid film a Squat- Theater működéséről) (1977) (ld. 4)
A Magyar Állam 1867-1900 (1959)
A magyar szuverenitás elmélete- a Szent Korona tana (1961)
A magyar nacionalizmus (1963) (ld. 1)
A magyar történetírás 1956 után (1964)
Nyelv, nemzet és államjog a Habsburg Monarchia országaiban 1790-től 1918-ig (1976)
Autokrácia Kelet-Európában (1977) (ld. 4)
A 19.századi magyar történelem próbakövei és tilalomfái (1978) (ld. 5)
Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? (1980) (ld. 7)
Az ország identitása (1984)
Volt-e magyar társadalom a XIX.sz-ban? (1987) (ld. 8)
Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmányról (1990)
A konferencia témájának bevezetése (1991)
Hungary in the British press: 1989 (1991)
Egyéni és kollektív nemzetiségi jogok (1993)
A múlt azé, aki megműveli; az Európa-toposz (1996)
Alulról építkező társadalom (1999)
A férfi és a nő viszonya az identitás tükrében (1984)
A nyelvészet néhány tudományelméleti Aspektusa –szövegelmélet (1974)
Vonzások és választások –utam a szövegtenhoz (1986)
ld. Atzél Endre
A transzilvanizmus és az erdélyi magyar kultúra (1982)
A Magyar Élet Kiadó és a Szárszói Konferencia (1984)
A történelem újramegalapítása (A magyar kultúra post-historie és történelmi kezdet között) (1993)
előadása “Holdfénysonáta” (1998)
Sartre existencialista humanizmusa-Teilhard De Chardin humanizmusa (1963)
A magyar államfejlődés a XX. században (1959)
Áramlatok a mai magyar prózában (1967)
Az Európai Mozgalom Magyar-Holland Alapítványának bemutatása (az Erasmus egyetem Rektora) (1992)
Magyarország helye a világgazdaságban holnap (1985)
“Magyar Irodalmi Figyelő” Petri György (Bp) (1988)
Technika, civilizáció és emberiség (1997) (ld. 10)
A politikai intézmények szerkezete, 1944-1948 (1980) (ld. 7)
A népi demokratikus államok és az egyesült Európa (1962)
Lehet egy nemzetiséggel több? Kettős kisebbségi sors Erdélyben (1998)
- Világ tetején Körösi Csoma Sándor, Dalai Láma (1984)
“Magyar Irodalmi Figyelő” Csalog Zsolt (Budapest) (1986)
A nyugati magyar irodalom sajátosságai (1975)
“Magyar Irodalmi Figyelő” Eszterházy Péter - Nadas Péter (Budapest) (1980)
“Magyar Irodalmi Figyelő” Radnóti Sándor (1991)
“Magyar Irodalmi Figyelő” Tandori Dezső (Budapest) (1993)
A társadalomelmélet néhány újabb eredménye Magyarországon (1967)
The Central European past : an encouragement for the future (1991)
Az európai integráció nyugat-európai szemszögből (angolul) (1992)
Kelet–Európa gazdasági kilátásai és a Közös Piac (1962)
Hogyan tovább a magyar irodalomtudományban? (1967)
Babits a halál pitvarában (1964)
A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja (1987) (ld. 8)
Mi a magyarságtudat? (1959)

Szabó Zoltán(London)	Népi mozgalom –magyar irodalom (1960)
Szabó Zoltán(London)	A nem marxista haladó magyar szemlélet lehetőségei (1961)
Szabó Zoltán(London)	Reform és humanitás (1963) (ld. 1)
Szabó Zoltán(London)	A távollét értelme (1966)
Szarka László (Budapest)	A kismemzeti kapcsolatok valóságos historikuma és a hivatalos történetírás (1996)
Szatmáry Zsuzsanna (Pozsony)	A közép-európai társadalmak reményei (angolul) (1992)
Szegedy-Maszák Mihály (Budapest)	Az irodalomtanítás értelme (1986)
Széles Klára (Budapest)	Mítosz: költészet vagy ideológia? (1996)
Szeli István (Újvidék)	Az irodalmi alkotás elemzésének lehetőségei és korlátai (1966)
Szilágyi Ákos (Budapest)	Bizánc Amerikája. Oroszország Európa-képe Első Pétertől az EU-tagságig (1996)
Szirmai Zsolt	A Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (1962)
Szőcs Géza (Marosvásárhely)	Értékvilág naplementében (1988)
Tamás Gáspár Miklós (Budapest)	Az értékválság legendája (1988)(csak szöveget küldött)
Thomka Beáta (Újvidék)	Az irodalmi értékrend módosulásai (1991)
Thomka Beáta (Újvidék-Budapest)	“Magyar Irodalmi Figyelő” Parti Nagy Lajos (Bp) (1996)
Tolnai Ottó (Újvidék)	Brancusi (1973)
Tóth Imre (Regensburg)	Az érték - fogalom szerepe a tudomány fejlődésében és kiépítésében (1974)
Tóth Imre (Regensburg)	Matematika és művészet: a filozófia megindoklása (1986)
Tóth Miklós (Hága)	Bibó István: néhány gondolat a Bibó- könyv kapcsán (1961)
Tóth Miklós (Hága)	A téma –miért és hogyan? (1980)
Tóth Miklós (Hága)	Hit, kötelem, szabadság (Illés szekerén) (1978)
Tóth Miklós (Hága)	A konferencia témájának bevezetése (1982)
Tóth Miklós (Hága)	A konferencia témájának bevezetése (1984)
Tóth Miklós (Hága)	Érték-világaink. A konferencia bevezetése (1988)
Tóth Miklós (Hága)	Európa vallási képe és a magyarság (1990)
Tóth Miklós (Hága)	A konferencia témájának bevezetése (1992)
Tóth Miklós (Hága)	A konferencia témájának bevezetése (1996)
Tóth Miklós (Hága)	Vallások keresztútján (1997) (ld. 10)
Tóth Miklós (Hága)	A konferencia témájának bevezetése (1999)
Tóth Miklós (Hága)	A nő házassági vagyoni jogi helyzete Európában (2000)
Tökéczki László (Budapest)	Miért fontos a magyarság történeti tudatának az újjászületése? (1999)
Tverdota György (Budapest)	A szómágia szerepe József Attilánál (1989)
Tverdota György (Budapest)	József Attila a rendszerváltás után (1993)
Ungváry Tamás (Stockholm)	Kommunikatív-e az elektroakusztikus zene? (1979)
Vallai Péter (Szolnok)	előadásában: Esterházy Péter: Spionjáték (1987)
Vass György	A huszadik század keresztény hitvallása (1972)
Várdy Péter (Enschede)	Tehetetlen értelmiség (1966)
Várdy Péter (Enschede)	A halál és az érték-többlet (1974)
Várdy Péter (Enschede)	A matematikai egyértelműség és a művészi többértelműség (1981) (ld.6)
Várdy Péter (Enschede)	A lét visszaható igéi – A spekulatív filozófia igézete (1986)
Végel László (Újvidék)	Magyar heterokozmosz (1990)
Végel László (Újvidék)	Az egyetemesség fogalmának kétértelműsége (1991)
Veress Sándor (Bern)	Zenei magyarságunk (1960)
Veress Sándor (Bern)	Magyar népzene- új magyar zene (1962)
Veress Sándor (Bern)	Bartók helye a modern zenében (1968)
Veress Sándor (Bern)	Közös vonások a délkelet-európai népek zenéjében (1976)
Vető Miklós (Rennes)	Mi a filozófia, ki a filozófus? (1986)
Vitéz György (Montreal)	Magyar író Amerikában (1975) (ld. 3)
Vitéz György (New York)	Szeretet vagy erőszak? Kereszténység és a nő Szent Páltól II. János Pálig (2000)
Vladár, Leo (Tilburg)	A közép-európai társadalmak reményei (1992)
Vörös István (Budapest)	Svejk és Szinbád. Cseh-magyar kulturális párhuzamok a XX. században (1998)
Zabolai Csekme Éva (Genf)	Magyarságtudat és Európa (1994)
Zádor István (Oxford)	A Forradalom előzményei (1959)

7. Melléklet

MIKES „MAGYAR IRODALMI FIFYELŐ”

Évsz.	Díjazók	Díjazottak
1980	Sipos Gyula (Párizs)	Esterházy Péter(Budapest)–Nádas Péter (Budapest)
1981	Czigány Lóránt (London)	Hajnóczy Péter (Budapest)
1982	Kibédi Varga Áron (Amstelveen)	Rába György (Budapest) - Tolnai Ottó (Újvidék)
1983	Cs. Szabó László (London)	Kodolányi Gyula (Budapest) – Kabdebó Lóránt (Miskolc)
1984	Karátson Endre (Párizs)	Fábián László (Budapest)
1985	Határ Győző (London)	Földényi F. László (Budapest)
1986	Siklós István (London)	Csalog Zsolt (Budapest)
1987	Balassa Péter (Budapest)	Krasznahorkai László (Budapest)
1988	Sárközi Mátyás (London)	Petri György (Budapest)
1989	Nagy Pál (Párizs)	Cselényi László (Pozsony)
1990	Kibédi Varga Áron (Amszterdam)	Pusztai János (Budapest)
1991	Sipos Gyula (Párizs)	Radnóti Sándor (Budapest)
1992	Csordás Gábor (Budapest)	Márton László (Budapest)
1993	Sipos Gyula (Párizs)	Tandori Dezső (Budapest)
1994	Czigány Lóránt (London)	Kukorelly Endre (Budapest)
1995	Lászlóffy Aladár (Kolozsvár)	Ilyés Kinga – Sebestyén Mihály (Marosvásárhely)
1996	Thomka Beáta (Újvidék - Budapest)	Parti Nagy Lajos (Budapest)
1997	Gömöri György (Cambridge)	Rakovszky Zsuzsa (Budapest) - Makkai Ádám (Chicago)
1998	Kemenes Géfin László (Montreal):	Karátson Endre (Párizs)
1999	Grendel Lajos (Pozsony):	Tőzsér Árpád (Pozsony)
2000	Papp Tibor (Párizs):	Ladik Katalin (Újvidék)

Jelen rovat technikai előállításában közreműködött Gáspár Kata és Gaál Enikő. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this column we selected two writings that deal with the issues of Hungarian political exile.

- In the first article, published in the *Katolikus Szemle* (Catholic Review [Rome]), László Juhász examines the faith and behaviour of the members of three Hungarian political exiles, i.e. Thököly (18th century), Rákóczi (18th – 19th century), and Kossuth (19th century). The paper examines in detail the historical situation that led to the exile in question, the motivation and faith of their members, and their influence on the main course of history and of their fatherland.
- Enikő Gaál, a history-student at the time of the writing, in 2001, signs the second piece of work. This writing was published in the 50th anniversary volume of the *Hollandiai Mikes Kelemen Kör* (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands), in 2001. It also served as her diploma project at the Gáspár Károli University (Budapest, Hungary) in the same year. Ms Gaál presents in this study the conception and the first 50 years of the Association based on extensive research (interviews, bibliographical research, etc.). The work gives the most comprehensive encounter of the first 50 years of this Netherlands-based, influential Hungarian organization.

